

Ա.Ս. ՊՈՒԾԿԻՆ

ՊՈՐՏՐԵՏԱԿԱՆ
ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

891.71

26500

7-90

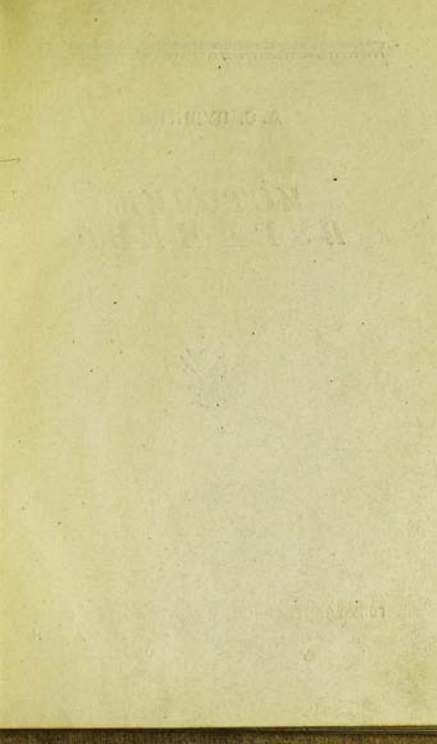
Amazilia U. U.

Amazilia U. U.

Amazilia U. U.

Мушкетер

А. С. ПУШКИН

**ИСТОРИЯ
ПУГАЧЕВА**

ГОСУДАРСТВЕННОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО ССРА
1 9 3 6 • Е Р Е В А Н

891.71
Պ- 90

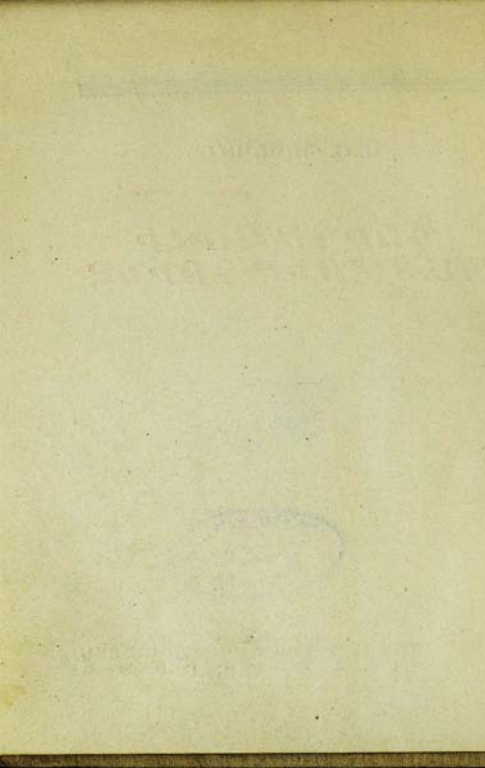
Ա.Ս. ՊՈՒՇԿԻՆ

ՅՈՒՆԿՆԻ Է 1981 թ.

**ՊՈՒՔԱԶՈՎԻ
ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ**

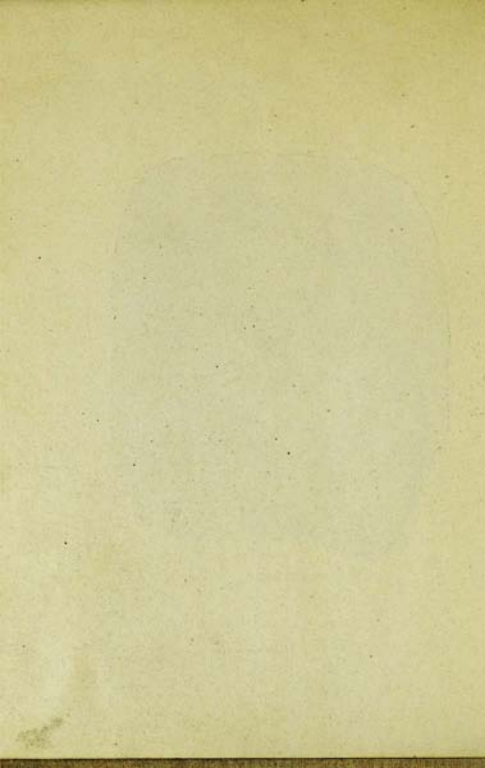

ՀԱՄԷՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿԱԶՈՒԹՅՈՒՆ
Ե Ե Ր Ե Վ Ա Ն • 1 9 3 6

90150204

Ա Ռ Ա Ջ Ա Ռ Ա Ն

Սույն պատմական հատվածը կազմում եր իմ կազմած աշխատանքի մի մասը: Նրանում ի մի յեն հավաքված այն բոլորը, ինչ հրապարակել է կառավարութունը Պուլաշովի վերաբերյալ, և՛ այն, ինչ ինչ հավաստի յե թվացել նրա մասին խոսող ոտաբերկրյա գրողների գործերում: Նմանապես և առիթ եմ ունեցել ոգտվելու վորոշ ձեռագրերից, ավանդութուններից և կենդանի մարդկանց վկայութուններից:

Պուլաշովի գործը՝ ցարդ չկնքատված, գտնվում եր պետական սանկտպետերբուրգյան արխիվում ուրիշ այլ կարևոր թղթերի հետ, վորոնք յերբեմն պետական գաղտնիքներ են յեղել, հիմա դարձած են պատմական նյութեր: Թագավոր-կայսրը դա՛ր բարձրանալուց հետո հրամայեց գրանք կարգի բերել: Սույն գանձերը դուրս են բերված ներքնահարկերից, ուր մի քանի հեղեղումներ ալցելել են նրանց և հազիվ չեն վոշնչացրել:

Ապագա պատմաբանը, վորին կթույլատրվի կնքատել Պուլաշովի գործը, հեշտությամբ կուղղի և կլրացնի իմ աշխատանքը — վորն, իհարկե, կատարյալ չե, սակայն՝ բարեխիղճ եւ Պատմական այն եջը, վորի վրա հանդիպում են Յեկատերինայի, Ռումյանցեվի, յերկու Պանինների, Սուվորովի, Բերիկովի, Միխելսոնի և Դերժավինի աշուհները, չպետք ե կորսվի գալիք սերունդների համար:

Ա. Պուշկին

2-ն Նոյեմբերի 1838.

Բոլգինո գուղ.

ԱՌԱՋԱՐԱՆ

Սույն պատմական հատվածը կազմում էր իմ կազմած աշխատանքի մի մասը։ Նրանում ի մի յեն հավաքված այն բոլորը, ինչ հրապարակել և կառավարութունը Պուգաչովի վերաբերյալ, և՛ այն, ինչ ինձ հավաստի յե թվացել նրա մասին խոսող ոտաբերկրյա զրոգների գործերում։ Նմանապես և առիթ եմ ունեցել ոգտվելու վորոշ ձեռագրերից, ավանդություններից և կենդանի մարդկանց վկայություններից։

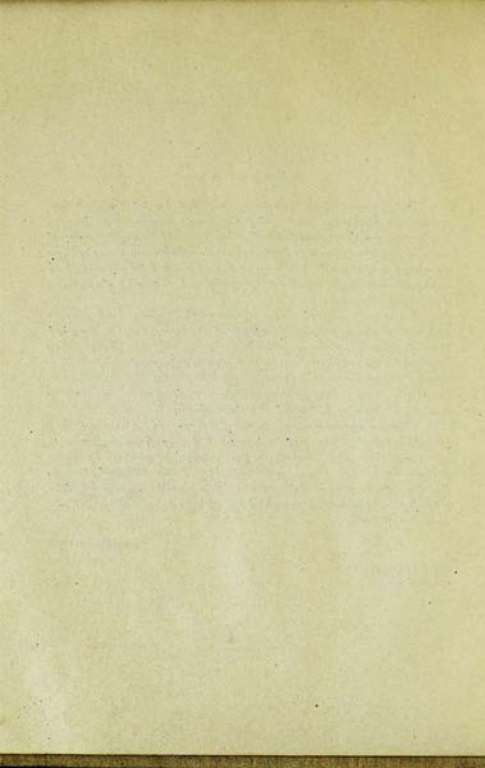
Պուգաչովի գործը՝ ցարդ չկնքատված, դանձում էր պետական սանկտպետերուրդյան արխիվում ուրիշ այլ կարևոր թղթերի հետ, վորոնք յերբեմն պետական զաղտնիքներ են յեղել, հիմա դարձած են պատմական նութեր։ Թագավոր-կայսրը դահ բարձրանալուց հետո հրամայեց դրանք կարգի բերել։ Սույն դանձերը դուրս են բերված ներքնահարկերից, ուր մի քանի հեղեղումներ ալցելել են նրանց և հաղիվ չեն վռնչացրել։

Ապագա պատմաբանը, վորին կթույլատրվի կնքատել Պուգաչովի գործը, հեշտությամբ կուղղի և կլրացնի իմ աշխատանքը — վորն, իհարկե, կատարյալ չե, սակայն՝ բարեխիղճ եւ Պատմական այն եջը, վորի վրա հանդիպում են Յեկատերինայի, Ռումյանցեվի, յերկու Պանինների, Սուվորովի, Բիրիկովի, Միխեյլսոնի և Դերժավինի անունները, չպետք և կորսվի զալիք սերունդների համար։

Ա. Պուսկին

2-ն Նոյեմբերի 1833.

Բուդինո գյուղ.

ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍ

Ինչ թվում է, թե ամեն տեսակ գիտափորությունների և արկածների սույն գոգին վոչ միայն միջակ, այլ վոչ իսկ ամենագերագանց պատմագիրը հաղթի թե կարողանար կարգին նկարագրել: Դե գոգի, վոչի բոլոր արարքները բանականութունից և ռազմական կարգ ու կանոնից չեն, այլ՝ նաեղգնությունից, գիտվածից կամ հաջողությունից են կախված յեղել: Ինչպե՞ս և ինքը Պապալովը (կարծում եմ) դրանց մանրամասնությունները վոչ միայն պատմել, այլ ըստ մասը հիշել է զիճակի չն, վարքանով վոր դրանք տեղի յեն ունեցել վոչ թե նրա անմիջական, այլ նրա բազմաթիվ համախոսների լի ու լի կամքով ու խիզախությամբ և զանազան վայրերում հանկարծ:

Վահագնայր Պապոն Լյուբոմիրի

Առաջին գլուխ

Յախյան կապանների սկզբնափորությունը — Պոեմիկ ավանդություն: — Յարական Լրովարտակը — Ափարատությունները Կասպից ծովի վրա: — Մանեկա Ռադին: — Նեյայը և Շամայը: — Պեքոս Մեծի գիտափորությունները: — Ներքին հուզումները: — Վաչկատուն Ժողովրդի փախուստը: — Յախյան կապանների բուռնը: — Նրանց խաղաղեցումը:

Յախիլը՝ Յեկատերինա II-ի հրամանով վերանվանած Ուրալ, սկիզբն է առնում այն լեռներից, վորոնք նրան տվել են նրա աշխիւն անունը. հոսում և դրանց շղթայի յերկարությամբ դեպի հարավ մինչև այն տեղ, ուր յերբեմն դրված է յեղել Որենբուրգի հիմքը և ուր հիմա գտնվում է Ուսկ բերդը. այդտեղ, կարելով դրանց քարքարոտ շղթան, շրջվում է դեպի արևմուտք և հոսելով ավելի քան լեռկու հազար հինգ հարյուր վերստ, թափվում է Կասպից ծովը: Նա վոռողում է Բաշկիրիայի մի մասը, կազմում է Որենբուրգի նահանգի համարյա ամբողջ հա-

բազմաբնեւյան սահմանը. անշից նրան մոտենում են անդրվժ-
գյան տափաստանները. ձախից ընկած են տխուր անապատները,
ուր թափառում են հորդանները վայրենի ցեղերի, վորոնք մեղա-
նում հայտնի չեն կերպիզ-կալսակ անունով: Արագընթաց և նրա
հոսանքը. սղոտոր ջրերը լի չեն ամեն տեսակ ձկներով. ափերը
մեծ մասամբ կավային են, ավազոտ և անտառազուրկ, սակայն
վողողվող մարգագետիններ ունեցող տեղերում նրանք հարմար
են անասնապահության համար: Գետաբերանի մոտ Յախլը թա-
վում բարձր շամբեր ունի, ուր թաքնվում են վայրի խոզերն
ու վագրերը:

Ահա այս գետի ափերին, տասնևհինգերորդ դարում, յերևա-
ցին Դոնի կազակները, վորոնք նավարկություններ էյին ունե-
նում Խվալին ծովի վրա¹⁾: Նրանք ձմեռում էյին գետի՝ այն
ժամանակ գետես անտառով ծածկված և իրենց մեկուսացմամբ
անվտանգ ափերին. զարնանը նորից ծով էյին դուրս գալիս,
ավազակություն անում մինչև խոր աշուն և ձմռան գետ վերա-
դառնում Յախլ: Գետի հոսանքով միշտ վեր, մի տեղից դեպի
մյուսը շարժվելով, վերջապես նրանք իրենց մշտական բնավայր
ընտրեցին Կոլովրատնոյե կոչված տեղը, այժմյան Ուրալսկից
վաթսուներկուստի վրա:

Նորաբնակների հարևան վայրերում թափառում էյին մի
քանի թաթարական ընտանիքներ, վորոնք անշատվել էյին Վոս-
կե Հորդայի²⁾ ուլուսներից³⁾ և ազատ-արձակ բնակավայր էյին
փնտրում նույն ալդ Յախլի ափերին: Սկզբում այդ լերկու ցե-
ղերը թշնամանքի մեջ էյին, սակայն վերջի՝ ժամանակները բա-
րեկամական հարաբերությունների մեջ մտան. կազակներն սկսե-
ցին կանալք առնել թաթարական ուլուսներից: Պահպանվել և

1) Գաժ՝ Խվալինի ծով — հնում ուսանեքը այսպես էյին կոչում Կասպից
ծովը:

2) Վոսկե Հորդա — մեղադրական ֆեոդ. պետություն, վոր հաստատվեց
XIII դ. կեսերին և բռնում էր Մոսկոն Վոլգայի զույգ ափերին ընկած բնագա-
րձակ տարածությունները: Մոս 2 դար ուս իշխանները աուրք էյին վարում
Վ. Հ.-ին և վաստակում կաթման մեջ էյին նրանից: Ենթերիվ ներքին հաստադի
յերկդասակությունների, այս զորեզ ազգական բռնակալությունը կարճ մը-
ջոցում վերածվեց առանձին խանությունների — Հազանի, Ասարխանի, Նո-
գայի և Զեթի, զործելով վորպես մի թույլ ֆեոդալիստ:

3) Ուլուսներ — Բյուրք-մեղոյական ծագում ունեցող մի փոքրիկ ազ-
գություն էր և աղբուս էր այժմյան Գալմիկիայի սահմաններում:

այսպիսի մի պոետիկ ավանդութիւն. կազակները՝ ամուրի ապ-
րելու սաստիկ սովիւր, միմյանց հետ ուխտ են կապած լեղել
ուզանել ծնվող զավակներին, իսկ կանանց՝ լքել նոր արշավանքի
գոգոս գալիս: Նրանց աստամաններից մեկը, Գուգնյա անունով, առա-
ջինը զանց առավ զաժան որենքը, խնայելով իր ջանք կնոջը, և
կազակները աստամանի որինակով հնազանդվեցին ընտանեակա-
նության լծին: Մինչև հիմա եւ ուրալյան փերի լուսավորած
և հյուրասեր բնակիչները իրենց խախճաններին խմում են
Գուգնիխա աստիկի կենացը:

Ապրելով ասպատականութիւններով, շրջապատված թշնա-
մի ցեղերով, կազակները զգում էին մի ուժեղ հովանավորու-
թյան անհրաժեշտութիւնը և Միխայիլ Ֆեոդորովիչի թագավո-
րության որով իրենց կողմից մարդ ուղարկեցին Մոսկվա՝ թա-
գավորին խնդրելու, Վոր նա իրենց ընդունի իր բարձր ձեռքի
ներքո: Կազակների բնակավայրը անտեր Յաիկի փերին կարող
էր թվալ վորպես նովոհում, Վորի կարևորութիւնն ակներև էր:
Թագավորը փայփայեց նոր հպատակներին և մի հրովարտակ
շնորհեց Յաիկ գետի վերաբերյալ, ակունքներից մինչև գետա-
բերանը նրանց տալով և թույլատրելով բնակւոյթան մեծաւ
ազատ մարդիկ նամախմբել իրենց տուրը:

Նրանց թիվը քանի գնաց մեծացաւ: Նրանք շարունակեցին
նավարկութիւններ անել Կասպից ծովի վրա, այնտեղ միացան
Դոնի կազակների հետ, միասին հարձակումներ ելին գործում
պարսից առևտրական նավերի վրա և կողոպտում ծովամերձ
գյուղերը: Շուրջ զանգառովեց ցարին: Մոսկվայից խրատական
թղթեր ուղարկվեցին գեպի Յաիկ և Դոն:

Կազակները նավակներով, գետես ավարով բռնված, Վու-
գայով գնացին Նիժնի-Նովգորոդ. այստեղից ուղևորվեցին Մոս-
կվա և ներկայացան արքունիքին՝ մեղայական գալով, յուրա-
քանչյուրն իր համար հետը տանելով կացինն ու զլիստաման
կոճը: Նրանց հրամայվեց մեկնել Լեհաստան և Ռիգայի մոտեր-
քը՝ իրենց հանցանքներն այնտեղ լավ ծառայութեամբ քավելու:
Համար, իսկ գեպի Յաիկ ուղարկվեցին ստրեկեցները¹⁾, Վորոնք
հետագայում մի ցեղ կազմեցին կազակների հետ:

1) Մարեկցներ — այսպես էին կոչվում Մոսկվայի թագավորութեան
մշտական ընտր գործի գլխավորները սկսած 16 գ. մինչև 18 գ. սկզբները: Ռուս-
դատութեան մեջ հայտնի և Մարեկցների բունը 1682 թ.:

Ստանկա Ռազինը այցելեց Յախկյան բնակատեղերը: Տարե-
գրութիւններէ վկայութիւնսմը կազակները նրան ընդունեցին
վորպես թշնամու: Այս խիզախ խռովարկուն վերցրեց նրանց
փոքրիկ քաղաքը, իսկ այնտեղ գտնված սարեկեցները սպանվե-
ցին կամ ջրահեղձ յեղան:

Թաթարական տարեգրութեան հետ համախոս ավանդու-
թիւնը նույն ալդ ժամանակին և վերագրում Յախկյան յերկու
ատամաններէ՝ Նեչալի և Շամայի արշավանքները: Առաջինը, կա-
մավոր զորք հավաքելով, դիմեց դեպի Յիվա, հուսալով հարուստ
ավար ձեռք բերել: Բախտը ժպտում եր նրան: Դժգոյքին ճանա-
պարհորդութիւնէից հետո կազակները հասան Յիվա, Ալդ ժամա-
նակ խանը իր զորքով պատերազմի մեջ եր: Առանց վորեն խո-
չընդոտի Նեչալը զրավեց քաղաքը, բայց նա յերկար մնաց այն-
տեղ և ուշ շարժվեց յետ դառնալու: Ավարով ծանրաբեռնված
կազակներին վրա հասավ կռվից վերադարձող խանը Միր-Դա-
րիայի ափին, ջարդեց ու բնաջնջեց նրանց: Միայն լերեք հոգի
վերադարձան Յախկ, լուր տալով քաջ Նեչայի մահվան մասին:
Մի քանի տարի հետո մի ուրիշ ատաման, Շամայ մականունով,
գնաց նրա հետքերով: Բայց նա գերի ընկավ տափաստանաբնակ
կալմիկների ձեռքը, իսկ նրա կազակներն առաջ անցան, ճանա-
պարհը կորցրին, Յիվա դուրս չեկան, այլ հասան մինչև Արալ-
յան ծովը, ուր և հարկադրված յեղան ձմեռել: Վրա հասավ սովը:
Դժբախտ Թափառաշրջիկները սպանում ելին միմյանց և ուտում:
Մեծ մասը կոտորվեց: Վերջապես մնացածներն իրենց կողմից
մարդ ուղարկեցին Յիվայի խանին; վորպեսզի նա ընդունի
իրենց և փրկի սովամահ լինելուց: Յիվացիները յեկան նրանց
յետեից, բոլորին հավաքեցին և վորպես ստրուկներ տարան
իրենց քաղաքը: Այնտեղ ել նրանք կորան: Իսկ Շամային, մի
քանի տարի հետո կալմիկները բերին յախկյան ղորարանակը՝
հավանորեն գերիների հետ փոխանակելու համար: Այդ ժամա-
նակվանից ստույգ կազակների հեռավոր արշավանքների դուրս
գալու սերը: Բիշ-քիշ նրանք ընտելացան ընտանեական ու քա-
ղաքացիական կյանքին:

Յախկյան կազակները հլու-հնազանդ ծառայում եյին Մոս-
կովյան Պրիկազի¹⁾ կարգազրով, սակայն տներում պահպանում

1) Պրիկազներ — պետական հիմարկութիւններ, վորենք ղլխավորում
էյրն վարչական առանձին հյուպերը Մոսկովյան Թաղապարտութեան մէջ:

եյին իրենց կառավարման նախնական լեզանակը։ Իրավունքներ
ի կատարյալ ազատություն եւ ավագները՝
ժողովրդի կողմից ընտրվող, ժողովրդական վորոշումների ժամա-
նակավոր դործադրողներն էին։ Կային շրջաններ (круги) կամ
խորհրդակցություններ (совещания), ուր յուրաքանչյուր կազակ
ազատ ձայնի իրավունք ուներ և ուր հասարակական բոլոր գոր-
ծերը վճռվում էին ձայների մեծամասնությամբ։ Ինչպե՞ս վոչ մի
գրավոր վորոշում։ զավանանության, լերկշոտության, սղանու-
թյան և գողության դեպքերում հանցավորին դնում էին պարկի
վեջ յեւ մեռում օրեր։ ալպիսիք են սույն վարչության հիմնա-
կան գծերը։ Դեռևս Դոնից իրենց հետ բերած պարզ ու բոխ կար-
գերին Յաիկյան կազակները միացրին և այլ կարգեր՝ տեղական,
վորոնք վերաբերում էին ձկնորսությանը — Դոնից հարստու-
թյան գլխավոր զբաղմունքին և իրավունքին՝ ծառայության հա-
մար վարձել պահանջված թվով կազակներ, — չափազանց բարդ
և ծայրահեղ էջգրությունով վորոշված կարգեր։

Պետրոս Մեծը միջոցներ ձեռք առավ յաիկյան կազակնե-
րին պետական վարչության ընդհանուր սխեմայի մեջ մտցնե-
լու համար։ 1740 թվին յաիկյան զորքը հանձնված եր ռազմա-
կան կոլեգիայի գերատեսչությանը։ Կազակները գրգռվեցին, այ-
լեցին իրենց փոքրիկ քաղաքը, դիտավորություն ունենալով
փախչել դեպի Կիրգիզյան տափաստանները, սակայն Դոնից դա-
ժանաբար խաղաղացրեց զնդապետ Ջախարովը։ Նրանց մեջ վիճա-
կազրույթուն կատարեցին, զինվորական ծառայություն սահ-
մանվեց և ռոճիկ նշանակվեց։ Թագավորն ինքը նշանակեց զո-
րական ատամանին։

Աննա Իոաննովնայի և Յելիսավետա Պետրովնայի թագա-
վորության ժամանակ կառավարությունն ուզում եր իրադործել
Պյոտրի դիտավորությունները։ Դրան նպաստում էին զորական
ատաման Մերկուլևի և զորական ավագ Լոգինովի միջև ծագած
յերկպառակությունները և դրանց հետևանքով կազակների բա-
ժանումը յերկու մասի — ատամանական և լոգինովական կամ
ժողովրդական։ 1740 թվին վորոշված եր վերակազմել յաիկյան
զորքի ներքին վարչությունը, և Նեպլյուեկը, վորն ալն ժամա-
նակ Որենբուրգի նահանգապետն եր, ռազմական կոլեգիային
ներկայացրեց նոր կազմակերպության նախագիծը, սակայն դի-
տավորությունների և առաջադրանքների մեծ մասը մնաց ան-
կատար՝ մինչև Յեկատերինա II թագուհու դաշ բարձրանալը։

1762 թվից իսկ լողինովական լաիկյան կազակները սկսեցին դանդաղովել զանազան ճնշումներից, վոր նրանք կրում էին զորքի մեջ կառավարութւան հաստատած կանցեյարիայի անդամներից՝ վորոշված ուժերից յետ պահելու, ինքնակամ հարկեր գնելու և անորոշութւան հնամանէ իրավունքներն ու սովորությունները խախտելու համար։ Այս դանդաղանքը քննելու նպատակով նրանց մոտ ուղարկված աստիճանավորները չկարողացան կամ չկամեցան բավարարել դրանք։ Քանիցս ապստամբություն կազակները և գններալ-մայորներ Պոտապովը և Ջերեպովը (սուալինը 1766 թվին, իսկ յերկրորդը՝ 1767-ին) հարկադրված էին դիմել գնեքի ուժին և մահապատիժների սարսափին։ Յաիկ փոքրիկ քաղաքում հիմնվեց քննիչ հանձնաժողով։ Նրա կազմի մեջ կային գններալ-մայորներ Պոտապովը, Ջերեպովը, Բրիմֆելդը և Դավիդովը ու գվարդիայի կապիտան Ջերիշևը, Զորական աստաման Անդրեյ Բորոգինը հետացվեց։ Նրա տեղ ընտրվեց Պյոտր Տամբովցեվը։ Կանցեյլիարայի անդամները դատապարտվեցին՝ բացի յետ պահած զրամներից, նշանակալից առյժ Վնաբել զորքին, սակայն նրանք կարողացան խուսափել դատավճիռը կատարելուց։ Կազակները չէին կորցնում իրենց հույսերը, նրանք փորձեցին իրեն իսկ թագուհուն տեղեկացնել իրենց ազգաբացի դանդաղանքը։ Սակայն նրանց ուղարկած մարդկանց ռազմական կողմից շախմատ հոգա Ջերնիշովի հրամանով Պետերբուրգում գաղտնի կերպով բռնեցին, չլթայակապ աբին և պատժեցին վորպես խռովարարների։ Նույն միջոցին հրամայված էր մի քանի հարյուր կազակներ ծառայութւան կարգել Ղզլարում։ Տեղական իշխանութւունն ոգովեց և սույն գեպքով, վորպեսպի նոր ճնշումներով վրեժխնդիր լինի ժողովրդից՝ նրա ընդդիմադրութւան համար։ Իմացան, վոր կառավարութւունը դիտավորութւուն ուներ կազակներից հուսարական հեծելափառներ կազմել և վոր արդեն հրամայված է ամիսը նրանց մորուքները։ Գններալ-մայոր Տրատսենբերգը, վորն այդ նպատակով ուղարկված էր Յաիկ փոքրիկ քաղաքը, իր վրա գրավեց ժողովրդական գալլույթը։ Կազակները հուզվեցին։ Վերջապես, 1771 թվին խռովութւունն իբրևան յեկավ իր բովանդակ ուժով։

Մի գեպք, վոր պակաս կարևոր, առիթ լեզավ դրան։ Վորպալի և Յաիկի միջև, Աստրախանի և Սարատովի անժայրածիր տափաստանների վրա թափառում էին խաղաղասեր կալմիկները, վորոնք տասնութերորդ դարի սկզբում Զինաստանի սահ-

մաններէից լեկել էլին սպիտակ ցարի հովանավորութեան տակ։ Այդ ժամանակից նրանք հավատարմութեամբ ծառայում էին Ռուսաստանին, պաշտպանելով նրա հարավային սահմանները։ Ռուս զավառակապետները, ոգովելով նրանց միաժամութեանից և վարչութեան կենտրոնից հեռու գտնվելուց, սկսեցին հարստահարել նրանց։ Սույն խաղաղ ու բարի ժողովրդի գանգատները չէին հասնում բարձրագույն իշխանութեանը։ Կորցնելով իրենց համբերութեանը, նրանք վճռեցին թողնել Ռուսաստանը և գաղտնի բանակցութեաններ վարեցին չինական կառավարութեան հետ։ Նրանց համար դժվար չեւ առանց կասկածներ հարուցելու քոչելով գալ-հասնել մինչև Յաիկի ափը։ Յեւ հանկարծ նրանց՝ թվով լեռնաւան հազար կիբիականներն անցան գետի մոտ կողմը և կիրգիզական տափաստաններով ձգվեցին դեպի իրենց նախկին հալընիքի սահմանները։ Կառավարութեանը փութաց արգելել անսպասելի փախուստը։ Յաիկյան զորքին հրամայվեց դուրս գալ հետապնդելու, սակայն կազակները (բացի շատ սահավաթիներէից) չլսեցին և բացե ի բաց հրաժարվեցին ամեն տեսակ ծառայութեանից։

Յոռութեանը զաղարեցնելու համար ամենադի իշխանութեան պետերը դիմեցին խտառուէն միջոցների, բայց պատիժներն ալլա չէին կարող խաղաղեցնել զաժանացած մարդկանց։ 1771 թվի հունվարի 13-ին նրանք հավաքվեցին հրապարակի վրա, յեկեղեցիներից վերցրին սրբապատկերները և կազակ Կիրպիլնիկովի առաջնորդութեամբ գնացին գվարդիայի կապիտան Դուրնովի մոտ, վորը քննիչ հանձնաժողովի գործերով գտնվում եր յաիկյան փոքրիկ քաղաքում։ Նրանք պահանջեցին կանցեյարիայի անդամների հրաժարեցումը և չվճարած ուճիկի հատուցումը։ Դենեբայ-մայոր Տրաուբներգը զորքով և թնդանոթներով դուրս լեկավ նրանց դեմ, հրամայելով ցրվել, սակայն վոչ նրա հրամանները, վոչ զորական ատամանի հորդորանքները չունեցան վոչ մի ազդեցութեան։ Տրաուբներգը հրամայեց կրակել։ Կազակները հարձակվեցին թնդանոթների վրա։ Տեղի ունեցավ կռիւ։ Խռովարարներն հաղթեցին։ Տրաուբներգը սպանվեց իր տան դարպասի մոտ։ Դուրնովը վերքեր ստացավ։ Տամբովցիին կախեցին, կանցեյարիայի անդամներին կալանքի տակ դրին, իսկ նրանց տեղ հաստատվեց նոր իշխանութեան։

Պատվարարները ցնծում էին: Նրանք իրենց կողմից ընտրյալներ ուղարկեցին Պետերբուրգ, վորպեսզի բացատրեն և արդարացնեն արյունահեղ դեպքը: Նույն միջոցին նրանց խաղաղեցման համար Մոսկվայից ուղարկվեց գեներալ-մայոր Ֆրեյ-մանը մի վառ գրեհագրերներով¹⁾ ու հրետանիով: Ֆրեյմանը զարնանը հասավ Որենբուրգ, ուր սպասեց մինչև գետերի բացվելը և, հետը վերցնելով դաշտային լերկու թեթև զորախումբ ու մի քանի կազակներ, գնաց յաիկյան փոքրիկ քաղաքի վրա, Պատվարարները թվով յերեք հազար, զուլա յեկան նրա դեմ: Լերկու հակառակորդ զորքերը հանդիպեցին իրար քաղաքից յոթանասուն վերստի վրա: Հունիսի 3-ին և 4-ին տեղի ունեցան տաք կռիվներ: Ֆրեյմանը կարտեչով եր ճանապարհ բացում իր համար: Պատվարարները սլարչավ վերազարձան իրենց տները, վերջերին կանանց ու յերեխաներին և սկսեցին անցնել Չադան գետով, գիտավորութուն ունենալով փախչել դեպի Կասպից ծով: Ֆրեյմանը, վոր նրանց հետևից քաղաք եր մտել, կարողացավ սպառնալիքներով ու հորդորներով ժողովրդին պահել: Գնացողների լեռերից հետապնդում ուղարկվեց և համարյա բոլորին բռնեցին: Որենբուրգում հիմադրվեց քնիչ հանձնաժողով՝ գնդապետ Ներոնովի նախագահությամբ: Բազմաթիվ խռովարարներ ուղարկվեցին ախտեղ: Բանտերում տեղ չմնաց: Նրանց տեղավորեցին շյուբատան և Դրամների փոխանակության²⁾ խանութներում: Նախկին կազակային վարչությունը վերացվեց: Իշխանութունը հանձնվեց յաիկյան պարետ, լենթագնդապետ Սիմոնովին: Զորական ավագ Մարտեմյան Բորոդինին և ավագ (հասարակ) Մոստովչիկովին հրամայվեց ներկա լինել նրա կանցելյարիւրում: Բուխտի հեղինակները պատժվեցին մաքակով: մոտ հարյուր մարդ աքսորվեց Սիբիր, մյուսներին զինվոր քնեցին (HB³ բոլորը փախան): Մնացածներին ներեցին և յերկրորդ անգամ լերդվել տվին: Սույն խիստ և անհրաժեշտ միջոցները վե-

1) Գրեհագրերը վաղի ընտիր զինվորներն էին, վորոնց պարտականությունն եր կովի ժամանակ ձեռնառնակներ չգրտել թշնմու վրա: Հետագայում այսպես կոչվում էին ընտիր հեծակ զորամասերը:

2) Բնագրում՝ «... по лавкам Гостинного и Монашого дворов».

3) Nota bene (լատ.) — շեշտադր, տեղադրելու և նկատել:

բանաստեղծներն արտաքին կարգը, սակայն անդորրությունն անհուսալի լեր: Էջալա ինչե՞ր պիտի լինեն», — ասում ելին ներ-
 քան խոսվարարները: Եսպէս կցնցենք Մոսկվան: — Կազակ-
 ները մինչ այդ ժամանակ դեռևս բաժանված էին լերկու մասի: Կամաձայնականներ և անհամաձայնականներ (կամ, ինչպես շատ
 ճիշտ թարգմանել և սույն խոսքերը ռազմական կոլեկտիւն —
 հնազանդներ և անհնազանդներ): Գաղտնի խորհրդակցություն-
 ները տեղի էլին ունենում տափաստանային ումեռներում¹⁾ և
 հետու ընկած խուտորներում²⁾: Ամեն ինչ նախազուշակում եր-
 նոր խոսվություն: Չկար առաջնորդ: Առաջնորդը գտնվեց:

1) Ումեռ — իջևանատուն (տեղական լեզվով):

2) Խուտոր — աղաբակ, գյուղակ: Հողոգատազորժման այն յեզանակը, յերբ
 բնակելի չենքերը և վարելահողերը գտնվում են միևնույն հողամասում և այդ
 հողը կազմում է մշակողի (— ներքի) սեփականությունը:

ՅԵՐԿՐԱՏՂ ՎԼԱԼԽ

Պուղաչովի հայանվելը:— Նրա փախուստը Գաղանքի:— Գոմեշիկովի ցուցմունքները:— Ինքնակոչի առաջին հաջողութիւնները:— Իյեցկյան կազակները քաղաքանւթիւնը:— Բառեղնայտ բերդի առումը:— Նուբայի-Պան:— Ռեյնս-գորգի կործանողութիւնը:— Նիժնե-Ուգերնայտ բերդի առումը:— Տաթիւր-չեզայի առումը:— Խորհրդակցութիւն Ուրնուրգում:— Չերնոռեչնեկայտ բերդի առումը:— Պուղաչովը Սակմարեկում:—

Սույն խառնակ ժամանակ, կազակների մեջ տնից-տուն թրև եր դալիս մի անհայտ շրջափակ, վորպես գործավոր վարձ-վելով մերթ այս, մերթ այն տնատիրոջ մոտ, և ձեռք զարկելով ամեն տեսակ արհեստի: Նա ականատես յեղավ խռովութիւն խաղաղեցմանը և նրա հեղինակների մահապատժին, մի առ ժամանակ՝ հեռացավ դեպի Իրգիզի մենաստանները. այնտեղից 1772 թվի վերջին ուղարկվեց Յախցկի փոքրիկ քաղաքը ձուկ գնելու համար, ուր և իջևանել եր Դենիս Պյանով կազակի տանը: Նա աչքի լեր ընկնում իր հառերի հանդգնությամբ, վատարանում եր իշխանութիւնը և կազակներին նախապատրաստում փախչելու դեպի տաճկական սուլթանի մարզերը. նա հալապաց-նում եր, վոր Դոնի կազակները չեն հապաղի հետևել իրենց, վոր նա սահմանադիւսում պատրաստ ունի լերկու հարլուր հա-ղար ուրբի դրամ և յոթանասուն հազար ուրլու ալբանք և մի ինչ-վոր փաշա՝ հենց վոր կազակները դան իր մոտ՝ պետք և նրանց տա մինչև հինգ միլիոն. առ այժմ նա յուրաքանչյուրին խոստացավ ամիսը տասներկու ուրբի ուռնիկ: Բացի դրանից նա, ասում եր, վորպես թե յախկյան կազակները դեմ Մոսկվա-յից դալիս են յերկու գունդ և վոր ծննդւան կամ մկրտութիւն

որերին անպալման բուռն կլինի Լնազանդներից վոմանք ու-
ղեցին բռնել նրան և ներկայացնել վորպես խռովարկու, սակայն
նա թագնվեց Դենիս Պլանովի հետ և բռնվեց Մալիկովկա գյու-
ղում (վոր հիմա Վոլսկ ե կոչվում) իր հետ մի ճանապարհով
գնացող գյուղացու ցուցմունքով։ Սույն շրջմովիկը Յեմելյան
Պուզաշովն եր, Դոնի կազակ և ազանդավոր, վորը կեղծ անցա-
գրով յեկել եր Լեհաստանի սահմանի այն կողմից, դիտավորու-
թյուն ունենալով բնակություն հաստատել Իրգիզ գետի ափին,
այնտեղի ազանդավորների մեջ։ Պաշակների հսկողության տակ
նա ուղարկվեց Միմրիրսկ, իսկ այնտեղից՝ Ղազան. և ինչպես
ասեն ինչ, վոր յախկյան գործի գործերի վերաբերյալ կարող եր
կարևոր թվալ այն ժամանակվա հանգամանքներում, ուստի
Որենբուրգի նահանգապետն անհրաժեշտ համարեց այդ մասին
տեղեկացնել պետական ռազմական կոլեգիային իր 1773 թվի
հունվարի 18 գեկուցագրով։

Յախկյան խռովարարներն այն ժամանակ հաճախ եյին
յերևան գալիս և Ղազանի իշխանութլունը մեծ ուշադրություն
չդարձրեց ուղարկված հանցագործի վրա։ Պուզաշովը բանառւմ
պահվում եր մյուս բանտարկյալներից վոչ խիստ։ Մինչդեռ նրա
համախոհները քնած չեյին։ Մի անգամ նա բերդական լերկու
զինվորների հսկողությամբ շրջում եր քաղաքում՝ վոգորմու-
թլուն հովաքելով։ Զամոնայա Ռեշոտկալի մոտ (այսպես եր
կոչվում Ղազանի զլխավոր փողոցներից մեկը) կանգնած եր յե-
ռաձի մի սայլակ։ Պուզաշովը մոտեցավ դրան, հանկարծ հրեց
իրեն ուղեկցող զինվորներից մեկին. մյուսն ողնեց կռուկավոր
կալանավորին նստել կիբիտկան և նրա հետ միասին սրարչավ
փախավ քաղաքից։ Դա պատահեց 1773 թվի հունիսի 19-ին։
Յերեք որ հետո Ղազանում ստացվել եր դատարանի վճիռը՝ հա-
տատված Պետերբուրգում, ըստ վորի Պուզաշովը դատապարտված
եր մարտահարման և Պելիմ աքսորվելու՝ տաժանակիր աշխա-
տանքների։

Պուզաշովը հայտնվեց պաշտոնաթող կազակ Դանիլ Շելու-
գյակովի խուտորներում. վորպես գործավոր առաջ նա ապրել
եր այնտեղ և ուր այդ ժամանակ տեղի ունեյին չարագործների
խորհրդակցութլունները։

Սկզբում պատրաստվում եյին դեպի Տաճկաստան փախչե-
լու. այդ միտքը վաղուց ի վեր ընդհանուր եր բոլոր զժգոհ կա-
զակների համար։ Հայտնի լե, վոր Աննա Իոաննովնալի գահակա-

լուծյան որով Իգնատիոս Նեկրասովը կարողացավ այն ի կատար
ածել և իր հետ բազմաթիվ կաղակներ¹⁾ տարավ Դոնից, Նրանց
հետնորդները մինչև այսօր էլ ապրում են տաճկական մարզե-
րում, իրենց համար խորթ հայրենիքում պահպանելով նախկին
հայրենիքի հավատը, լեզուն ու սովորությունները, Վերջին
տաճկական պատերազմի ժամանակ նրանք կատաղորեն կռվում
ելին մեր դեմ: Նրանց մի մասը ներկայացավ կայսր Նիկոլային,
վորը զապորոժյան մի նավակով արդեն անցել էր Դանուբը.
ինչպես և Սեչի Թագաժ մասը, նրանք մեղադրական բերին իրենց
հայրերի համար և վերադարձան իրենց որինական թագավորի
տիրապետութայն տակ:

Սակայն լաիկյան դավադիրները չափից դուրս կապված
եյին իրենց հարուստ, հարազատ ափերին: Փոխանակ փախչելու,
նրանք նոր խռովություն սկսեցին: Ինքնակոչութունը նրանց
թվաց վորպես մի հուսալի զսպանակ: Այս բանի համար պետք
էր սոսկ մի հանդուգն ու վճռական յեկվոր, վորը դեռ անհայտ
էր ժողովրդին: Նրանց ընտրությունն ընկավ Պուգաչովի վրա:
Նրանց համար դժվար չէր համոզել սրան, Նրանք անհապաղ
սկսեցին համախոհներ հավաքել:

Ղազարի կոճղավորի փախուստի մասին ռազմական կոլե-
գիան հայտնեց այն բոլոր տեղերը, ուր ըստ յեթթադրություն-
ների նա կարող էր թաքնվել: Շուտով յեթթադրապետ Սիմո-
նովն իմացավ, վոր փախստականին տեսել ն Յաիկ փոքրիկ քա-
ղաքի մոտերքը գտնվող խուտորներում: Պուգաչովին բռնելու
համար զորախմբեր ուղարկվեցին, սակայն դրանում նրանք հա-
ջողութուն չունեցան. Պուգաչովը և նրա գլխավոր համախոհ-
ները փնտրվելուց փրկվում ելին տեղից անդ անցնելով և ժամ
առ ժամ բազմապատկելով իրենց հրոսախումբը: Նույն միջոցին
արտասովոր լուրեր տարածվեցին... Շատ կաղակներ կալանքի
տակ առնվեցին: Բռնեցին Միխայիլ Կոթեմիլկովին, տարան պա-
րետալին կանցեյարիա և տանջելով նրանից կորզեցին հետևյալ
կարևոր ցուցմունքները. սեպտեմբերի սկզբին նա իր խուտո-
րումն էր գտնվում, յերբ նրա մոտ յեկավ Իվան Զարուբինը և

1) Նեկրասովցիներ — Դոնի կաղակների զորախումբ, վոր իջ ստաման
Նեկրասայի առաջնորդութամբ մամուկեցել և Մադեդայի համախոհ Բուլավինի
ապստամբությանը ընդդեմ Պյոտր I-ի և պարսությունից հետո նախ անցել
Վուլան և ապա Տաճկաստան — Դորբուշու:

(Մանոթ. Վիլչայի՝ վիդակից)

վորպէս զազանիք հայտնեց, վոր մի մեծանուն անձնավորու-
 թյուն գտնվում է իրենց կողմերում: Նա համոզում էր Կոթեմ-
 նիկովին՝ նրան թաքցնել իր խուստորում: Կոթեմնիկովը համա-
 ձայնեց: Զարուբինը մեկնեց և հենց նույն գիշերը լուսաբացից
 առաջ վերադարձավ Տիմոֆեյ Մյասնիկովի և մի անհայտ մար-
 դու հետ, բոլոր յերեքն էլ ձիով: Անծանոթը միջանասակ էր,
 լայնաթիկունք ու նիհար: Նա հագած ունէր ուղտի բրդից գոր-
 ծած ւարմակ, գլխին՝ կալմիկական բաց կապույտ գլխարկ և
 գինված էր հրացանով: Զարուբինը և Մյասնիկովը գնացին քա-
 դաք՝ ժողովրդիմ օգոստոսեմբու համար, իսկ անծանոթը Պալով
 Կոթեմնիկովի մոտ, հայտարարեց նրան, վոր ինքը կայսր Պյոտր
 III-ն է, վոր իր մասին տարածված լուրերը սուտ են յեղել, վոր
 նա պահակային սպայի ոգնութլամբ փախել է Կիևի, ուր թաքնվել
 է մոտ մի տարի, վոր հետո յեղել է Յարեգրադում և զազանի
 կերպով գտնվել է ուսական զորքի մեջ վերջին տանկական
 պատերազմի ժամանակ: Վոր այնտեղից նա հայտնվել է Դոնում
 և հետո բռնված է յեղել Յարեցինում, սակայն շուտով աղա-
 վել է իրեն հավատարիմ կազակների ձեռքով: Վոր անցյալ տա-
 րի նա գտնվելիս է յեղել Իրգիդում և Յաիկյան փոքրիկ քաղա-
 քում, ուր նորից է բռնվել և տարվել Ղազան: Վոր մի անհայտ
 վաճառականի կողմից յոթհարյուր ուսլով կաշառված ժամա-
 պահը նորից բաց է թողել իրեն: Վոր դրանից հետո նա մոտե-
 ցած է յեղել Յաիկյան փոքրիկ քաղաքին, սակայն մի կնոջ մի-
 ջոցով իմանալով այն խստութլան մասին, վորը հիմա պահանջ-
 վում է և քննում են անցագրերը, վերադարձել է Սիդրանի
 ճանապարհը, վորով նա թափառել է մի առ ժամանակ, մինչև
 վոր Տալովինյան ուժեղից նրան առել և Կոթեմնիկովի մոտ են
 բերել: Զարուբինն ու Մյասնիկովը: Այս անհեթեթ պատմութլունն
 անելով, ինքնակոչը սկսել է բացատրել իր դիտավորութլուն-
 ները: Նա մտադիր էր իր դեմքը բաձալ կազակների զորքը
 ПЛАВЕН-ի (այնանային ձկնորսութլան) դուրս գալուց հետո—
 կայազորի ընդդիմադրութլունից և զուր արյունահեղութլունից խու-
 սափելու: Համար, իսկ աշնանավորսին նա ուզում էր հայտնվել
 կազակների մեջ, առամանին կապոտել, ուղիղ գնալ Յաիկյան
 փոքրիկ քաղաքի վրա, առնել այն և բոլոր ճանապարհներին
 ուղեկաններ դնել, վորպէսզի ժամանակից շուտ իր մասին վոչ
 մի տեղ լուր չգնա: Անհաջողութլան դեպքում սակայն նա մոտ-
 գիր էր քնկել Ռուս, ամբողջ յերկիրը գրավել իր կողմը, ամե-

նուրեք նոր դասավորներ դնել (քանի վոր այժմյանների գործերում, նրա տեսլով, ինքը շատ անարդարացիութուն է նկատել) և թագավորի գահը բարձրացնել մեծ իշխանին: Իսկ յես, ասում եր նա, այլևիս չեմ ուզում թագավորել: Կոթեֆեիկովի խուտորում Պուգաչովը մնացել է յերեք որ. Ջարուրինը և Մյասնիկովը յեկել են նրա հետևից և տարել նրան Ուսիխինա Ռոսսաշ, ուր և նա մտադիր եր թաքնվել մինչև աշնանային մկնորսութուն. Կոթեֆեիկովը, Կոնովալովը և Կոչուրովը ուղեկցել են նրան:

Կոթեֆեիկովին և նրա ցուցմունքով գործին մասնակից կազակներին կալանավորելը արագացրեց զեպեբրի ընթացքը: Սեպտեմբերի 18-ին Պուգաչովը Բուդորինյան առաջապահ պոստից մոտեցավ Յաիկյան փոքրիկ քաղաքին յերեք հարյուր մարդուց բաղկացած ամբոխով և կանգ առավ քաղաքից յերեք վերստի վրա, Չազան գետի այն կողմը:

Քաղաքը խլրտում ընկավ: Դրանից քիչ ժամանակ առաջ խաղաղեցված ընակիչներն սկսեցին անցնել նոր խոռվարարների կողմը: Սիմոնովը Պուգաչովի դեմ ուղարկեց հինգ հարյուր կազակ, հետները զորավիգ դնելով հետևակազոր և յերկու թնդանոթ: Յերկու հարյուր կազակներ կապիտան Կոխլովի հրամանատարությամբ ուղարկվեցին առաջ, նրանց դեմ դուրս յեկավ մի ձիավոր կազակ, բարձր պահելով ինքնակոչի վրդովիչ նամակը: Կազակները պահանջեցին, վոր նամակը կարդացվի իրենց: Կոխլովն ընդդիմացավ դրան: Պապուքյուն ծագեց և զորախմբի կեսը տեղն ու տեղն անցավ ինքնակոչի կողմը և իր լեռների քարշ տվեց հիսուն հավատարիմ կազակներին, նրանց ձիերի սանձերը պինդ բռնած: Տեսնելով այս դավաճանութունը իր զորախմբում, Նաումովը վերադարձավ քաղաք: Բռնված կազակներին տարան Պուգաչովի մոտ ու նրանցից տասնևմեկ հոգու, Պուգաչովի հրամանով կախեցին: Նրա սուլյն առաջին զոհերն ելին՝ հարյուրապետներ — Վիտոշնով, Չերտոբոգով, Ռայինով և Կոնովալով: Հիսնապետներ — Ռուժենիկով, Տոլստով, Պոգյաչևով և Կոլպակով: շարքայիներ — Միդորովիկին, Լարգյանյևով ու Չուկալին:

Մյուս որն Պուգաչովը մոտեցավ քաղաքին, սակայն տեսնելով, վոր իր դեմ զորք է դուրս գալիս, սկսեց նահանջել, տափաստանի վրա ցրելով իր հրոսախումբը: Սիմոնովը չհետապնդեց նրան, քանի վոր չեր ուզում կազակներ կարգել այդ նպատակի

համար, վախենալով նրանց դավաճանությունից, իսկ հետևակա-
զորը չէր համարձակվում հեռացնել քաղաքից, վորի բնակիչ-
ները պատրաստ էյին բուռն սկսելու Ամեն ինչի մասին նա
տեղեկացրեց Որենբուրգի նահանգապետին՝ ղեկերաւ-պորուչիկ
Ռելնսդորպին, նրանից թեթև զորք պահանջելով Պուգաչովին
հետապնդելու համար։ Սակայն ուղիղ հաղորդակցությունը Որեն-
բուրգի հետ արդեն կտրված էր և Սիմոնովի տեղեկագիրը նա-
հանգապետին հասավ վոչ շուտ, քան մի շաբաթից։

Նոր խռովարարներով բազմապատկված հրոսախմբով Պու-
գաչովը դիմեց ուղիղ դեպի Իլեցկ փոքրիկ քաղաքը և այնտեղի
իշխանութւան պետ աստաման Պորտնովին հրաման ուղարկեց—
իրեն գլխավորելու դուրս գալ և միանալ իրեն։ Նա կազակներին
խոստացավ շնորհել խաչ ու մորուք (Իլեցկի, ինչպես և յաիկ-
յան կազակները բոլորն էլ հնազանդաններ էյին), ղետեր ու
մարգագետիններ, դրամ և պարեն, արհիւ ու վառոդ և մշտնջե-
նական աղատություն, սպառնալով վրեժխնդրություն՝ անհնա-
զանդության դեպքում։ Հավատարիմ իր պարտականութւանը,
աստամանը մտածեց դիմադրություն ցույց տալ, բայց կազակ-
ները կապեցին նրան ու զանգերի զոզանջով և աղ ու հացով
ընդունեցին Պուգաչովին։ Վերջինս կախեց աստամանին, յերեք
որ տոնեց իր հաղթութւանը և հետն առնելով Իլեցկի բոլոր
կազակներին և քաղաքի թնդանոթները, զնաց Ռասսիպնայա
բերդի վրա։

Այդ յերկրում շինված բերդերը վոչ այլ ինչ էյին, բայց
յեթն գլուղեր, շրջապատված հյուսացանկով կամ փայտյա ցցա-
պատերով։ Մի քանի ծեր զինվորներ և տեղացի կազակներ
լերկու կամ յերեք թնդանոթների պաշտպանության տակ ապա-
հով էլին Որենբուրգի նահանգի և նրա սահմանների մոտ տա-
փաստանների վրա ցրված վայրի ցեղերի նետերից ու նիզակնե-
րից։ Սեպտեմբերի 24-ին Պուգաչովը հարձակվեց Ռասսիպնայա
բերդի վրա։ Կազակներն ալստեղ էլ դավաճանեցին։ Բերդը գրավ-
վեց։ Պարետին, մայրը Վելովսկուն, մի քանի սպաների և մի
քահանայի կախեցին, իսկ կայազորի վաշտը և հարյուր հիսուն
կազակ միացան խռովարարներին։

Ինքնակոչի համբալին արագ տարածվում էր։ Դեռ ևս Բու-
դորինուկի առաջապահ պոստից Պուգաչովը գրում էր Կիրգիզ-
Կայսակի խանին, իրեն անվանելով Թազավոր Պիտր III և պա-
հանջելով նրա վորդուն իր մոտ՝ վորպես պատանդ, ու հարյուր

մարդուց բաղկացած ոժանդակ զորք: Նուրալի-խանը Յախցիկ փոքրիկ քաղաքին մոտեցավ տեղական իշխանության հետ բանակցելու պատրվակով, վորին նա առաջարկեց իր ծառայութիւնները: Նրան շնորհակալություն հայտնեցին և պատասխանեցին, վոր հույս ունեն խռովարարներէ հախիցը զալ առանց նրա ոգնության: Ինքնակոչի հայտնվելու առաջին տեղեկության հետ խանը Որենքուրգի նահանգապետին ուղարկեց նրա թաթարերէն գրած առաջին նամակը: «Մենք, տափաստաններում ապրող մարդիկ, — գրում եր Նուրալին նահանգապետին, — չգիտենք՝ ձզ ե այս մարդը, վոր ձին նստած չըջազայում ե գետափի յերկալնքով: Խաբերամ յե արդյոք, թե՛ իսկական թագավոր: Մեր կողմից ուղարկված սուրհանդակը վերադարձավ, հայտնելով, վոր չկարողացավ այդ իմանալ և վոր այդ մարդու մորուքը չեկ ե: Ընդ սմին, ոգտվելով հանգամանքներից, խանը նահանգապետից պահանջում եր վերադարձնել ամանաթները, քչված անասունները և իրեն հանձնել հորդայից փախած սարուկներին: Ռեյնսդորպը շտապեց պատասխանել, վոր կայսր Պյոտր III-ի վախճանվելը ամբողջ աշխարհին ե հայտնի, վոր ինքը թագավորին տեսել ե դագաղի մեջ և համբուրել նրա մեռած ձեռքը: Նա հորդորեց խանին՝ ինքնակոչի դեպի կիրգիզյան տափաստանները փախչելու դեպքում՝ նրան հանձնել կառավարութան ձեռքը, դրա փոխարեն խոստանալով թագուհու վոդորմածութիւնը: Քանի խնդիրները կատարվեցին: Մինչդեռ Նուրալին բարեկամական հարաբերութիւնների մեջ մտավ ինքնակոչի հետ, չգաղաբելով հավատացնել Ռեյնսդորպին իր՝ դեպի կայսրուհին ունեցած քերականագության մեջ, իսկ կիրգիզներն սկսեցին պատրաստվել ասպատակութիւններին:

Քանի տեղեկութիւնից անմիջապէս հետո Որենքուրգում ստացվեց Յախցիկ պարետի տեղեկագիրը, ուղարկված Սամարալի վրայով: Ապա շուտով ստացվեց և Վելովսկու տեղեկագիրը՝ Իլցեկ փոքրիկ քաղաքի առաջն մասին: Ռեյնսդորպը շտապեց միջոցներ ձեռք առնել ծովալվող չարիքը դադարեցնելու համար: Նա հրամանագրեց բրիգադիր բարոն Բիլովին դուրս գալ Որենքուրգից չորս հարյուր հետևակ զինվորներով և այրուձիով ու վեց դաշտային թնդանոթներով և շարժվել դեպի Յախցիկ փոքրիկ քաղաքը, ճանապարհին մարդիկ հավաքելով առաջապահ պոստերից ու բերդերից: Վերին-Ողբերնայա շրջանի բրիգադիր բարոն Կորֆին հրամայեց վորքան կարելի յե շուտով գնալ դե-

պի Որենքուրդ. յենթազնդապետ Սիմոնովին՝ մալոր Նառամովին՝
դաշտալին զորախմբով և կազակներով ուղարկել Բիլովին միա-
նալու համար. Ստավրոպոլի կանցելյարիային¹⁾ հրամայված եր-
Սիմոնովի մոտ ուղարկել հինգ հարյուր զինված կալմիկներ,
իսկ մոտերքում ապրող բաշկիրներին և թաթարներին՝ վորձա-
կարելի յե շուտ հավաքվել և հազար մարդկանցով դիմավորել
Նառամովին: Այս կարգադրություններից վոչ մեկը չկատարվեց:
Բիլովը գրավեց Տատիշկա քերդը և այն և ուղուս և եր շարժվել
դեպի Ողերնայա, սակայն ալդտեղից տասնհինգ վերստի վրա-
դիշերը թնդանոթալին զարկեր լսելով նահանջեց, լենթադրելով,
վոր Պուգաչովն արդեն գրավել և քերդը: Ռեյնսդորպը յերկրորդ
անգամ հրամայեց նրան փութալ խոտավարներին ընկճելու
Բիլովը չլսեց և Մնաց Տատիշկայի մեջ: Կորֆը արշավանքից
հրաժարվում եր գանազան պատրվակներ բռնելով: Հինգ հար-
յուր զինված կալմիկներ փոխարեն լեռեք հարյուրն ել չհա-
վաքվեց: Նրանք ել ճանապարհից փախան: Բաշկիրները և թա-
թարները չեյին լսում հրահանգները: Իսկ մալոր Նառամովը և
զորական ալագ Բրբոդինը դուրս գալով Յաիկյան փոքրիկ քա-
ղաքից, հեռվից գնում եյին Պուգաչովի հետքերով և հոկտեմբե-
րի 3-ին Որենքուրդ մտան տափաստանի կողմից՝ թշնամու-
ն չտեսած:

Ռասսիայնայից Պուգաչովը գնաց Նիժնե-Ողերնայա քեր-
դի վրա: Ըննապարհին նա հանդիպեց կապիտան Սուրինին,
վորին Նիժնե-Ողերնու պարես մալոր Խարովը ուղարկել եր
Բելովսկուն ոգնութլան: Պուգաչովը նրան կախազան հանեց և
վաշտը միացավ խոտավարներին: Տեղեկանալով Պուգաչովի
մոտենալու մասին, Խարովը Տատիշկա ուղարկեց իր ջահե-
կնոջը՝ ալետեղի պարես Յելագինի աղջկան, իսկ ինքը պատ-
րաստվեց դիմադրելու: Կազակները դավաճանեցին նրան և առ-
ցան Պուգաչովի կողմը: Խարովը Մնաց սակավաթիվ զառամլաը
դինվորների հետ: Սեպտեմբերի՝ լույս 26-ի դիշերը, նրա խել-
քին փչեց դինվորներին սիրտ տալու համար կրակել իր լեքու-
թնդանոթներից և հենց այս դժբախտ զարկերն եյին, վոր կանգ-
նեցրին նրան ոգնութլան գնացող Բիլովին: Առավոտյան Պու-
գաչովը լեռնաց իր զորքի առջևից, Նա ձիով գնում եր իր զորքի

1) Մտավորողի կանցելյարիան վորում եր Որենքուրդի նահանգում
ընտկեցրած մկրտած կալմիկների գործերը: Մանթա հեղինակի:

առջեից, «Զգուշ, թագավոր», — ասաց նրան մի ծեր կազակ. «Թնդանոթը չի հարցնում, թե ում և ուր ունի: — Եղու, ծեր մարդ, — պատասխանեց ինքնակույր, — միթե թնդանոթները թագավորների համար են ձուլվում: — Պարզվեց մի դին-վորից մյուսին եր վազում և հրամայում կրակել: Վոչ-վոք չլսեց նրան: Նա ճանկեց պատրուկը, կրակեց մի թնդանոթից և վրա ընկավ մյուսին: Նույն այդ ժամանակ խռովարարները զրավեցին բերդը, հարձակվեցին նրա միակ պաշտպանի վրա և վեր-քեր հասցրին նրան: Կիսամեռ դրուժյան մեջ նա մտածեց փրկ-կանքով ազատվել և նրանց տարավ դեպի այն խրճիթը, ուր իր ունեցվածքն էր թաքցված: Այնինչ, բերդի հետևում արդեն դը-րել էին կախազանը: Նրա առջև նստած էր Պուգաչովը, ընդու-նելով բնակիչների և կայազորի լեռդումը: Նրա մոտ տարան վերքերից խելացնոր և այրուհաքամվող ձարլովին: Նիզակի հարվածով դուրս ընկած նրա աչքը կախվել էր այսի վրա: Պուգաչովը հրամայեց կախազան բարձրացնել նրան և նրա հետ, Զիգներ և Կաբալերով պրապորշչիկներին, մի զրազրի և թաթար Բիկրալին: Կայազորն սկսեց խնդրել իր բարի պարետի համար, սակայն յախկյան կազակները՝ խռովության պարագլուխները, անողոք էին: Նահատակներից վոչ մեկը փաթրոգություն ցույց չտվեց: Մահակալական Բիկրալը, բարձրանալով սանդուխդի վրա խաչ հանեց և իր վիզն անցկացրեց պարանի ողակը: Մյուս որը Պուգաչովը առաջ շարժվեց և գնաց Տատրչկալի վրա:

Այս բերդի պետը գնդապետ Յելագինն էր: Կայազորը շա-տացել էր Բելովի գորտխմբով, վորը այդ բերդում իր ապա-հովությունն էր փնտռել: Սեպտեմբերի 27-ին Պուգաչովը լերե-վաց բերդը շրջապատող բարձրունքների վրա: Բոլոր բնակիչ-ները տեսան, թե նա ինչպես ալնտեղ շարեց իր թնդանոթները և ինքն ուղղեց դրանք դեպի բերդ: խռովարարները ձեռքը մոտ քշեցին պարխապներին, հորդորելով կայազորին — չլսել բոյարճերին¹⁾ և կամավոր կերպով անձնատուր լինել: Նրանց պատասխանեցին կրակոցներով: Զիավորները հետ քաշվեցին: Անողուտ հրաձգու-թյունը շարունակվեց կեսօրից մինչև յերեկո, ալդ ժամանակ բերդի մոտ գանձող խոտի դեղերը բռնկվեցին, վոր վառել ելին պաշարողները: Հրդեհն արագությամբ հասավ փայտա տմբու-թյուններին: Զինվորները նետվեցին կրակը հանգցնելու: Պու-

1) Бояря — բոլոր ազնվական հին Ռուսաստանում: Մ. Թ.

զաւոյն ոգաւորելով իրարանցումից հարձակվեց մուս կողմից, Բերդական կաղակներն անձնատուր լեղան նրան: Վերափորված Յելադինը և ինքը Բիւովը կատաղի դիմադրություն ցույց տվին: Վերջապես խռովարարները ներս խուժեցին ծխացող փրատակների միջով: Պետերը բռնվեցին: Բիւովի գլուխ կտրեցին: Չաղ Յելադինի կաշին քերթեցին. ճարպը հանեցին շարագործները և քսեցին իրենց վոսքերին: Նրա կնոջը թրատեցին: Նրանց աղջիկը՝ նախորակին այրիացած Խարլովան՝ բերվեց Պուգաչովի մոտ, վոր կարգադրել էր մահապատժի յենթարկել իր ծնողներին: Պուգաչովն ապշած մնաց նրա գեղեցկութանից և դժբախտին պահեց իր մոտ վորպես հարձ, ի սեր նրա խնայելով վերջինիս լոթնամյա յեղորդը: Մայրը Վելովսկու կինը, վոր փախել էր Ռասսիականայից, նույնպես գտնվում էր Տատիշչեվայա բերդում: Նրան խեղդեցին: Բոլոր սպաներին կախեցին: Մի քանի ղինվորներին ու բաշկիրներին դուրս բերին դաշտը և կտրեցին սպանեցին: Մյուսների մագերը խուզեցին կաղակավորի և միացրին խռովարարներին: Յերեսուն թնդանոթ ընկավ հաղթողի ձեռք:

Պուգաչովի հաջողութունների լուրերը մեկը մյուսի յետևից հասնում էին Որենբուրգ: Բելովսկին հաղիվ կարողացավ տեղեկացնել Իլեցկի փոքրիկ քաղաքի առման մասին, իբրը Խարլովը լուր տվեց Ռասսիականայի չրավման մասին: Դրանից անմիջապես հետո Բիւովը Տատիշչեվայից հաղորդեց Նիժնե-Ուգերնու առման մասին, մայրը Կրուգեն Չերնորեչենսկից հալանեց Տատիշչեվովի տակ տեղի ունեցող հրաձգության մասին: Վերջապես (սեպտեմբերի 28-ին) լերեք հարյուր թաթարներ, վորոնց բռնի ուժով հավաքել և ուղարկել էին Տատիշչեվո, ճանապարհից վերադարձան, հետները տեղեկություն բերելով Բիւովի և Յելադինի վիճակի մասին: Հրդեհի արագությունից վախեցած Ռեյնսդորպը խորհուրդ գումարեց Որենբուրգի գլխավոր աստիճանավորներից և նրանք հաստատեցն հետևյալ միջոցառումները.

1) Սակմարա գետի վրայի բոլոր կամուրջները քանդել և փայտը թողնել ջրի հոսանքով:

2) Որենքուրդում պահվող լեւ կոնֆեդերատների 1) զինքը խլել և խոտազույն հսկողութեան տակ նրանց ուղարկել Տրոից-կայա բերդը:

3) Չնայած ունեցող տարաստիճանավորներին տեղեր նշանակել՝ քաղաքը պաշտպանելու համար, նրանց զինելով որեր-պարետի՝ զինեալ մայր Վալլենշտերնի տրամադրութեան տակ, մուսուլմանները պետք ե պատրաստ լինեն հրդեհի դեպքում և գտնվեն մաքսակին դիրեկտոր Որուխովի իշխանութեան տակ:

4) Սեյիտյան Թաթարներին քաղաք բերել և նրանց ղեկավարութեանը հանձնարարել կոլեժսկի խորհրդական Տիմաշովին:

5) Հրետանին հանձնել իսկական ստասակի խորհրդական Ստարով-Միլյուկովի տնորինութեանը, վորը յերբեմն ծառայել եր հրետազորի մեջ:

Բացի դրանից Ռեյնսդորպը մտածելով այլևս Որենքուրդի ապստամբութեան մասին, հրամայեց որեր-պարետին կարգի բերել քաղաքի ամբողջութեանը և զնել պաշտպանողական վիճակի մեջ: Իսկ Պուգաչովից դեռևս չգրաված փոքրիկ բերդերի կայա-դրներին հրամայվեց Որենքուրդ գալ, նախապես թողնելով կամ ջուրը զցելով ծանրութեաններն ու վառողը:

Տատիշչևոյից սեպտեմբերի 29-ին, Պուգաչովը զնաց Չերնոբելսկի վրա, Սուլն բերդի մեջ մնացել ելին մի քանի ծեր զինվորներ՝ կապիտան Նեշայիվի գլխավորութեամբ, վորը բռնել եր Որենքուրդում թաքնված պարետի՝ մալոր Կրուչկի տեղը: Առանց դիմադրութեան նրանք անձնատուր յեղան: Պուգաչովը կախեց կապիտանին, նրա սպասավոր ճորտ աղջկա գանդատի հիման վրա:

Պուգաչովը, թողնելով Որենքուրդն աջ կողմում, զնաց Սակմարսկ փոքրիկ քաղաքի վրա, վորի բնակիչներն անհամբեր սպասում ելին նրան: Հոկտեմբերի 1-ին Թաթարական Ղարզալե կոչված դյուղից նա այնտեղ զնաց մի քանի կազակների ուղեկցութեամբ: Ականատեսը հետևյալ կերպ ե նկարագրում նրա ժամանումը:

«Բերդում, ստանիցային մի խրճիթի մոտ գորգեր ելին փռված և դրված եր մի սեղան՝ աղ ու հացով, Տերտերը Պուգաչովին սպասում եր խաչով ու սրբոց պատկերներով: Յերբ նա

1) Կոնֆեդերատներ—լյութառայի (մանր ազնվականութեան) կամ նրա մի մասի զինված միութեանների (կոնֆեդերացիաների) անդամները հին Ղևաստանում, վորոնց հիմնական նպատակն եր ազնվականութեան իրավունքների ու արտոնութեանների պաշտպանութեանը:

Այստեղ խոսքը Ղևաստանի անկախութեան ջառագով կոնֆեդերատների մասին եւ Ծ. Բ.

քերդ մտալ, սկսեցին զանգերը տալ. հաճաքմած մարդիկ զըլ-
խարկները հանեցին և յերբ ինքնակոչը իջնում եր ձիուց իր յեր-
կու կազակների ոգնությամբ, վորոնք բռնել էյին նրա թևատակե-
րից, այն ժամանակ բոլորն ընկան յերեսն ի վալը: Նա համբուրեց
խաչը, համբուրեց աղն ու հացը և նստելով պատրաստ դրված ա-
թոռին, ասաց. վեր կացե՛ք, զավակներս: Հետո բոլորը համբուրեցին
նրա ձեռը: Պուգաչովը հարց ու Փորձ արեց քաղաքի կազակ-
ների մասին: Նրան պատասխանեցին, վոր վոճանք ծառայության
մեջ են, մյուսներին իրենց աստածան Դանիլ Դոնսկոյի հետ տա-
րել են Որենբուրգ և վոր միայն քսան մարդ է թողնված փոս-
տային սայլակները քեւելու համար, սակայն նրանք ել կորել են:
Նա դարձավ քահանային և սպառնազին հրամայեց նրան զանել
նրանց, ասելով. դու տեսե՛ր ես, յեղիք ուրեմն աստեմ. դու յեվ
բոլոր բնակիչները ձեռ գլուխներով ինձ պատասխանեալ յե՛ք մեզ
համար: — Հետո նա գնաց աստամանի հոր մոտ, վորի տանը ճաշեր
պատրաստված նրա համար: Թե վոր քա վորդիմ այստեղ լինե՛ր, ասաց
նա ծերունուն, տալա ձեռ նստը կլինե՛ր ազնիվ ու պատվարժամ.
բայց քա աղ ու հացը մնայլից: Ել ինչ աստեմ ե մա, վոր իր
տեղը բոլի վախել ե: — Ժաշից հետո, հարբած, նա այն ե՛ հրա-
մայեց, վոր տանտիրոջը մահապատժի լենթարկեն, բայց նրա
հետ յեկող կազակները թախանձեցին խնայել. ծերունուն միայն
շղթայեցին և գիշերը նստեցրին ստանիցայի խրճիթի մեջ հակո-
ղության տակ: Մյուս որը յերեսն բերված կազակներին ներ-
կայացրին Պուգաչովին: Նա գուրգուրանքով վարվեց նրանց հետ
և միացրեց իր գործարարին: Կազակները հարցրին նրան. վճի-
քան կհրամայի հետները մթերք վերցնելու: Վերցե՛ք, պատաս-
խանեց նա, մի փոքիկ կտո՛ւ հաց. դուք ինձ միայն միմչել Որեն-
բուրգ կուղեկցե՛ք: — Սույն այդ ժամանակ Որենբուրգի նահան-
գապետի ուղարկած բաշկիրները շրջապատեցին քաղաքը: Պու-
գաչովը գուրս յեկավ նրանց դեմ և առանց կռիւ բոլորին առավ
իր գործի մեջ. Սակմարի ափին նա կախեց վեց մարդ:

Սակմարա փոքրիկ քաղաքից յերեսուն վերստի վրա գըտ-
նվում եր Պրեյխտենսկայա բերդը: Նրա կայազորի ամենաբազմ
մասը Բիլովը վերցրել եր Տատիշկովայի վրա շարժվելու ժամա-
նակ: Սպաները և կայազորը դիմավորեցին հաղթողին: Ինքնա-
կոչն ըստ իր սովորության, զինվորներին իր գործի մեջ ըն-
դունեց և առաջին անգամ խայտառակ վողորմածություն ցույց
աւելեց սպաններին:

Պուգաչովը գորանում եր. յերկու շաբաթ անցավ այն որից,

յերբ նա հալտնովեց Յաիկյան փոքրիկ քաղաքի մոտ մի բուռ
խուսվաբարներով և արդեն ունեւր մինչև յերեք հազար փոքրիկ
հետևակ ու այրուծի և քսանից ավելի թնդանութներ։ Նա լոթ
բերդ եր գրավել կամ հանձնվել ելին նրան։ Ժամ առ ժամ ա-
նասելի կերպով շատանում եր նրա զորքը։ Նա վճռեց ոգտվել
բախտից, և հոկտեմբերի 3-ին, գիշերով Սակմարսկ փոքրիկ
քաղաքի մոտ անցավ կամուրջը, վորն անվնաս եր մնացել
հակառակ Ռեյնսդորպի կարգադրության, և ձգվեց դեպի Ուրեն-
բուրգ։

ՅԵՐԵՐԴ ՎԼԱԽ

Կառավարութեան ձեռք տառե՛ միջոցները—Որենքուրդի գրութեանը՝
Ամաղակ Խլաղուչան—Գուգալ—Որենքուրդի մաս—Բերդա ավանը—Գու-
գալի Նաժախները—Գինեբալ-ժայռ Կաղը—Նրա անհաջողութեանները—
Գնդապետ Ձերնիշովի մահը—Կառը լծում է իր գրքը—Բէրեկավը՝

Դեպքերն Որենքուրդում վատ ընթացք էյին ստանում,
Ժամ առ ժամ սպասում էյին յաիկյան զորքի ընդհանուր խռո-
վութեանը։ Բաշկիճները՝ բորբոքված իրենց ավազներից (վո-
րոնց Գուգալովը պարզեւել էր բուխարացիներից խլված ուղտե-
րն ու սպրանքները) սկսեցին հարձակումներ գործել ուսա-
կան գլուղերի վրա և սովոր խմբերով միանալ խռովարարների
զորքերին։ Ձինասպառ կալմիկները փախչում էին առաջապահ
պոստերից։ Մորդմաները, չուվաշները, չերեմիսները դադարեցին
յինթարկվել ուսա իշխանութեանը։ Տերունական գլուղացիները
բացահայտ կերպով ցույց էյին տալիս իրենց համախռովութունը
ինքնակոչին և շուտով վոշ միայն Որենքուրդի, ալլ և նրան
սահմանակից նահանգները վտանգավոր տատանման մեջ ըն-
կան։

Նահանգապետները՝ Ղազանի — Փոն-Բրալնուր, Սիրիբի —
Ձիշերինը և Ասարախանի — Կրեչետնիկովը՝ Ռեչնագորայից ան-
միջապահ հետո պետական ռազմական կոլեգիային տեղեկացրին
յաիկյան անցքերի մասին։ Թագուհին անհանգստութեամբ ուշք
դարձրեց առաջացած աղետի վրա։ Այն ժամանակվա հանգա-
մանքները սաստիկ նպաստում էին անկարգութեաններին,
Ձորքերն ամեն կողմից քաշվել էյին դեպի Տաճկաստան ¹⁾ և

1) Քոստը հերթական ուսա-տանկան դաժնագմի մասին է, Վոբ սելս-
վել էր դեռևս 1768 թ. և ավարտեց 1776-ին Քյալչուկ-Կայնարլիի հաշտութեամբ։

ալեկոծվող Լեհաստան¹⁾։ Խիստ միջոցառումները, վոր ձեռք
 ելին առնված ամբողջ Ռուսաստանում մինչև այդ ժամանակ
 ճարակող ժանտախտի դադարեցման համար, խաժամուժ ժողովրդի
 մեջ ընդհանուր դժգոհութիւն ելին առաջացրել։ Ռեկրուտների
 հավաքումը սաստկացրեց դժվարութիւնները։ Մի քանի վաշտե-
 րի և եսկադրոնների հրամայված եր Մոսկվայից, Պետերբուրգից,
 Նովոռոդից և Բախմուտից շտապ կերպով շարժվել դեպի Ղա-
 դան։ Դրանց հրամանատարութիւնը հանձնվեց գնհերալ-մալոր
 Կառին, վորը Լեհաստանում աչքի յեր ընկել իշխանութիւն խիստ
 առաջադրանքները անշեղ կատարելու համար։ Նա գտնվում եր
 Պետերբուրգում, ու կրուտներ ընդունելու գործով։ Նրան հրամայ-
 ված եր իր բրիգադը հանձնել գնհերալ-մալոր Նաշնկինին և շտա-
 պել դեպի վտանգ սպառնացող տեղերը։ Նրան միացրին գնհե-
 րալ-մալոր Ֆրեյմանին, վոր մի անգամ արգեն խաղաղեցրել եր
 լաիկյան զորքը և լավ գիտեր նոր անկարգութիւնների թառե-
 րարեմը։ Շրջակա նահանգների պետերին հրամայված եր իրենց
 կողմից անհրաժեշտ կարգադրութիւններն անել։ Հոկտեմբերի
 15-ին մանիֆեստով ժողովրդին հայտարարված եր ինքնակոչի
 յերևան գալու մասին, հորդարելով նրանով հրապուրվածներին
 որ առաջ ձեռք քաշել հանցավոր մոլորութիւնից։

Դառնանք դեպի Որենբուրգ։

Սուլն քաղաքում գտնվում եր մինչև յերեք հազար զինվոր
 և մինչև լոթանասուն հրանոթ։ Այսպիսի միջոցներով կարելի
 չեր և պետք եր վոչնչացնել խռովարարներին։ Դժբախտաբար,
 ռազմական պետերի մեջ չկար մեկը, վոր իմանար իր պորձը,
 Հենց սկզբից վախենալով, նրանք ժամանակ տվին Պուգաչովին
 գործնալու և իրենց զրկեցին հարձակողական շարժումներից։
 Որենբուրգն աղետալի պաշարում ունեցավ, վորի հետաքրքրա-
 կան նկարագրութիւնը տվել և ինքը Ռեկուզորպը։

Մի քանի որ Պուգաչովի յերևան գալը անհայտ մնաց Որեն-

վորով Ռուսաստանը ստացավ մի շարք քաղաքներ Սև ծովի հյուսիսային ա-
 փերին (Ազով, Կերչ և այլն), ինչպես և զգալի ռազմատուգանք։ Ծ. Թ

1) 1765-76 թ. Լեհաստանում անգլի ունեցան ըլլախտայի (մաք տղը-
 վականութիւն) մի մասն՝ կոնֆեդերատներ ռազատաժողովան անհաղգ շար-
 ժումները, ուղղված մի կողմից իր իսկ լեհական թագավորի, մյուս կողմից
 Ռուսաստանի ժամնդութիւնների դեմ։ Հետևանքը յեղավ Լեհաստանի մեծ
 մասի բաժանումը Ռուսաստանի, Պրուսիայի և Ավստրիայի միջև։ Ծ. Թ.

բուրգի բնակիչներին, սակայն բերդերը գրավելու լուրը շուտով տարածվեց քաղաքում, իսկ Բիլովի շուտափուլից առաջխաղացումը հաստատեց այս ճիշտ լուրերը։ Որենքուրդում հուզմունք վերնաց, Կազակները սպառնալիքներ տալով արտոնում էին, սարսափահար բնակիչները խոսում էին քաղաքը հանձնելու մասին։ Բռնվեց խլրտման դրդիչը՝ պաշտոնաթող մի սերժանտ, գաղտնի ուղարկված Պուգաչովի կողմից։ Հարցաքննության ժամանակ նա հայտնեց, վոր զիտավորութլուն ունեւ սրախողխող անել նահանգապետին։ Որենքուրդի մերձակա գյուղերում սկսեցին խռովարարներ յերևալ։ Ռեյնսդորպը հրապարակեց Պուգաչովի մասին տրված հայտարարությունը, ուր պարզում եր նրա իսկական կոչումը և նախկին հանցանքները։ Դա գրված եր մթամած ու շփոթ վճռով։ Նրանում ասված եր, վոր չաքագութի մտաին յախկյամ կողմերից լուրեր եմ հասնում, վոր մա այլ պատից ե, քան վոր կա... Բայց վոր նա իսկապես Դոնի կազակ Յեմեյլան Պուգաչովն ե, իր նախկին հանցանքների համար մարակով պատժված և յերեսին նշաններ են դրված։ Սույն ցուցմունքն անարդարացի յեր։ Ռեյնսդորպը հավատացել ե սուտ լուրերին և խռովարարները հետո ցնծության մեջ էին, նրան բամբասանքի մեջ նախատելով։

Թվում եր, Ռեյնսդորպի ձեռք առած բոլոր միջոցները դառնում էին ի վնաս նրա։ Որենքուրդի բանտում այդ ժամանակ շղթայակապ պահվում եր մի չարագործ, վոր հայտնի յեր Խլուպուշա անունով։ Քսան տարի նա ավազակություն եր արել այն տեղերում, յերեք անգամ աքսորվել եր Սիբիր և յերեք անգամին ել միջոց եր գտել փախչելու։ Ռեյնսդորպի խելքին փչեց ողորագործել բանիմաց տաժանակրին՝ նրա միջոցով Պուգաչովի հրոսակախումբը հորդորիչ մանիֆեստներ ուղարկելով։ Խլուպուշան յերդվեց ճշտութլամբ կատարել նրա հանձնարարութլունները։ Նա ազատվեց բանտից, ներկայացավ իրեն Պուգաչովին և անձամբ նրա ձեռը տվեց նահանգապետից ստացած բոլոր թղթերը։ Երիտեմ, ախպերս, թե ալգտեղ ինչ ե գրված— ասաց անգրագետ Պուգաչովը և նրան նվիրեց կես մանեթ դրամ և դրանից քիչ ժամանակ առաջ կախված մի կիրգիզի շորերը։ Լավ ճանաչելով այն լերկիրը, ուր նա ալգպես լերկար սարսափ եր տարածել իր ասպատակութլուններով, Խլուպուշան դարձավ նրան անհրաժեշտ մի մարդ։ Պուգաչովը նրան դնդապետի կոչումը տվեց և հանձնարարեց թալանել և հուզել գործարանները։ Խլու-

պուշան արդարացրեց նրա վստահութիւնը: Նա գնաց Սակմա-
րա գետով, խոտովելով շրջակա գլուղերը. հայտնվեց Բուզոլճանս-
կի և Ստերլիտամացիի նավակայաններում և ուրալյան գործա-
րաններում ու ախտեղից Պուգաչովին ուղարկեց Թնդանոթներ.
ոտամբեր և վառոդ, իր հրոսակախումբը շատացնելով գրանցված
գյուղացիներով և բաշկիրներով՝ իր ավազակութիւնների ըն-
կերներով:

Հոկտեմբերի 5-ին Պուգաչովին իր ուժերով բանակ դրեց
կազակական մարզադետիւնների վրա, Որենբուրգից հինգ վերստ
հեռու. Նա իսկույն եկթ առաջ շարժվեց ու Թնդանոթային զար-
կերի տակ միմարտկոց դրեց յեկեղեցու դապթում, հենց արվար-
ձանի մոտ, իսկ մյուսը՝ քաղաքից դուրս գտնվող նահանգապե-
տական տանը: Նա նահանջեց՝ սաստիկ հրաձգությամբ հետ
մղված: Նույն օրն եկթ նահանգապետի հրամանով արվարձանն
այլովեց, Կրակից փրկվեց միայն մի խրճիթ և Գյորգիեվսկայա
կոչված յեկեղեցին: Բնակիչներին տեղափոխելին քաղաք և բո-
լոր վնասի համար նրանց հատուցում խոստացվեց: Սկսեցին
մաքրել քաղաքը շրջապատող խրամաւոր և հողապատենշը պատել
գերանակալներով:

Գիշերն ամբողջ քաղաքի շրջակայքը բոցավառվեցին ձմեռ-
վա համար մթերած խոտադեղերը: Նահանգապետը չկարողացավ
ժամանակին դրանք քաղաք կրել: Հրդեհիչներն զեմ (արգեն
մլուս օրն առավոտյան) դուրս յեկավ մալոր Նաուսովը, վորը հենց
նոր եր յեկել Գաիկլան քաղաքից: Նա իր հետ ունեւ հաղար հինգ
հարուր մարդ ձիավոր ու հետեակ: Թնդանոթներով դիմավոր-
ված՝ նա փոխ-հրաձգութիւն ունեցավ և նահանջեց առանց
վորեն հաջողության: Նրա զինվորներն ահաբեկված ելին, իսկ
կազակներին նա չեր վստահում:

Ռեյնսդորպը նորից խորհուրդ գումարեց իր ռազմական և
քաղաքացիական աստիճանավորներից և նրանցից գրավոր կարծիք
պահանջեց. արդիւք նժրից դուրս գալ ընդդեմ չարագործի, թէ
քաղաքի ամբութիւնների պաշտպանության ներքո նոր զորքե-
րի սպասել Այս խորհրդին իսկական աստատելի սովետնիկ Ստա-
րով-Միլյուկովը մենակ հայտնեց մի կարծիք, վոր պատիւ և
բերում գինվորականին. դուք գալ խոսվարացնելի դեմ: Մլուս-
ները վախենում եյին նոր անհաջողությամբ քաղաքի ռնակիչ-
ներին վտանգավոր հուսալքման մեջ գցել և միայն մտածում

ճյին պաշտպանվել: Վերջին կարծիքի հետ համաձայնվեց և Ռեյնսդորպը:

Հոկտեմբերի 8-ին խռովարարները դուրս յեկան քաղաքից յերեք վերստ հեռու գտնվող МЕНОВОЙ ДВОР-ը Թալանելու և խռովարարների դեմ ուղարկած զորախումբը ցրեց նրանց, տեղն ու տեղը սպանելով լերկու հարյուր մարդ և գերի բռնելով մինչև հարյուր վաթսուհին հոգի: Ռեյնսդորպը, կամահնալով ոգտվել այս դեպքից, վեր փոքր ինչ քաջալերել եր իր զորքը, ուղուս՝ եր հաջորդ որը դուրս գալ Պուգաչովի դեմ, սակայն բոլոր զորապետները միաբերան հայանեցին նրան, վոր զորքի վրա վոչ մի կերպ չի կարելի վատահել: հուսալքման և վարանման մեջ ընկած գրնվորներն աճախրտ ելին կովուս, իսկ կազակները հենց կովի դաշտուս՝ կարող եյին միանալ խռովարարների հետ և նրանց դաժաճանության հետևանքը կարող եր կործանարար լինել Որենբուրգի համար: Ռեյնսդորպը չգիտեր ինչ աներ: Անուսամե-նայնիվ նա կարողացավ համոզել ու ամաչեցնել իր ստորադը-րլայներին և հոկտեմբերի 12-ին Նաուսովը քաղաքից նորից դուրս բերեց իր անհուսալի զորքը:

Կոխն սկսվեց: Պուգաչովի հրետանին Թվով գերազանց եր քաղաքից դուրս բերված Թնդանութներից: Որենբուրգի կազակ-ները, անսովոր լինելով, վախենուս ելին ուսմբերից և սեղմվուս՝ քաղաքին՝ պատենելի վրա դրված Թնդանութների պաշտպանու-թյան տակ քաշվելով: Նաուսովի զորախումբն ամեն կողմից շրջապատված եր բազմաթիվ անկանոն խմբերով: Նա իր զորքը կառուս¹⁾ դասավորեց և սկսեց նահանջել, հրաձգութուն պահ-պանելով Թշնամու հետ: Կոխվը տեկց չորս ժամ: Նաուսովը կոր-ցրեց հարյուր տասնյոթ մարդ սպանված, վիրավոր, կովի դաշ-տից փախած:

Որ չեր անցնուս առանց փոխ-հրաձգությունների: Խռովա-րարները ձիավոր խմբերով շրջուս եյին քաղաքի պարսպի մո-տերքը և հարձակվուս խարապանների վրա: Պուգաչովը մի քանի անգամ իր բոլոր ուժերով մոտեցավ Որենբուրգին: Սակայն նա դիտավորություն չուներ հարձակմամբ վերցնելու այն: «Մա-դիկ չեմ կոցցիս—ասուս եր նա Սակմարսկի կազակներին,— «այլ քաղաք սովից կկեստեմ»: Քանիցս նա միջոցներ գտավ իր վրդովեցուցիչ Թղթերը բնակիչներին հասցնելու Քաղաքուս

1) Копье(Քր)—քառանկուսի ձեռք հակառած զորք: Մ. Թ.

բռնեցին մի քանի չարագործներին, ուղարկված ինքնակոչի կողմից: Նրանց մոտ գտան վառոդ և պատույզ:

Շուտով Որենքուրդում զգացվեց խռաի պակասութունը: Ջորջից և բնակիչներից խլվեցին լղար և աշխատանքի տնընդունակ ձիերը և ուղարկվեցին մասամբ Ելեցկայա Ջաշիտայի և Վերխո-Յաիցկի բերդը, մասամբ Ուֆայի դավառը: Սակայն, քաղաքից մի քանի վերստի վրա խռովությամբ բռնված գյուղացիներն ու թաթարները ձիերը բռնեցին, խկյերամակը քշող կազակներին ուղարկեցին Պուգաչովի մոտ:

Աշնանալին ցուրտը սովորականից շուտ վրա հասավ: Հոկտեմբերի 14-ից արդեն սկսվեցին սառնամանիքները: 16-ին ձյուն յեկավ: 18-ին Պուգաչովը կրակ տալով իր բանակատեղը, բոլոր ծանրություններով հետ գնաց Յաիկից դեպի Սակմար և տեղավորվեց Բերդա ավանի մոտ, Սակմարայի ամառային ճամբի վրա, Որենքուրդից յոթ վերստ հեռու: Այդտեղից նրա հեծելազետերը չնվին դադարում քաղաքը անհանգստացնել, հարձակվել խարապանների վրա և կալազորը պահել մշտական յերկյուղի մեջ:

Նոյեմբերի 2-ին Պուգաչովը բոլոր ուժերով նորից մոտեցավ Որենքուրդին և քաղաքի շուրջն ամեն կողմից մարտկոցներ գնելով, սաստիկ կրակ տեղացւ Բաղաքի պարսպից նրան պատասխանեցին նույն կերպ: Այդ ժամանակ նրա հետևակազորից հազար մարդ գետի կողմից թաղնվելով արվարձանի ներքնադարկերում համարյա պարսպի և գերանակալների մոտ, կրակում ելին հրացաններից և սայդակներից¹⁾: Ինքը Պուգաչովն երառաջնորդում նրանց: Դաշտային զորախմբի հրացանաձիգները նրանց դուրս քշեցին արվարձանից: Քիչ մնաց վոր Պուգաչովը գերի ընկներ: Յերեկոյան հրաձգությունը հանդարտվեց, սակայն խռովարարներն ամբողջ գիշերը հրաձգությամբ ելին պատասխանում մայր յեկեղեցու ժամացույցի զանգերին—ամեն ժամ մի կրակոց անելով:

Մյուս որը հրաձգությունը նորոգվեց չնայած ցրտին ու բուք-բորանին: Խռովարարները խարույկ վառեցին լիկեղեցում, ավրեցին հրդեհված արվարձանից մնացած խրճիթը և հերթով տաքանում ելին: Պուգաչովը թեզանոթը դրեց յեկեղեցու չեմքի վրա, իսկ մյուսը հրամայեց բարձրացնել զանգակատունը:

1) Մուգակ կամ տաղակ (թաթար. լ.)—կազաք, նեւ՝ նեւ-ազդի: Մ. Բ.

Պաղատեցիք մի վերստի վրա գտնվում եր բարձր մի նշավակ,
վոր հրեառանալին վարժութիւններէ ժամանակ ծառայում եր
իրեւ նպատականշան: Խոտմարարներն ախտեղ հաստատեցին
իրենց գլխավոր մարտկոցը: Հրաձգութիւնն լերկուստեք շարու-
նակվեց ամբողջ գիշերը: Գիշերով Պուզաշովը նահանջեց աննշան
կորուսաներ կրելով և մնաց չհասցնելով պաշարվածներին: Ա-
ռափութան կազակների պահպանութեան տակ քաղաքից կալա-
նավորներ ուղարկվեցին նշավակը և միւս ամբութիւնները
կործանելու և խրհիթը քանդելու համար: Յեկեղեցում, ուր խոտ-
մարարներն իրենց վիրավորներն էին բերում, սալհատակի վրա
տեղ-տեղ յերևում եր լճացած արյուն: Սրբապատակներէից պոկ-
ված էին շրջանակները, սեղանի ծածկոցները ծվեն-ծվեն էին
տրել: (Յեկեղեցին ապականված եր մինչև իսկ մարդկանց ու
ձիերի արաքութիւններով):

Յուրաք սաստկանում եր: Նոյեմբերի 6-ին Պուզաշովը
յախկյան կազակների հետ իր նոր բանակատեղիից անցավ զետի
ավան: Բաշկիրները, կալմիկները և գործարանալին գյուղացիք
մնացին նախկին տեղում՝ իրենց կերթակաների մեջ և զետնա-
փոր տներում: Հեծալազետերը, հարձակումներն ու հրաձգու-
թիւնը չէին դադարում: Որ-որի վրա Պուզաշովի ուժերն ավե-
լանում էին: Նրա զորքը արդեն բաղկացած եր քսան և հինգ
հազար հոգուց: Կորիզը յախկյան կազակներն էին և բերդերում
գերի բռնած գյուղացիները, սակայն նրանց շուրջն անհաշիվ
բազմութեամբ խռնվում էին թաթարներ, բաշկիրներ, կալմիկ-
ներ, բուստարար գյուղացիներ, փախստական տաժանակիրներ
և ամեն տեսակ շրջակայիներ: Այս բոլոր սրիկաները մի կերպ
զինված էին — վճրը նիզակով, վճրը տարճանակով, վճրը սպայա-
կան սուսերով: Վոժանց բաժանել էին սվիններ, հազցված յեր-
կար ձողերի ծալրերին, մյուսները կրում էին գավազաններ:
մեծ մասը վոչ մի զենք չուներ: Զորքը բաժանված եր գնդերի,
լուրաքանչյուրը կազմված հինգ հարյուր հոգուց: Միայն յախկ-
յան կազակներն էին ռոճիկ ստանում, մնացածները բազմակա-
նանում էին թալանով: Վաճառվում եր պետական ողին: Ձիեր
և խոտ ձեռք էին բերում բաշկիրներից: Փախուստի համար հա-
տարարված եր մահապատիժ: Տասնապետն իր գլխով պատասխա-
նատու եր իր փախստականի համար: Հաստատված էին մա-
նավոր հեծելազետեր և պահակներ: Պուզաշովը խստութեամբ
հետևում եր նրանց ճշտակատարութեանը, ինքը ձիով շրջելով

նայում եր նրանց, հաճախ և զիշերով: Վարժությունները (մա-
 նավանդ հրեականային) տեղի էյին ունենում համարյա ամեն
 որ, ժամասացությունը կատարում էյին ամեն որ, Մաղթան-
 քի ժամանակ հիշատակում էյին թագավոր Կալսր Պյոտր Յյոդորո-
 վիչին: Պուգաչովը ինքը աղանդավոր լինելով յերբեք չեր
 գնում յեկեղեցի: Յերբ նա ձին նստած անցնում եր բազարով
 կամ Բերդայի փողոցներով, ապա միշտ աղնձե դրամ եր չար-
 տում ժողովրդին: Դատու դատաստան կարում եր իր խրճիթի առ-
 ջև բազկաթուփ վրա նստած: Նրա կողքը կանգնած էյին լինում
 յերկու կազակներ, մեկը գուրգը ձեռին, մյուսը արծաթե կացինը,
 Նրան մոտեցողները խոհարհվում էյին մինչև գետին և յերեսնին
 խաչակնքելով համբուրում ձեռքը: Բերդա ավանը սպանություն-
 ների և անառակությունների վորջ եր: Բանակատեղը լի եր սպա-
 ների կանանցով ու աղլիկներով, վորոնց տվել էյին ավազակ-
 ներին՝ անարգելու: Մահապատիժները տեղի էյին ունենում ամ-
 ան որ: Բերդայի մոտ փոսերը լիքն էյին գնդակահարված,
 խեղդված, քառահատված նահատակներով: Ավազակների հրոսա-
 կախմբերը դիմում էյին ամեն կողմ, հարեցողություն անելով
 գյուղերում, թալանելով պետական դաճատունը և աղնվական-
 ների ունեցած-չունեցածը, սակայն ձեռք չտալով գյուղացիական
 սեփականությանը: Համարձակները ձիերը քշում էյին մինչև
 Որենբուրգի գերանակալները, վոմանք գլխարկները նիզակի ծայ-
 րին հագցնելով գոռում էյին: «Պարոն կազակներ, ժամանակ է,
 վոր խնդի գալ յեվ ծառայեմ քազավոր Պյոտր Յյոդորովիչին»: Մյուսները
 պահանջում էլին, վոր իրենց տրվի Մարսյուսկա Բորոդինը (գո-
 րական մի ավագ, վորն Որենբուրգ եր ինկել Յաիկյան քաղաքից՝
 Նաումովի զորախմբի հետ միասին) և կազակներին իրենց մոտ
 հյուր էյին կանչում տսելով: «Մեր սրտը մոտ գինին բոլ ես:
 Դաղաքից նրանց դեմ դուրս էյին գալիս ձիավոր մարդիկ և սկըս-
 վում էյին հրաձգությունները, լերբեմն բավական տաք: Հաճախ
 և ինքը Պուգաչովն եր հայտնվում հենց այդտեղ, իր խիզախու-
 թյամբ պարծենալով: Մի անգամ նա ձին քշեց՝ հարած, դըր-
 խարկը կորցրած և թամբի վրա յերերվելով,—ու քիչ մնաց
 գերի ընկնելու: Կազակները փրկեցին նրան և հետները քաշեցին
 տարան՝ ձգելով նրա ձիու ստնձը:

Պուգաչովն ինքնիշխան չեր: Յաիկյան կազակները՝ բուռնախ
 պարագլուխները ուղղություն էյին տալիս լեկվորի զործերին,

վորն ալլ արժանիք չունենր, քան յեթե մի քանի ուղղական գիտելիքներ և արտասովոր հանդգնություն։ Առանց նրանց համաձայնութեան նա վռչինչ չեր ձեռնարկում, մինչդեռ նրանք հաճախ գործում էին առանց նրա գիտութեան, իսկ յերբեմն և հակառակ նրա կամքին։ Դրանք արտաքուստ պատիվ էին ցույց տալիս նրան ժողովրդի ներկայութեամբ, նրա հետևից գնում էին գլխաւաց և ծռնկի գալիս, սակայն լերես առ յերես նրա հետ վարվում էին ինչպես ընկերոջ և միասին հարեցողություն էին անում, նրա ներկայութեամբ զգականները գլխներին և սոսկ շապիկով նստած ու բուրլակական¹⁾ լերգեր լերգելով։ Պուգաչովը դժգոհ եր նրանց խնամաաարութիւնից, Տեղս Անդ է, ասել եր նա Դենիս Պանովին, նրա կրտսեր վորդու հարսանիքին քեֆ անելիս։ Զանդուրծելով կողմնակի վորակն աղղեցություն իրենց ստեղծած ցարի նկատմամբ, նրանք չէին ուզում, վոր ինքնակոյը ալլ սիրելիներ ու հովասարմատարներ ունենաւ։ Պուգաչովն իր բունտի սկզբում մտաւ վորպես գրագիր եր վերցրել սերժանտ Կարմիցկուն, ներելով նրան հենց կախաղանի տակ։ Կարմիցկին՝ շուտով դարձաւ նրա սիրելին։ Տատիչնիվան վերցնելիս յաիկյան կազակները խեղդամահ արին նրան և վզից մի քար կապած զցեցին գետը։ Պուգաչովը հետաքրքրից նրա մասին։ Նա գնաց, պատասխանեցին նրան, իր մտ մոտ՝ Յուիկի հոսամբով ցած։ Պուգաչովը լուռ թափահարեց ձեռքը։ Զահել Պարլովան դժբախտություն ունեցաւ ինքնակոյին իր հետ կապելու։ Վերջինս նրան պահում եր իր բանակատեղում, Ուննուրդի մոտ։ Միայն նա իրավունք ուներ ամեն ժամանակ նրա կիրիտկան մտնելու։ Պարլովալի խնդրով ինքնակոյը հրաման ուղարկեց Ուննուրդ—Թաղելու բերդը վերցնելիս իր կախած մարդկանց մարմինները, նա հարուցեց խանդոտ շարագործների կասկածը և Պուգաչովը, գիշելով նրանց պահանջին, իր հարճը հանձնեց նրանց։ Պարլովան և նրա յոթնամյա լեղբայրը գնդակահարվեցին։ Վերավոր վիճակում նրանք սողալով մոտեցան և զրկեցին միմյանց։ Թփերի մեջ նետված նրանց մարմիններն յերկար ժամանակ մնացին նույն վիճակում։

Դիւսովոր խռովարարների թվում աչքի յեր ընկնում Զա-

1) Բուրլակներ—այսպես էին կոչվում Վոլգա գետի վրա և նրա նավահայաններում ալիստող բանգործները, վորոնք ընդհանուր մի պարանից կամ փոկից լծված, ափով, հասնեցն ի վեր քաշում էին բնաժառար նավերը։ Մ. Թ.

բուրինը (նույն ինքը և Ձիկան), վոր բունտի սկզբից Պուգաչովի գործակիցն ու խնամակալն եր: Նա ֆելդմարշալ եր կոչվում ե առաջինն եր ինքնակոչից հետո: Ովչիկնիկովը, Շիգալեովը, Լիսովը և Չուսակովը կրում եյին այն ազնվատուն իշխաններէ անունները, վորոնք այն ժամանակ շրջապատել եյին Յեկատերինայի գահը: Ձիկան կոչվում եր կոմս Չերնիշեվ, Շիգալեովը՝ կոմս Վորոնցով, Ովչիկնիկովը՝ կոմս Պանին, Չուսակովը՝ կոմս Որլով: Թնդանոթաձիգ պաշտոնաթող կապրալ Բելորոբորովը վայելում եր ինքնակոչի լիակատար վասալությունը: Նա Պադուրովի հետ միասին վարում եր անգրագետ Պուգաչովի գրավոր գործերը և բունտարարների հրոսակախմբերում մացրեց խիստ կարգ ու հնազանդութուն: Պերֆիլեովը, վոր բունտի սկզբում Պետերբուրգումն եր գտնվում յաիկյան զորքի գործերով, կառավարությանը խոստացավ կազակներին հնազանդեցնել և իրեն Պուգաչովին հանձնել արդարադատության ձեռքը: սակայն Բերդա գալով դարձավ ամենակատաղի բունտարարներից մեկը և իր բախտը կապեց ինքնակոչի բախտի հետ: Մտրակով ծնե կերած, դահճի ձեռքով խորանված և մինչև կրճիկները պատռված քթածակերով ավազակ իշխուշան Պուգաչովի սիրելիներից մեկն եր: Ամաշկով իր այլանդակութուններից, նա ցանց եր կրում իր գեմքին կամ ծածկում եր թևքով, վորպես թե պաշտպանվում ե սառնամանիքից: Ահա թե ինչպիսի մարդիկ եյին ցնցում պետությունը:

Մինչ այս, մինչ այն Կառը հասավ Որենբուրգի նահանգի սահմանը: Ղազանի նահանգապետը զեռեւ մինչև նրա գալը կարողացավ հավաքել մի քանի հարյուր կայազորային զինազատ և աքսորաբնակ զինվորներ և նրանց տեղավորել մի մասը Կիշուկսկի ֆելդշանցի¹⁾ մոտ, մի այլ մասը՝ Չերեմշան գետի յերկանքով, Կիշուկից մինչև Ստավրոպոլ տանող ճանապարհի վրա: Վոլգայի վրա գտնվում եյին յերեսուն շարքային զինվորներ մի սպայի հրամանատարության տակ՝ ավազակներին բռնելու համար: Նրանց հրամայված եր հետևել բունտարարների շարժումներին: Բրանսը գրեց Մոսկվա, գնեերալ-անշեֆ իշխան Վոլկոնսկուն, նրանից զորք պահանջելով: Սակայն Մոսկվայի կայազորն ամբողջովին կարգված եր ոսկրոււններին²⁾ իրենց նշանակած

1) Ֆելդշանց (գերմ. ազգ.)—գալտային փաթրիկ տճոց, ուղոււտ Ծ. Թ.

2) Ռեկրուտներ—նորակալիկներ Ծ. Թ.

տեղերը տանելու համար, իսկ Մոսկովայում գտնվող Տոմսկի գունդը պահակները եր պահում այն փակուղիները՝ վրա, վորոնք հիմնված էյին 1771 թվին ճարակող ժանտախտի ժամանակ, իշխան Ղուկոնսկին կարող եր ուղարկել միայն յերեք հարյուր շարքայիններ մի թնդանոթով և նրանց իսկույն ևեթ սայլերով ուղարկեց Ղազան:

Կառը հրամայեց Սիմբիրսկի պարեոս գնդապետ Ձերնիշովին, վորը Սամարայի վրայով դեպի Որենբուրգ եր գնում, վորքան կարելի յե շուտով գրավել Տատիշչևան: Նա մտադիր եր, հենց վոր ուկրուսների ընդունելության համար Կալուգայում գտնվող գեներալ-մայոր Ֆրեյմանը գա, նրան ուղարկի Ձերնիշովին ոգնության: Կառը չեր կասկածում, վոր հաջողություն կունենա: «Միայն յերկյուղ ունեմ,—գրում եր նա կոմս Զ. Գ. Ձերնիշովին,—վոր սույն ավազակներն իմանալով զորախմբերի մոտենալու մասին, նրանց մոտ չթողնելով իրենց, փախուստի դիմեն նույն տեղերով, վորտեղից հայտնվել են: Նա զժպարությունները նախատեսում եր միայն Պուգաչովին հետապնդելու մեջ ձեռնն և քիչ ձիավորներ ունենալու պատճառով:

Նոյեմբերի սկզբին չապասելով վոչ հրետանուն, վոչ Սիմբիրսկից իրեն ուղարկված հարյուր յոթանասուն զրենադերներին, վոչ և Ուֆայից նրան ուղղված զինված բաշկիրներին և մեշչերյակներին¹⁾, նա սկսեց առաջ խաղալ Ճանապարհին, Որենբուրգից հարյուր վերստի վրա նա իմացավ, վոր Պուգաչովի ուղարկված աքսորական ավազակ Քլուպուշան թնդանոթներ մուծելով Ուզլանո-Պետրովսկի գործարանում և հուլիսով գրանցված գյուղացիներին²⁾ ու շրջակա բաշկիրներին, վերադառ-

1) Մեշչերյակներ—չին Ռուսում ազրոզ մի փոքրիկ ազգություն եր, վոր բնակություն եր հաստատել Ռյազանի, Տամբովի, Սիմբիրսկի ու Պենզայի նահանգներում, մասամբ և նախկին Ղազանի թագավորության մեջ: Մեշչերյակները յնթակա էյին մի կողմից թաթարներին, մյուս կողմից բաշկիրներին ու ժամականք սուլաների ուսեղ ազգեցությունը: Մինչևեզափոխական Ռուսաստանում նրանց հատրել են թաթարացած ֆիններ, ապա նաև՝ զերադ-նցադես մոզդու-թյուրքական գծերով սմալած մի մոզդուրդ: ՔՍՀ Միության սահմաններում էրմա այս առունով չկա մոզդուրդ—նույն վայրում սնացել են սոսկ (մի փոքրիկ խմբավորում) թաթարներ, վորոնք համարվում են մեշչերյակների հետմոզդուրդը: Մ. Թ.

2) Հեռնազործարանային կամ լեռնային արդյունաբերության գործարաններին կցված (գրանցված) գյուղացիները կազմում էյին պետական գյուղացիների մի մասը, սակայն այն ստորերությամբ, վոր իրենց հարկերը գրումով չէյին վճարում, այլ պարտավոր էյին պետական կամ մասնավոր լեռնազործարաններում աշխատանքով հասուցել այդ հարկերը կամ նրանց մի մասը: Մ. Թ.

նում և Որենքուրդի մաս: Կառը փութաց կտրել նրա ճանապարհը և նորմերի 7-ին՝ սեկունդ-մայոր Շիշկինին չորս հարյուր շարքայինների և յերկու թնդանոթների հետ ուղարկեց Յուզե-
 հա գյուղը, իսկ ինքը գեներալ Ֆրեյմանի և պրեմյեր-մայոր Փ.
 Վարստոեզի հետ, վորը հենց նոր եր հասել Կալուգայից, դուրս
 յեկավ Սարմանսկայից, Հենց Յուզեհայի տակ Շիշկինի գեմ
 դուրս յեկան վեց հարյուր խոզվարարներ: Նրա հետ գտնվող
 թաթարները և զինված գլուղացիք իսկույն անձնատուր յեղան:
 Շիշկինը սակայն մի քանի թնդանոթային զարկերով ցրեց այս
 խուժանը: Նա գրավեց գյուղը, ուր Կառը և Ֆրեյմանը հասան
 գրչերվա ժամ 4-ին: Զորքն այնպես եր հողմած, վոր անհնար
 եր մինչև իսկ հեծելադեստեր նշանակել: Գեներալները վճռեցին
 սպասել լուսանալուն, վորպեսզի հարձակվին բռնատարարների
 վրա և արշալույսին իրենց առջև տեսան միևնույն խուժանը:
 Խոզվարարներին հորդորիչ մանիֆեստ ուղարկեցին. նրանք ընդու-
 նեցին այն, սակայն ձիերը հետ քշեցին հալոյանքով, ասելով
 վոր իրենց մանիֆեստներն ավելի ճիշտ են և սկսեցի կրակել
 իրենց մաս յեղած թնդանոթից: Նրանց նորից ցրեցին... այդ
 ժամանակ Կառն իր թիկունքում լսեց թնդանոթային չորս հեռավոր
 զարկեր: Նա վախեցավ և սկսեց շտապով նահանջել, կարճելով,
 թե իրեն կտրել են Ղազանից: Այդ միջոցին յերկու հազարից
 ավելի խոզվարարներ ամեն կողմից վրա տվին սրարշավ և կրակ
 բացին ինն թնդանոթներից: Ինքը Պուգաչովն եր առաջնորդում
 նրանց: Խլոպուշան կարողացավ միանալ նրան: Դաշտերում
 ցած ու ցրելով զալով թնդանոթային զարկի տարածության վրա,
 նրանք զերծ եյին ամեն տեսակի վտանգից: Կառի այրուձին
 հողմած եր ու սակավաթիվ: Խոզվարարները, ունենալով լավ
 ձիեր, հետևակազորի հարձակման ժամանակ հեռանում եյին,
 արագ կերպով իրենց թնդանոթները մի սարից մյուսը տեղափո-
 խելով և այսպիսով տասնևյոթ վերստ ուղեկցում եյին նահանջող
 Կառին: Ամբողջ ութ ժամնա պաշտպանվում եր, կրակ տեղալով
 իր հինգ թնդանոթներից, ձգեց իր գումակը և կորցրեց (յեթե
 հավատանք նրա զեկուցագրին) վոչ ավելի քան հարյուր քսան
 մարդ սպանված, վիրավոր և փախած: Ուֆայից սպասվող բաշ-
 կիրները չկային: Քիչ հեռու, իշխան Ուբաևովի հրամանատա-
 րության տակ գտնվածները փախան, լսելով հրաձգությունը:
 Զինվորները, վորոնք մեծ մասամբ զառամլալ եյին կամ սեկ-

բուսմանը, բարձրաձայն արտնջում ելին և պատրաստ ելին անձնատուր լինելու։ Կոնֆերին չմասնակցած ջանել սպաները չեխին կարողանում սիրտ տալ նրանց։ Միմբիբսկից, պորուշիկ Կարաաշովի հրամանատարությամբ սալակներով ուղարկած գրենադերներն ախպիսի անհոգությամբ ելին առաջ շարժվում, վոր մինչև իսկ նրանց հրացանները չեխին լցված և յուրաքանչյուրը քնած եր իր սալակի վրա։ Նրանք անձնատուր լեղան առաջին չորս թնդանութային զարկերից հետո, վոր Կառը առավոտյան գեմ լսել եր Յուզեսու գլուղից։

Կառը հանկարծ կորցրեց ինքնավստահությունը։ Իր կրած կորուստների մասին տեղեկացնելով հանդերձ, նա առաջարկեց ռազմական կոլլեգիալին, վոր Պուզաշովին ընկնելու համար պետք են վոչ թե թույլ ուժեր, այլ ամբողջ զնդեր, հուսալի ալրուսի և ուժեղ հրետանի։ Նա անհապաղ հրաման ուղարկեց գնդապետ Ջերնիշովին՝ ղուրս չգալ Պերեվոլոցկայա բերդից և աշխատել ամբանալ ալդտեղ, հետագա կարգադրությունների սպասելով։ Սակայն Ջերնիշովի ուղարկած սուրհանդակը այլևս չկարողացավ հասնել նրան։

Նոյեմբերի 11-ին Ջերնիշովը ղուրս լեկավ Պերեվոլոցկայա բերդից և 13-ին գիշերով հասավ Ջերնորեչնսկայա։ Այստեղ Սակմարսկի առամանի բերած ինցկայա յերկու կազակներից նա տեղեկություն ստացավ Կառի պարտության և հարուր յոթնասուն գրենադերների գերի ընկնելու մասին։ Վերջին ցուցմունքի իսկության մեջ Ջերնիշովը չեւ կարող կասկածել գրենադերներին նա ինքն եր ուղարկել Միմբիբսկից, ուր նրանք գտնվում ելին ռեկրուտներին իրենց տեղերը ուղեկցելու գործով։ Նա չգիտեր ինչ աներ. նահանջեւ գեպի Պերեվոլոցկայա, թե՞ շտապեւ Որենբուրգ, ուր նախորյակին նա ղեկուցագիր եր ուղարկել իր մտանալու մասին։ Սույն ժամանակ նրան ներկայացան հինգ կազակներ և մի գլնվոր, վորոնք ինչպես հավատացնում ելին, փախել ելին Պուզաշովի կալանից։ Նրանց մեջ եր գտնվում կազակական հարյուրապետ և պատգամավոր Պաղուրովը։ Նա Ջերնիշովին հավատացրեց, վոր ինքը ջանադիր եր գեպի կառավարությունը, վորպես ապացույց ներկայացնելով իր պատգամավորական չքանշանը և խորհուրդ տվեց անհապաղ գնալ Որենբուրգ, առաջարկելով իր ծառայությունը՝ նրան անվտանգ տեղերով անցկացնելու Ջերնիշովը հավատաց նրան ու նույն ժամին ևեթ, առանց թմեկահարության ղուրս յեկավ Ջերնորեչնսկից։

Պաղուրովը նրան տանում եր լեռներով, հաժառացնելով, վոր Պուգաչովի առաջավոր պահակները հետո յեն և վոր լեթե լուսարացին իրենք տեսել են նրան, ապա վտանգն արդեն անցած էլինի և նա կկարողանա անարգել մանել Որենբուրգ։ Առավոտյան Չերնիշովը հասավ Սահմարա և Մայակ կոչված բնասահմանավարի մոտ. Որենբուրգից հինգ վերստի վրա սկսեց անցնել գետի ստույգով։ Նրա հետ կար հազար հինգ հարյուր զինվոր և կազակներ, հինգ հարյուր կալմիկներ և տասներկու թընդանթ։ Կապիտան Ռեմկսկին առաջինն անցավ հրետանու և թեթև զորքի հետ. նա խկույն ևեթ իր հետ վերցնելով լերեք կազակներ, ուղևորվեց դեպի Որենբուրգ և ներկայացավ նահանգապետին, Չերնիշովի գալու լուրը հաղորդելով։ Հենց այդ ժամանակ Որենբուրգում լսեցին թնդանթաձգություն, վորը և քառորդ ժամից լռեց... քիչ ժամանակ հետո Ռեյնսդորպը տեղեկություն ստացավ, վոր Չերնիշովի ամբողջ զորախումբը գերի լե բռնված և տարվում ե Պուգաչովի բանակատեղը։

Չերնիշովը խաբվեց Պաղուրովից, վոր նրան ուղիղ Պուգաչովի մոտ բերեց։ Խռովարարները հանկարծ հարձակվեցին նրա վրա, գրավեցին հրետանին, կազակները և կալմիկները դավաճանեցին։ Ճրտից, սովից և գիշերային չվերթից ուժասպառ լեղած հետևակագործը չկարողացավ դիմադրել։ Ամեն ինչ գրավված եր։ Պուգաչովը կախեց Չերնիշովին, յերեսունվեց սպանների, մի պրոպոլոչնիկի կնոջ և կալմիկ գնդապետի, վորը հավատարիմ մնաց իր դժբախտ զորապետին։

Միևնույն ժամանակ բրիգադիր Կորժը Որենբուրգ մտավ լերկու հազար չորս հարյուր մարդուց բաղկացած զորքով և քսան թնդանթներով։ Պուգաչովը հարձակվեց և նրա վրա, սակայն քաղաքի կազակները հետ մղեցին նրան։

Թվում եր, թե Որենբուրգի իշխանությունը սարսափից խելքը կորցրել ե։ Նոյեմբերի 14-ին Ռեյնսդորպը, նախորդակին վոչ մի ոգնություն ցույց չալով դժբախտ Չերնիշովի զորախմբին, վորոշեց մի զորեղ արտելք կատարել։ Քաղաքում յեղած բոլոր զորքը (հաչված և նոր զորախումբը) որեր-պարեալ առաջնորդությամբ դուրս բերվեց դաշտ։ Բռնատարարները, հավատարիմ իրենց սխտեմին, կովում եյին հեռվից և ցած ու ցրվի լեկած, անդադար կրակ տեղալով իրենց բազմաթիվ հրանոթներից։ Քաղաքի հյուծված այրուձին հաջողության հույս անգամ չեր կարող ունենալ։ Վալլենշտերներ ստիպված եր կառու

կազմել և նահանջել, կորցնելով յերեսուն յերկու մարդ։ Նույն օրն ևեթ մայր Վարնասեղը, վորին Կառը գեպի Նովո-Մոսկովյան ճանապարհն երուդարկել, հանդիպեց Պուգաչովի մի ուժեղ զորախմբի և շտապով նահանջեց, կորցնելով մինչև յերկու հարյուր սպանված մարդ։

Ձերնիշովի գերի ընկնելու լուրն առնելով, Կառը բոլորովին հուսահատվեց և այլևս մտածում եր վոչ թե անարգ բուռնաբարների դեմ հաղթություն տանելու մասին, այլ՝ իր սեփական ապահովության։ Այս բոլորի մասին նա հայտնեց ռազմական կոլլեգիային, ինքնակամ կերպով հրաժարվեց իշխանութլւնից՝ հիվանդության պատճառաբանությամբ՝ մի քանի խելոք խորհուրդներ տվեց Պուգաչովի դեմ գործելակերպի վերաբերյալ և իր զորքը թողնելով Ֆրեյմանի հոգացողութանը, մեկնեց Մոսկվա, ուր նրա հայտնվելը ընդհանուր տրտունջ առաջացրեց։ Թագուհին մի խիստ հրովարտակով հրամայեց արձակել նրան ծառայությունից։ Այդ ժամանակից նա ապրում եր մի գյուղում, ուր և մեռավ կայսր Ալեքսանդրի թագավորութլւն սկզբում։

Թագուհին անհրաժեշտություն եր տեսնում զորեղ միջոցներ ձեռք առնել անողչարիքի դեմ։ Նա մի հուսալի զորապետ եր փնտրում և ընտրեց գեներալ-անչեֆ Բիրիկովին։ Ալեքսանդր իվիչ Բիրիկովը պատկանում եր Յեկատերինյան ժամանակների ամենանշանավոր անձանց թվին, մի ժամանակաշրջան, զոր այնքան հարուստ եր ականավոր մարդկանցով։ Դեռևս իր լերիտասարդ տարիներում, նա արդեն կարողացել եր աչքի ընկնել պատերազմի և քաղաքացիականության ասպարիզում։ Նա պատվով ծառայեց յոթնամյա պատերազմի ժամանակ և իր վրա գարձրեց Ֆրիդրիխ Մեծի ուշադրութլւնը։ Նրան կարևոր հանձնարարություններ եյին տրվում։ 1763 թվին նա ուղարկվեց Ղազան՝ բուռնաբար գործարանային գլուղացիներին խաղաղեցնելու համար։ Հաստատակամությամբ և բարեմիտ հեղությամբ նա շուտով վերականգնեց կարգը։ 1766 թվին, յերբ կազմվում եր նոր օրենսդրութլւն հանձնաժողովը, ընտրություններին նա նախաջահում եր կոսարոժայում։ Նա ինքն ընտրվեց գեպուսատ և հետո նշանակվեց ամբողջ ժողովարանի առաջնորդ։ 1771 թվին նա նշանակվեց գեներալ-պորուչիկ Վեյմարնի փոխարեն վորպես գլխավոր զորահրամանատար Լեհաստանում, ուր կարճ միջոցում կարողացավ կարգավորել վոչ միայն բացթող արված

գործերը, այլև ձեռք բերել հաղթվածների սերն ու վստահութիւնը:

Մեր նկարագրած ժամանակաշրջանում նա գտնվում էր Պետերբուրգում: Նվաճված Լեհաստանի գլխավոր իշխանութիւնը հանձնելով գններաւ-պարուշիկ Ռոմանիուսին, նա պատրաստվում էր Տաճկաստան մեկնել՝ կոմս Ռոմանցեւի մոտ ծառայելու: Թագուհին, վորը մինչ այդ միշտ բարյացակամ էր Բրիկովին, սառն ընդունեց նրան: Մի գուցե նա դժգոհ էր այն անհամեստ խոսքերից, վոր Բրիկովն ասել էր սրանեղութիւնից հարկադրված, քանի վոր գործի մեջ Զանադիր և հոգով Թագուհուն նվիրված լինելով՝ նա փնթփնթան և համարձակ էր իր գատումների մեջ: Սակայն Յեկատերինան կարողանում էր զսպել իր կանխակարծիքները: Պալատական պարահանդիսի ժամանակ իր նախկին սիրալիր ժպիտով նա մոտեցավ նրան և հետը վողորմածաբար խոսելով հայտնեց նրա նոր նշանակումը: Բրիկովը պատասխանեց, վոր նա իրեն նվիրաբերել է հալոնիքի ծառայութեան և այդ ասելով մեջ բերեց ժողովրդական յերգի բառերը, դրանք հարմարացնելով իր վիճակին:

Սարաֆան իմ, Թանկագին իմ սարաֆան,

Ամեն տեղ դու լես պետք գալիս, սարաֆան:

Իսկ Թե պետք չես՝ նստարանի տակ ես ընկած,
սարաֆան:

Նա առանց աւարկութեան հանձն առավ մեծ դժվարութիւնների հետ կապված պաշտոնը և դեկտեմբերի 9-ին դուրս յեկավ Պետերբուրգից:

Մոսկվա հասնելով Բրիկովը հին մայր-քաղաքը տեսավ սարսափի և հուսալքման մեջ: Բնակիչները, վոր նոր էր ինչ տեսել ելին բունտն ու ժանտախտը, դողում էին նոր աղետի սպասելով: Բազմաթիվ աղնվականներ Մոսկվա էին փախել այն նահանգներից, վոր արդեն քար ու քանդ էր արել Պուգաչովը կամ վորոնց հուղում էր սպառնում: Նրանց հետ բերված ճորտերը քաղաքի հրապարակների վրա լուրեր էին տարածում աղանդութեան և տերերին զոհնշացնելու մասին: Մոսկվայի մեծ թիվ խաժամութը, հարբելով և փողոցներով թրև գալով, ակնհայտնաւն ամբերութեամբ սպասում էր Պուգաչովին: Բնակիչները խանդավառութեամբ ընդունեցին Բրիկովին, վոր ապացուցում էր, Թե նրանք ինչ վտանգ էին սպասում իրենց համար: Նա թողեց Մոսկվան, փութալով արդարացնել նրա հույսերը:

ՁԱՐԴԱՐԳ ԳԼՈՒԽ

Քաղաքացիների զործողութիւնները—Մայրը Ջայիճը—Իլինսկայա բերդի գրավումը—Կամեչկովի և Վերոնովի մահը—Որենբուրգի գրավումը—Յախյան փոքրիկ քաղաքի պաշարումը—Կոնի Բերգայի մահը—Բերիկովը Ղազանում—Յեկատերինա Զ-րդը՝ Ղազանի կալվածատէրուհի—Յեվրոպայի կարծիքը—Վրացի—Հոգաբարձի Պապաշովի ստեղծած և ընտանիքի մասին:

Կառի և Յրեյմանի ջարդովելը, Չերնիշովի ջախջախումն ու Վալեննշտերնի և Կորֆի անհաջող արտելքները զորացրին հանդգնութիւնն ու ինքնապատանութիւնը խռովարարների մէջ: Նրանք ամեն կողմ ընկան, քարուքանդ անելով գյուղերն ու քաղաքները: Հուլիսով ժողովուրդը և վոյ մի աեղ չհանդիպեցին դիմադրութիւն: Տորոնովը վեց հարյուր մարդկանց հետ բռնա արեց և թալանեց ամբողջ Նազալայցկի մարզը: Ձիկան նույն միջոցին տաս հազարանոց զորախմբով մոտենում եր Ուֆային և պաշարեց ահա նոյեմբերի վերջին: Քաղաքը չուներ Որենբուրգի պես ամբարձիւններ և սակայն պարեա Մյասոլեզովը և ալնաեղ ապաստարան փնտրող ազնւականները վեհեցին պաշտպանվել: Ձիկան, չհամարձակվելով ուժգին հարձակումներ անելու, կանգ առավ Ձեսնոկովկա գյուղում, Ուֆայից տաս վերսառ վրա, բռնա գցեց շրջակա գյուղերում, մեծ մասամբ բաշկիրական և քաղաքը կտրեց ամեն տեսակ հաղորդակցութիւնից: Ուլյանովը, Դավիդովը և Բելոբորոգովը զործում ելին Ուֆայի և Կազանի միջև: Այդ ժամանակ եր, վոր Պապաշովը Խլոպուշային հինգ հարյուր հոգով և վեց թնգանոթով ուղարկեց Իլինսկայա և Վերխն-Ողերնայա բերդերը գրավելու, վորոնք ընկած ելին Որենբուրգից արեւելք: Այս կողմից պաշտպանութիւն համար Միրիլի նահանգապետ Ձիչերինը նշանակել եր գեներալ-պորուչիկ Դեկալոնդին և գեներալ-մայոր Սա-

նխալսվական։ Առաջինը պաշտպանում էր Միրիբի սահմանները, վերջինը գտնվում էր Որսկ բերդի մեջ, անվճռականորեն գործելով, ամենաշնչին վտանգի գեղձում արիությունը կորցնելով և զանազան պատրվակներով հրաժարվել իր պարտքը կատարելուց։

Յլուպուշան վերցրեց Իլինսկայան, հրոսման միջոցին սրախողող անելով պարետին՝ պորուչիկ Լուպատինին, սակայն խնայեց սպաներին և չքանդեց մինչև իսկ բերդը։ Նա շարժվեց դեպի Վերխնե-Ուկերնայա։ Այս բերդի պարետը, յենթագնդապետ Դեմարինը վանեց նրա հարձակումը։ Տեղեկանալով այդ մասին, Պուգաչովն ինքն շտապեց Յլուպուշային ոգնության և նոյեմբերի 20-ի առավոտյան միանալով նրա հետ, նույն ժամին ևեթ հարձակվեց բերդի վրա։ Ամբողջ որը չեւ դադարում հրաձգությունը։ Պատվարաբները մի քանի անգամ ձեռքից իջնելով նիզակներով վրա տվին, սակայն միշտ ելհա ելին մղվում։ Յերեկոյան Պուգաչովը նահանջեց դեպի բաշկիրական մի գյուղ՝ Վերխնե-Ուկերնայա բերդից տասներեկու վերստի վրա։ Այդտեղ նա խմացավ, վոր սիրիբույան գծից Իլինսկայա բերդն են դալիս յերեք վաշտ, ուղարկված գններալ-մայոր Մտանիսլավսկու կողմից, նա գնաց նրանց ճանապարհը կտրելու։

Սակայն մայոր Զաեը՝ սույն գորախմբի պետը, կարողացավ գրավել Իլինսկայան (նոյեմբերի 27-ին)։ Յլուպուշայի թողած բերդը նա չայրեց։ Բնակիչներին այնտեղից դուրս չբերեց, նրանց մեջ գտնվում էյին մի քանի կոնֆեդերատներ։ Պատերը և մի քանի խրճիթներ վնասված ելին։ Բոլոր զորքը գերի յեր բռնված—բացի մի սերժանտից և վիրավոր սպայից։ Ամբարը բացված էր։ Մի քանի չեռվերտալյուր և պաքսիմատ թափված ելին բակում։ Դարպասի մոտ մի թնդանոթ էր ընկած։ Զաեը շտապ կերպով մի քանի կարգադրություն արեց, իր զորախմբի մեջ լեղած թնդանոթները տեղավորեց յերեք բաստիոններում (չորրորդի համար թնդանոթ չկար), նույնպես և պահակներ ու հեծելադետեր նշանակեց և սկսեց սպասել թշնամուն։

Մյուս որը մթնշաղին Պուգաչովը հայտնվեց բերդի առջև։ Պատվարաբները մոտենում ելին և բերդի մոտ ձեռքը դես ու դեն քշելով կանչում պահակներին։ «Մի կրակեք, դուրս յեկեք. ալտեղ և թագավորը։ Թնդանոթից կրակեցին նրանց վրա։ Ռումըրը մի ձի սպանեց, Պատվարաբները չքացան և մի ժամ անց հալածվեցին լեռան ալն կողմից, իր իսկ Պուգաչովի առաջնոր-

դուք յամբ ձերը ցանուցիր քշելով: Նրանց հետ մղեցին թըն-
դանոթներով: Ձինվորները և գերի լեհերը (մանավանդ այս
վերջինները) թախանձագին խնդրում էին արայելքի անցնել,
սակախ Ջանը չհամաձայնեց, լերկուղելով նրանց կողմից լի-
նելիք հնարավոր դավաճանութունից: «Մնացե՛ք այստեղ պաշտ-
պանվեցե՛ք»—ասաց նա—«էիսկ լես արայելքի դուրս դալու իրա-
վունք չունե՛մ գնե՛րալիք»:

29-ին Պուգաչովը նորից մոտեցավ, սահնակների վրա
յերկու թնդանոթ ունենալով և բոլոր ժամանակ դրանց առջև
մի քանի սայլ խոտպահելով: Նա հարձակվեց այն բաստիոնի¹⁾
վրա, ուր չկար թնդանոթ: Ջանը շտապեց յերկու հատ դնել
սխառեղ, սակայն առաջ քան կարողացան դրանք տեղավորել,
խոռվարարները ուժերբերով շարժեցին փայտյա բաստիոնը, ձի-
երից իջած հարձակվեցին և ամբողջութամբ քանդեցին այն ու
իրենց սովորական ազագակներով խուժեցին բերդը: Ձինվորնե-
րը շարժալույծ յեղան և փախան: Ջանը, համարյա բոլոր սպա-
ները և յերկու հարյուր շարժալիներ սպանվեցին: Մուսուլմաններն
քշեցին մերձակա թաթարական գյուղը: Բերված զինվորներին
բերին կանգնեցրին լիք թնդանոթի առջև Պուգաչովը՝ կապա-
կական կարմիր շորերով՝ ձին նստած մոտեցավ ճլուպուշայի ու-
ղեկցութամբ: Նրա յերեսուրան պես զինվորներին չօքեցրին:
Ինքնակոչն ասաց նրանց. «Ներսւմ ե՛ Թեզ ասված յեվ յե՛՛՛ Թե
բագավոր Պյոտ III կայսրս: Վոսքի կանգնեցե՛ք: Հետո հրամայեց շըր-
ջել թնդանոթը և կրակել դեպի տափաստան: Նրան ներկայաց-
րին կապիտան Կամեշկովին և պրոպոչչիկ Վորոնովին: Պատ-
մությունը պետք ե՛ պահպանի սույն համեստ անունները:—
«Եմյո՞ւ դուք դուրս յեկե՛ք իմ դեմ՝ Թե բագավորի դեմ»,—հարցրեց
հաղթողը:—«Դու մեր թագավոր չես»—պատասխանեցին գերի-
ները: «Մեր Ռուսաստանում նստած են թագուհի Յեկատերինա
Ալեքսեևնան և թագավոր զահաժառանգ Պավել Պետրովիչը. իսկ
դու զոգ ես և ինքնակոչ: Նրանց տեղն ու տեղը կախեցին:—
Հետո մոտ բերին կապիտան Բաշարինին: Պուգաչովը նրան այլ-
ևս չասաց վոչ մի խոսք և այն ե՛՛ հրամայեց վոր կախեն: Մա-
կայն գերի ընկած զինվորները սկսեցին խնդրել նրա համար:
Յերե մա բադի յե յեղել Թեզ Թե, ասաց ինքնակոչը, ապա յես

1) Բերդի, տիրոջ բուրգ: Մ. Թ.

ԱՅՏՈՒՄ ԽՈՒ ԱՅՏԱՄ: Յեզ հրամայեց, վոր նրա, նույնպես և զինվոր-
ների մազերը խուզեն կազակների ձևով, իսկ վերավորներին
տանեն բերդ: Զորախմբի մեջ յեղած կազակներին խռովարար-
ներն ընդունեցին ինչպես ընկերների: Այն հարցին, թե ինչու
անմիջապես չեն միացել պաշարողներին, նրանք պատասխանե-
ցին, վոր զինվորներից եյին վախենում:

Իլինսկայա բերդից Պուգաչովը նորից շրջվեց դեպի Վերխ-
նի-Ուգերնայա, Նա անպայման ուզում էր դրավել այն, մանա-
վանդ վոր աչնակեղ եր գտնվում բրիգադիւր Կորֆի կինը, Նա
սպասում էր կախել նրան, չարացած նրա մարդու վրա, վորն
ուզում էր կեղծ բանակցություններով խաբել իրեն:

Նոյեմբերի 30-ին Նա նորից շրջապատեց բերդը և ամբողջ
որը կրակում էր թնդանոթներից, փորձելով հարձակվել մերթ
այս, մերթ այն կողմից: Յուրայիններին սրտապնդելու համար
Դեմարինն ամբողջ որը կանգնած էր պատնեշի վրա, ինքը լըց-
նելով թնդանոթը: Պուգաչովը շահանջեց և ուզում էր գնալ
Ստանիսլավսկու դեմ, սակայն ձեռք ձգելով որենքուրդյան փոստ-
առաքումը, միաքը փոխեց և վերադարձավ Բերդա ավան:

Նրա բացակայության ժամանակ Ռեյնսդորպը ուզում էր
արայել անել և 30-ին զիշերով, զորքը փորձեց դուրս գալ քա-
ղաքից: սակայն կերի պակասությունից ու ժառաղառ ձիերն ընկ-
նում և ստակում էյին հրետանու ծանրության տակ, իսկ մի
քանի կազակներ փախան: Վալենշտեյնը հարկադրված էր վե-
րադառնալ:

Որենքուրդում սկսեց զգացվել ուտեստի պաշարների պա-
կասություն: Ռեյնսդորպը դրանք պահանջեց Դեկալոնդից և
Ստանիսլավսկուց: Պատրվակներ բերելով չերկուան էլ հրաժար-
վեցին: Նա ամեն ժամ նոր զորքի յեր սպասում և այդ մասին
վոչ մի տեղեկութուն չեր ստանում, կտրված լինելով ամեն
կողմից, բացի Սիբիրից և Կիրգիզ-Կասլացկյան տափաստանե-
րից: Ռազմագերի վորսալու նպատակով յերբեմն Նա ուղարկում էր
մինչև հազար մարդ, և սակայն շատ անգամ առանց հաջողու-
թյան: Նրա խելքին փչեց Տիմաշովի խորհրդով թակարդներ դնել
պատնեշի մոտերքը և, ինչպես գայլերին են բռնում, վորսալ
խռովարարներին, վորոնք զիշերը ձիով շրջում էյին քաղաքից
վոչ հեռու իրենք պաշարվածները ծիծաղում էյին նրա ռազմա-
կան խորամանկության վրա, թեպես և նրանց յերեսին ծիծաղ
չեր գալիս, իսկ Պուգաչովն իր նամակներից մեկում խայթիչ

խոսքերով նախատում եր նախանշապետին՝ նրա անհաջող հնարքի համար և ծաղրաբար խորհուրդ տալիս անձնատուր լինել ինքնակոչին:

Յախկյան քաղաքը՝ բունտի սույն առաջին բույնը, սարսափած Սիմոնովի զորքից, յերկար ժամանակ մնացել եր հնազանդության մեջ: Վերջապես հաճախակի կապը բունտարարների հետ և Որենբուրգը վերցնելու սուտ լուրերը խրախուսեցին Պուգաչովի համախոհներին: Կազակները, վորոնց Սիմոնովը քաղաքից կարգում եր պահակներ դնելու և Բերդա ավանից գաղտնաբար ուղարկված խռովարարներին վորսալու համար, սկսեցին բացորոշ կերպով անհնազանդութուն ցույց տալ, բաց թողնել բռնված բունտարարներին, կապտեղ իշխանությանն հավատարիմ ավազներին և փախչելով անցնել ինքնակոչի բանակը: Լուր տարածվեց խռովարարների ջոկատի մոտենալու մասին: Դեկտեմբերի 29-ի՝ լույս 30-ի գիշերը ավագ Մոստովշչիկովը զուրս լեկավ նրա դեմ: Մի քանի ժամից նրա հետ լեղած կազակներից յերեքը սրբաշավ վերադարձան բերդ և հայանեցին, վոր քաղաքից յոթ վերստի վրա Մոստովշչիկովին շրջապատել և գերի ե բռնել բունտարարների մի հոծ բազմութուն: Քաղաքում մեծ իրարանցում ընկավ: Սիմոնովը վախեցավ: Բարեբախտաբար բերդում գտնվում եր կապիտան Կոխլովը, վճռական ու վողջախոհ մի մարդ: Անկարգության առաջին բույնին նա իր ձեռն առավ կալազորի իշխանությունը՝ և հարկավոր կարգադրություններ արավ: Դեկտեմբերի 31-ին խռովարարների մի ջոկատ Տոլկաչովի առաջնորդութամբ մտավ քաղաք: Բնակիչները խանդավառութամբ ընդունեցին նրան և տեղն ու տեղը գինվելով ինչ վոր ձեռքներն ընկավ, միացան նրան, բոլոր նրբափողոցներից հարձակվեցին բերդի վրա, տեղ բռնեցին բարձր խճիթներում և սկսեցին կրակել պատուհաններից: Կրակոցները, առում ե ականատեսներից մեկը, տեղում եյին այնպես, կարծես տաս թմրահաւրներ թմրահաւրելիս լինելին: Բերդում ընկնում ելին վոչ միայն ի տես կանգնածները, այլ և նրանք, վորոնք մի բույնով գլուխները վեր եյին բարձրացնում ցանկապատերի յետևից:—Պառավարները, վորոնք անվտանգ եյին բերդից տասս սաժենի վրա և մանավանդ գուլբբոյիկներ (վորսորդները) իրենց զնդակներով խփում եյին մինչև իսկ այն ճեղքերին, վորոնց միջից կրակում եյին պաշարվածները: Սիմոնովն ու Կոխլովը ուղում եյին այրել մերձակա տները: Սակայն ուռւմբերն ընկ-

նում եյին ձյան մեջ և հանգչում, կամ յեթե բռնկվում ել ելին՝ խկուլն հանգցվում եյին ջրով: Վե՛ր մի խրճիթ չայրվեց: Վերջապէս լերեք շարքալին զինվորներ պատրաստակամություն հայանեցին ամենամոտ տունը վառելու, վոր և հաջողվեց նրանց, Հրդեհն արագությամբ տարածվեց: Ճոռվարարները դուրս վազեցին: Բերդից սկսեցին թնդանոթներից կրակել նրանց վրա: Նրանք հեռացան, հետները տանելով սպանվածներին ու վիրավորներին: Սրտապնդված կալազորը յերեկոյան դեմ արայելք արեց և կարողացավ այրել ելի մի քանի տուն:

Բերդում կային մինչև հազար բերդական զինվոր և հնազանդվածներ, բավականաչափ վառող, սակայն՝ ուստեստի քիչ պաշարներ: Ճոռվարարները պաշարեցին բերդը, գերաններով լցրին հրդեհից ամայացած հրապարակը և գնդի ալն տանող փողոցներն ու նրբափողոցները: շենքերը հետեից բարձրացրին մինչև տասնեւից մարտկոցներ, հրաձգութւան լինթակա խրճիթներում կրկնակի պատեր շարեցին և արանքը հող լցնելով, սկսեցին ականներ փորել: Պաշարվածներն աշխատում ելին միայն հեռացնել թշնամուն, հրապարակը մաքրելով և ամրացված խրճիթների վրա հարձակումներ գործելով: Սույն վտանգավոր արայելքները կատարվում եյին ամեն ուր, յերբեմն ուր յերկու անգամ և միշտ հաջողությամբ: զինվորները զազազած եյին, իսկ հնազանդվածները չեյին կարող դթություն ակնկալել խռովարարներից:

Որենքուրդի վեհակը գնալով սարոսափելի յեր դառնում, Բնակիչների ձեռից առանալյուրը և ձախարն ու սկսեցին սննդի ամենորյա բաշխում կատարել նրանց մեջ: Զիւրին վաղուց արդեն խռիվով եյին կերակրում: Նրանց մեծ մասը սատկեց և գործածվեց վորպէս կերակուր: Սովը ստատկանում եր: Մի պարկ ալյուրը (այն ել ամենագաղանի կերպով) ծախվում եր քտանհինգ ուրւրով: Ռիշկովի (տեղագեմիկի, վորը այդ ժամանակ Որենքուրդում եր գտնվում) առաջարկութւամբ սկսեցին տապակել յեղների և ձիւրի կաշիները և դրանք մանր կարտելով, խառնել հացի մեջ: Հիվանդություններ առաջ յեկան: Տրտունջը գնալով բարձրաձայն եր դառնում: Ճոռվության լերկլուդ կար:

Սույն ծայրահեղության մեջ Ռեյնսդորպը վեհեց մի անգամ ել փորձել զննքի հաջողութւունը և հունվարի 13-ին Որենքուրդում գտնված բոլոր զորքը քաղաքից դուրս յեկավ լերեք զորասյուներով, Վալլենշտեբերնի, Կորֆի և Նաուսովի առաջնորդու-

թյամբ: Սակայն ձմեռային առավոտվա մթությունը, ձյան խորութիւնը և ձիերի ու ժառանգութիւնը խոչընդոտ հանդիսացան զորքերի միահամուռ զործակցութեանը: Նաուսովն առաջինը հասավ նշանակված տեղը: Խոտվարարները տեսան նրան և ժամանակ ունեցան իրենց կարգադրութիւններն անելու: Վալլենշտերնը, վոր պետք է գրավեր Բերդալից Ղարդալն տանող ճանապարհի մոտի բարձրուածքները, կանխվեց: Կորֆին գիմավորեցին թնդանութիւն ուժեղ կրակով: Խոտվարարների հեծելախմբերը սկսեցին անցնել զույգ զորասլանների թիկունքը: Պահեստում թողած կազակները նրանց լքեցին՝ փախան և սրարլով հասնելով Վալլենշտերնի զորասլանը, ընդհանուր խռնակախթյուն առաջացրին: Վերջինս ընկավ լերեք կրակի մեջ: Նրա զինվորները փախան: Վալլենշտերնը նահանջեց: Կորֆը հետևեց նրան: Նաուսովը, վորն սկզբում բավական հաջող եր զործում, սարսափելով, թե կտրված կմնա, ընկավ նրանց յետեից: Մինչև Որենբուրգ ամբողջ զորքը փախչում եր անկարգ վիճակում, կորցնելով մոտ չորսհարյուր մարդ սպանված և վիրավոր ու ավազակների ձեռքում թողնելով առանկէինգ թնդանութիւն: Այս անհաջողութեանից հետո Ռինսդորֆն այլևս չեր համարձակվում զործել հարձակողաբար, այլ պարիսպների և թնդանութիւնի պաշտպանութեան տակ սկսեց սպասել իր փրկութեանը:

Իրիկովը Ղազան հասավ ղեկավարների 25-ին: Քաղաքում նա չգտավ վոյ նահանգապետին, վոյ ել գլխավոր չինովնիկներին: Ազնկականների և վահառականների մեծ մասը փախել եր ավելի ապահով նահանգներ: Բրանտը Կոզմոգիմյանսկում եր: Իրիկովի գալը կենդանացրեց հուսալքված քաղաքը: Հեռացած բնակիչները սկսեցին վերադառնալ: 1774 թվի հունվարի 1-ին մաղթանքից և քարոզից հետ, վոր ասաց Ղազանի Բենիամին լեպիսկոպոսը, Իրիկովն իր մոտ հաղածեց ազնվականութեան ներկայացուցիչներին ու մի խելոք և ուժեղ ճառ արտասանեց, վորի մեջ պատկերացրեց ներկա աղետը և կառավարութեան հոգացողութեանը դա վերացնելու համար, ղիմեց ղեպի տֆն դասը, վորին խոտվութիւնը կառավարութեան հետ միասին կործանման եր դատապարտել: Եռանդուն աջակցութեան պահանջեց հալլենիքին և հովատարութիւն՝ դահին: Սուլն ճառը խորը ազավորութեան թողեց: Ժողովը տեղն ու տեղը վորոշեց իր հաշվին կազմել և ղինել մի հեծելազորք, ամեն մի յերկու հարուր շնչից մի ոսկրուտ տալով: Գնեերալ-մայոր Լաբրինովո՝

Բիրիկովի ազգականը ընտրվեց ալգ լեզվոնի պետ։ Մեմբերակյան, Սվիյաթսկի և Պենզայի ազնվականությունը հետևեց այս որինա-
կին, կազմվեցին նորից յերկու հեծյալ զորախմբեր և հանձնվե-
ցին մայր Գլադկովի և Չեմեսովի ու կապիտան Մատյունինի
հրամանատարությամբ, Ղազանի մագիստրատը¹⁾ նույնպես իր
հաշվին զինեց մի եսկադրոն հուսարներ։

Թագուհին՝ իր միապետի որհուլթյունը, վոդորմամությունը
և հովանավորությունը հայտնեց Ղազանի ազնվականությանը և
Բիրիկովին ուղղած մի հատուկ նամակում իրեն Ղազանի
կալվածատիրուհի անվանելով, պատրաստակամությամբ հայտնեց
մասնակցել ընդհանուր ջանքերով ձեռնարկվող միջոցներին։
Ազնվականների առաջնորդ Մակարովը Թագուհուն պատասխա-
նեց մի ճառով, վոր շարագրել էր այն ժամանակ գլխավոր հրա-
մանատարի մոտ գտնվող գվարդիայի յինթապարուչիկ Դերժա-
վինը։

Բիրիկովը, ջանալով սիրտ տալ իրեն շրջապատող բնակիչ-
ներին և ստորադրյալներին, հանգիստ և ուրախ եր լերևում,
սակալն անհանգստությունը, սրտնեղությունը և անհամբերու-
թյունը տանջում էյին նրան։ Կոմս Չերնիշևիին, Ֆոն-Վիդինին
և իր ազգականներին գրած նամակներում նա վառ գույներով և
նկարագրում իր վիճակի դժվարությունը։ Դեկտեմբերի 30-ին
նա գրում է իր կնոջը. «Տեղեկանալով բոլոր հանգամանքների
մասին, այստեղ գործերը յես գտա ամենախայտառակ վիճակում,
այնպես վոր, լեթե կամենայի ել նկարագրել՝ չեմ կարող. հան-
կարծ ինձ տեսա շատ ավելի վատթար պարագաներում և հոգաի
մեջ, քան վոր սկզբում ունեյի լինաստանում. Գրում եմ որ ու
գիշեր, գրիչը ձեռքիցս բաց չթողնելով, անում եմ այն ամենը,
ինչ հնարավոր է և ասածուց ոգնություն եմ հալցում։ Գործը
միայն նա կարող է ուղղել իր վոդորմամությամբ։ Իրոք, բա-
վական ուշ շարժվեցինք։ Իմ զորքերը սկսեցին տեղ հասնել
յերեկ. մի գումարտակ գրենադեռները և լերկու եսկադրոն հու-
սարները, վորոնց լես հրամայել էյի բերել փոստային սայլակ-
ներով, լեկան։ Մակայն վարակը հանգցնելու համար ալս բո-
լորը շատ քիչ է, իսկ չարիքն այնպիսին է, վոր նման և

1) Մագիստրատ—ցարական Ռուսաստանում այսպես էյին կոչվում քա-
ղաքային ընտրվի գաղափարա-վարչական և հարկային հիմնարկություն-
ները։ Մ. Թ.

(հիշում ես) Պետերբուրգի հրդեհին՝ ինչպես հանկարծ բոլոր տեղերից սկսեց վառվել և ինչպես դժվար եր հասնել ամենուրեք: Հուլիս առ առաված, բոլորի հետ պետք ե անեմ այն, ինչ միայն կկարողանամ անել: Սեղճ ծերունի նահանգապետ Բրանտը ահապես ե տանջված, վոր հազիվ մաս ե գալիս: Թափված արշան և բազմաթիվ անմեղ մարդկանց կործանման համար աստծուն պատասխան կտա նա, ով այնպես արագ փչացրեց այստեղի գործերը և մերկացրեց զորքերից: Այնուհանդերձ յես առողջ եմ, միայն վոչ ուսիլ եմ ուղում, վոչ խմել, իսկ քաղցրավենիքներ մաքուր անգամ չեն տնցնում: Մեծ ե չարիքը, անասելի սոսկալի: Իմ վողորմած հորից ծնողական աղոթքներ եմ խնդրում, իսկ արդարակյաց՝) Յեպրաքսիային հաճախ եմ հիշում: Ո՛ք, վատ ես:

Իսկապես, զրությունը սոսկալի լեր: Այդ յերկրում ցրված բաշկիրներ, կալմիկներ և այլ ժողովրդների ընդհանուր հուզումը ամեն կողմից կտրել եր հաղորդակցությունը: Զորքը ստեղծաթիվ եր և անհուսալի: Պետերը թողնում ու փախչում եյին իրենց տեղերից, յեթե հանկարծ հեռվից նկատվում եր սալդակը ձեռին մի բաշկիր, կամ մահակով զինված գործարանային մի գլուղացի: Զմեռը սաստկացրեց դժվարութունները: Տափաստանները ծածկված եյին խոր ձյունով: Ահնար եր առաջ չարժիլ վոչ միայն առանց հացի, այլ և առանց փայտի: Գյուղերն ամայի ելին, գլխավոր քաղաքները պաշարված, մյուսները գրավված բուհտարարների հրոսակներով, գործարանները թալանված ելին և այրված, խաժամուռ ժողովուրդը ամեն ուր հուզման մեջ եր և չարագործություններ եր անում: Պետության բոլոր ծայրերից ուղարկված զորքերը դանդաղ եյին շարժվում: Վոչնչով չարգելափակված չարիքը տարածվում եր՝ արագ ու լայն: Իրեցկ քաղաքից մինչև Գուրև բունտ եյին անում Յաիկյան կադակները: Ղազանի, Նիժնեգորոսկի և Աստրախանի նահանգները լի եյին ազադակների հրոսակախմբերով: Խռովության բոցը կարող եր ընկնել մինչև իսկ Սիբիր: Պրեմում սկսվիլ ելին անհանգստությունները: Յեկատերինբուրգը վատնգի մեջ եր: Կիրգիզ-կայսակներն, ոգավելով զորքերի բացա-

1) Միանձնուհի Յեպրաքսիա Կիրիլովնա—Ալեքսանդր Իլյին (Բերեկովի) ասածները, վորը դատարարակն եր իրեն: Ընտանիքում նրան համարում եյին վորդես արգարակյաց կին: Մանթ, հեղինակի:

կայաւթյունից, սկսեցին անցնել բաց սահմանով, թաւանել խուտորները, քշել անասունները, գերի բռնել ընակիչներին, Տաեկաստանի կողմից հրահրված՝ շարժվեցին Անդրկուրանյան ժողովուրդները, մինչև իսկ լեզբողական կառավարութիւններից միջանիսը մտածում էյին ոգովել զժվարկացութիւնից, վորի-
 և այդ ժամանակ գտնվում էր Ռուսաստանը:

Այս սոսկալի խառնաշփոթութիւնն սկզբնապատճառ դար-
 ձած մարդը ընդհանուր ուշադրութիւն էր դրավում: Յեկրողա-
 լում Գուգաշովին ընդունում էյին վորպես տաեկական քաղա-
 քականութիւնն գործիք: Վրտերը, իշխող կարծիքների այն
 ժամանակվա ներկայացուցիչը, գրում էր Յեկատերինային.
 C'est apparemment le chevalier de Tott, qui a fait jouer cette
 farce, mais nous ne sommes plus au temps de Demetrius et
 telle pièce de théâtre qui réussissait il y a deux cents ans
 est sifflée aujourd' hui.¹⁾

Թագուհին, գայրացած յեկրողական բամբասանքների վրա,
 Վրտերին պատասխանեց վորոշ անհամբերութեամբ. Monsieur,
 les gazettes seules font beaucoup de bruit du brigand Pougats-
 chef, lequel n'est en relation directe, ni indirecte avec Mr.
 Tott. je fais autant de cas des canons fondus par l'un, que
 des entreprises de j'autre. Mr. Pougatschef et Mr. Tott ont
 cependant cela de commun, que le premier file tous les jours
 sa corde de chanvre et que le second s'expose à chaque
 instant au cordon de soie.²⁾

Չնայած դեպի ավագակն ունեցած իր արհամարհանքին, Թա-
 գուհին ձեռքից չէր թողնում վոշ մի միջոց՝ շլացած խաժամո. ժ.
 ժողովրդին խելքի բերելու: Ամենուր հորդորիչ մանիֆեստներ
 ուղարկվեցին. տաս հազար բուրլի յեր խոստացված ինքնակո-

1) Ըստ յերուսթին, կովտեր գե Տոտան է սարքել այդ ֆարսը, սակայն
 մենք այլևս չենք աղբում Դիմիտրիի ժամանակները և պիտք. վոր հաշուու-
 րիւն ուներ որանից յերկու հարյուր տարի առաջ, հիմա սուլոցներով և ըն-
 դունվում հասարակութիւնն կողմից:

2) Գարսն, մրտին լրագրներն են լսաւ ազմակ բարձրացնում Գուգաշով
 ավագակն մասին, վորը գե-Տոտաի հետ չուան վոշ անմիջական, վոշ էլ կողմա-
 կի առնչութիւն: Յեւ նաւթան նշանակութիւնն եւս առլիս մեկի թնդանթ-
 ներին, վորքան մյուսի ձեռնարկութիւններին: Սակայն ուր գե Գուգաշովը և
 ուր գե Տոտաը այն ընդհանուրն ունեն, վոր առաջինն ամեն որ կոնեփից վոյս-
 բում և իր պարանք, իսկ յերկրորդը յարաքանչուր բողի մասնում և մե-
 տաքսի թելին: Մ. Բ.

չին բռնելու համար Առանձնապես լերկյուղ ունեյին Յախի՝ Դոնի հետ սպասվելիք հարաբերություններից, Առաժան Յեֆրեմովին հանեցին և նրա տեղ ընտրվեց Սեմյոն Սուլինը, Հրամանն ուղարկվեց Զերկասկ—այսին Պուգաչովի առևնն ու տեղը, իսկ նրա ընտանիքը առանց վախվի վիրավորանքի ուղարկել Դադան՝ ինքնակոչին բռնելու դեպքում նրա գեմքը մերկացնելու համար Դոնի իշխանութունը ճշտվեց կառարեց բարձրագույն հրամանի խոսքերը. Պուգաչովի առևնը, վոր գտնվում էր Զիմովել-կալա ստանիցայում, գրանից մի տարի առաջ ծախել էր ծալբանեղ չքավորության գույն հասած նրա կինը՝ և արդեն քանդված ու տարված էր ուրիշի բակը, Տաւը կրեցին իր նախկին տեղը և հոգևորականության ու ամբողջ ստանիցայի ներկայութեամբ այրեցին, Դահլճները մոխրը քամուն տվին, բակը փորեցին և ցանկապատեցին, հաճիտայնս ամայի թողնելով այն, վորպես անիծել մի տեղ, Տեղական իշխանությունը Զիմովել-կալի բոլոր կազակների անունից թույլատրեցին խնդրեց նրանց ստանիցան ուրիշ՝ քեկուզ յեկ պակաս օտանվեա քեղում հաստատելու, Թագուհին չհամաձայնվեց ջանադրության աշտան վնասարեք ապացուցին և սոսկ Զիմովել-կալա ստանիցան վերանվանեց Պապյոմկինսկայա, խոռվարարների մասին յեղած մտալլ հիշողությունները սքողելով նորի՝ արդեն իսկ իրեն և հայրենիքին սիրելի անձնավորության ¹⁾ փառքով, Պուգաչովի կինը, վորդին և յերկու աղջիկները (բոլոր յերեքն էլ փոքրահասակ) ուղարկվեցին Դադան, ուր ճամբովեց նաև նրա հարազատ յեղբայրը, վորն իբրև կազակ ծառայում էր յերկրորդ բանակում: Մինչ այս, մինչ այն հավաքվեց հետեյալ մանրա-

1) Պապյոմկին Գ. Ա. (1739—1791)—Յեկատերինա II-ի ամենաազգեցիկ շնորհարաններից մեկը, ծագումով մանր կալվածատեր ազնվական Մանսկցի և Պյոտր III-ի գահընկեցութանը՝ հաղուս Յեկատերինա II-ի, վորի մի լարծ պետական և ազգական մեծ պաշտոններ, մասնակցել և Յեկատերինա II-ի մզված պատերազմներին, Ֆելզմարալի տարեան ստացել և այլն: Գ. մի մասնակ յեղել և Ռուսաստանի վարիչը Վորդես հորատարական ազնվականութան զինատասուրայի ամենապակասվոր ներկայացուցիչը, Գ. առանձնապես անուն փաստակից 1772—74 թ. թ. դուղաքիպոն ևնդափող աղտոտման-թյունների մշտեցին և գրանք գազանարար հնչվելուց հետո մ-րդ առաջ տանել պատերազմին (1768—1774) Պապյոմկինը իւրեց Լեյբը և միացրեց Ռուսաստանին: Մ. թ.

մասն տեղեկությունները այն չարագործի մասին, վոր ցնցում եր պետությունը:

Յեռնայան Պուգաչովը, ծառայող կազակ Ջիմովեյսկայա ստանիցայից, շատ տարիներ առաջ մահալած Իվան Միխայլովի վորդին եր: Նա քառասուն տարեկան եր, միջահասակ, թխադեմ ու լղար: Մուգ խարոյաշ մազեր ուներ, սև մորուք՝ վոշ մեծ և ծայրը սուր: Վերին առամբ դուրս եր ընկել դեռևս մանուկ հասակում, բռնցքամարտի ժամանակ: Ձախ քունքի վրա մի սպիտակ բիծ ուներ, իսկ զույգ ծծերի վրա՝ նշաններ, վորոնք մնացել էին սև տկարությունն կոչված հիվանդությունից: Գրեկարդալ չգիտեր և մկրտվի եր ազանդավորական ծեսով: Տաս տարի առաջ նա ամուսնացել եր Սոֆիա Նեդլուսիյնայի հետ, վորից ուներ հինգ յերեխաներ: 1770 թվին նա ծառայության մեջ եր յեղել լերկրորդ բանակում, մասնակցել եր Բենդերի գրավմանը և մի տարի հետո արձակվել և ծառայությունից ու վերադարձել Դոն՝ հիվանդության պատճառով: Ապաքինվելու համար նա գնացել և Ջերկասկ: Նրա հալընիք վերադառնալուց հետո Ջիմովեյսկայի ատամանը ստանիցայի ժողովին հարցրել եր նրան, թե վճրտեղից և ճարել շագանակագույն ձին, վորը նստած տուն և յեկել: Պուգաչովը պատասխանել եր, թե դա գնել և Տազանբոգում, սակայն կազակները լավ իմանալով նրա անառակ կյանքը, չեն հավատացել և նրան ուղարկել են դրավոր վկայագիր բերելու Պուգաչովը գնում ե: Այնինչ տեղեկանում են, վոր նա Տազանբոգի մոտ բնակվող վորոշ կազակների համոզելիս և յեղել փախչել դեպի Գուբանի այն կողմերը: Վորոշված եր Պուգաչովին հանձնել կառավարության ձեռք: Վերադառնալով դեկտեմբեր ամսին, նա թաղնվում և իր խուսոքում, ուր և բռնվում և, սակայն կարողանում և փախչել: Երեք ամիս թափառում և հալտնի չե ուր: Վերջապես, մեծ պատին, մի անգամ յերեկոյան ծածուկ գալիս և իր տունը և բաղնիքում պատուհանը: Կինը ներս և առնում նրան և այդ մասին իմաց տալիս կազակներին: Պուգաչովը նորից և բռնվում և պահակի հսկողությամբ ուղարկվում հետախույզին՝ ավագանի Մակարովին՝ Նիժնի—Ջիրսկ ստանիցա, իսկ այնտեղից Ջերկասկ: Ծանապարհից նա կրկին փախչում և և այդ ժամանակից այլևս չի հալտնվել Դոնում:

1772 թվի վերջին պալատական գործերի կանցեյլարիա բերված Պուգաչովի ամած ցուցմունքներից արդեն իսկ հալտնի

յեր, վոր իր փախուստից հետո նա թագնավելիս ե յեղել լինական
սահմանի այն կողմը, Վեալա կոչված աղանդավորական ավա-
նում. հետո անցագիր ե վերցրել Դորբյանսկի առաջապահ պոս-
տից, ասելով, վոր լինաստանցի ե և մի կերպ անցել ե դեպի
Յաիկ, վորորո՞ւթյամբ ապրելով—Սույն բոլոր տեղեկություն-
ները հրապարակվեցին. այն ինչ կառավարությունն արգելեց
ժողովրդին խոսել Պուգաչովի մասին, վորի անունը հուզում եր
խաժամուժ ամբոխին: Վոստրիկանական սուլն ժամանակվոր
միջոցը որենքի ուժ ունեւ մինչև հանգուցլալ թագավոր կայսր
Ալեքսանդրի զահ բարձրանալը, լերբ թուլատրվեց գրել ու
տպել Պուգաչովի մասին, Մինչև որս ել այն ժամանակվա
խառնաշփոթութլան զառամլալ վկաները դժկամութլամբ եւ
պատասխանում հետաքրքրվողների հարցերին¹⁾,

1) Ուրալյան կազանները մեծ մասամբ աղանդավորներ (մանավանդ ձերերը)
մինչև հիմա ել կապում են Պուգաչովի հիշատակին: Մեղք ե տակ, թե մենք
զանգապում ենք նրանից,—առում եր ինչ-մի 80-ամյա կազակուհի. նա մեզ
չարիք չի պատճառել—հապա մի պատմիւր ինչ, առում եյի յես Դիմիտրի
Պյանովին,—թե ինչպես Պուգաչովը յեղել ե քս հարսանեայրը:

— Նա քեզ համար ե Պուգաչով—զայտցած պատասխանեց ինչ ձերը,
իսկ ինչ համար նա մեծ թագավոր Պյոտր Ֆեոդորովին եր—Յերբ յես հիշում
եյի նրա անստնական դժամութլան մասին, ձերերը արդարացնում եյին նրան
տակով. «կամքը նրանը չեւ, մեր հարեցողներն եյին պատրուժ նրա մտքերը»
Մանթ. Եղընակի

ՀԻՃԳԵՐԱՐԳ ԳԼՈՒԽ

Բիբլիկովի կարգադրութիւնները—Առաջին հաշուութիւնները—Մա-
մարայի և Զայինակայի գրաւումը—Դերժավին—Միլիկան—Յարկյոն քաղաքի
պաշարման շարունակութիւնը—Պուգաչովի հարսանիքը—Իւնցկայա Զաշի-
տայի կարծանումը—Լիսովի մահը—Ճակատամարտ Յոսիլնիկայի մոտ—Պու-
գաչովի փախուստը—Ճլուպուշայի մահապատիժը—Որենբուրգի ազատումը—
Պուգաչովը ջարդովում և յերկրորդ անգամ—Վերջ Զեմսկովկայի մոտ—Ուֆայի
և Յարկյոն քաղաքի ազատումը—Բիբլիկովի մահը

Վերջապես ամեն կողմից Պուգաչովի դեմ ուղարկված զոր-
քերը սկսեցին ձուլունալ իրենց նշանակված տեղին։ Բիբլիկովը
նրանց ուղղեց դեպի Որենբուրգ։ Գնեւերալ-մայոր Իշխան Գոլի-
ցինը իր կորպուսով պետք է փակեր Մոսկովայի հանապաճը,
գործելով Կապանից մինչև Որենբուրգ։ Գնեւերալ-մայոր Ման-
սուրովին հանձնված էր աջ թեւը՝ Սամարայի գիծը պաշտպանե-
լու համար, դեպի ուր իր զորախմբով հետևեց մայոր Մուֆելը
և լինթագնդապետ Գրինկովը։ Գնեւերալ մայոր Լարիոնովը ու-
ղարկված էր դեպի Ուֆա և Յեկատերինբուրգ։ Դեկաւոնդը
պաշտպանում էր Սիբիրը և պետք է մայոր Գադրինին դաշտա-
յին մի զորախմբով ուղարկեր Կուսկուրը պաշտպանելու։ Մա-
լիկովկա յեր ուղարկված գվարդիայի պարուշիկ Դերժավինը՝
Վոլգան Պենզայի և Սարատովի կողմից պաշտպանելու համար։
Հաջողութիւնն արդարացրեց այս կարգադրութիւնները։ Բի-
բլիկովը սկզբում կասկածում էր իր զորքի վոգու արիութեան
վրա։ Գնդերից մեկում (Վադիմիրսկի գնդում) հայտնվեցին
Պուգաչովի կողմնակիցներ։ Գնդի անցնելիք քաղաքների պե-
տերին հրամայված էր շորերը փոխած չինովնիկներ ուղարկել
կարակները։ Այսպիսով խռովարարները յերևան բերվեցին և
բռնվեցին։ Հետագայում Բիբլիկովը գոհ էր իր գնդերից։ «Գոր-

ձերս՝ գոհություն ասածու՝ (գրում եր նա փետրվարին) ժամ առ ժամ լավ են գնում. գործերը մոտենում են չարագործների բնին, Վոր ինննից գոհ են (Պետերբուրգում), դա լեռ տեսնում եմ բոլոր նամակներից, միայն թե սագին հարցնեին—վտանգը չե՞ն մարսում արդյոք:

Մայր Մուֆելը մի գաշտալին գործախմբով դեկտեմբերի 29-ին մոտեցավ Սամարային, վոր նախորդակին գրավել եր բուհատարարների մի հրոսակ և հանդիպելով նրանց, շարդեց ու քնեց մինչև քաղաք: Այստեղ նրանք քաղաքի թնդանոթների պաշտպանության տակ փորձեցին դիմադրել: Սակայն դրագունները¹⁾ թրերով հարձակվեցին և քաղաք մտան, փախչողներին կոտորելով և ձեռքի սմբակների տակ արորելով: Հենց այդ ժամանակ Սամարայից յերկու վերստի վրա լերևացին Սաավրուպոլլան կալմիկները, վորոնք գալիս էին բուհատարարներին ոգնության: Նրանք փախան, տեսնելով իրենց դեմ ուղարկած հեծելազորը: Քաղաքը մաքրվեց: Վեց թնդանոթ և լերկու հարյուր զորի ընկան հաղթողի ձեռը: Մուֆելից հետո Սամարա մտան յենթագնդապետ Գրինլովը և զեներալ-մայոր Մանսուրովը: Վերջինս անհապաղ մի գործախմբ ուղարկեց Սաավրուպոլի ուղղությամբ՝ կալմիկներին խաղաղեցնելու համար. սակայն նրանք ցրվի յեկան փախան և գործախմբը նրանց չտեսած վերադարձավ Սամարա:

Գնդապետ Բիրելովը, վորը չորս գրենագերյան վաշտերով և հուսարների մի եսկադրոնով Ղազանից ուղարկված եր Բուգուլ-մայում առանց վորև գործողության կանգնած զեներալ-մայոր Ֆրեյմանին ոգնության, շարժվեց դեպի Ջախնակ, վորի յոթանասուհամյա պարեաը՝ կապիտան Մերովեցովը, պատվով եր ընդունել ավագանների հրոսակին, տալով նրանց քաղաքի իշխանութունը: Բուհատարարներն ամբողջան, ինչպես կարող էին. դեռևս քաղաքից հինգ վերստի վրա, Բիրելովը լսեց նրանց թնդանոթաձգությունը: Նրա գերանակալները շարդվեցին, մարտկոցները գրավվեցին, արվարձանները առան. բոլորը փախան: Քաանեկինգ բուհատարար գյուղեր հնազանդության յեկան: Որական մինչև չորս հազար զղջացող գյուղացիներ էլին ներկայանում Բիրելովին: Նրանց սոմսեր էլին տալիս և բաց թողնում իրենց աները:

1) Գրագուններ—այբուբետի մի տեսիլը, յերբ հեծյալներն իջնում էին ձեռքից՝ մարտն ընդունելու համար Մ. Թ.

Դերժավինն իր ձեռքի տակ ունենալով լերեք Ֆուզելեր-
յան վաշտեր¹⁾, հնազանդութիւն բերեց Իրզիզի ամերին գանձող
ազանդավորական գլուղերը և Յաիկի ու Վոլգայի միջև թափա-
ռական վաչկատուն ցեղերի հորդաները: Մի անգամ տեղեկանա-
լով, վոր մի դուռում բազմաթիվ ժողովուրդ և հավաքված
Պուզաշովի մոտ ծառայութեան գնալու գիտավորութեամբ,
յերկու կազակներ հետն առած նա յեկավ ժողովատեղ և ժողո-
վդից բացաբութիւն պահանջեց: Գրգռիչներէց յերկուսը դուրս
յեկան ամբոխից, հալանելով նրան իրենց գիտավորութիւնը և
սկսեցին մոտենալ նախատինջներով ու սպառնալիքներով: Ժո-
ղովուրդն արդեն պատրաստ էր մոլեղնելու: Սակայն Դերժավինը
խտութեամբ զոռաց նրանց վրա և իր կազակներին հրամայեց
կախել զույգ գրգռիչներին: Նրա հրամանն իսկույն ևեթ կա-
տարվեց և հավաքվածները ցաք ու ցրիվ փախան:

Գեներալ-մայոր Լարիոնովը, ազնվականական լեզուին
պետը, վոր ուղարկված էր Ուֆան ազատելու, չարդարացրեց
ընդհանուր հուլիսը: Եւ մեղաց համար (գրում էր Բիրիկովը)
վրիս կապվեց յեղբայրն իմ Ա. Լ., վորն սկզբում ինքը պատ-
րաստակամութիւն հայտնեց հրամանատարութիւն անել ա-
ռանձին գիտաշմենտ...²⁾, իսկ հիմա տեղից շարժել չեմ կարո-
ղանում: Լարիոնովը մնում էր Բակալիում առանց վորեւ գոր-
ծողութեան: Նրա անընդունակութիւնը գլխավոր հրամանատա-
րին հարկադրեց նրա տեղ ուղարկել յերբեմն իր ներկայու-
թեամբ վիրավորված և կոնֆեդերատների դեմ մղվող պատե-
րազմում արդեն իսկ աչքի չընկած սպա, այդ ժամանակ յենթա-
գնդապետ Միխեյլսոնին:

Իշխան Գուլիցինն ընդունեց Ֆրեյմանի գործերի հրամա-
նատարութիւնը: Հունվարի 22-ին նա լեռնցով Կամա գետը,
Փետրվարի 6-ին նրան միացավ գնդապետ Բիրիկովը. 10-ին՝
Մանսուրովը: Զորքը շարժվեց դեպ Որենբուրգ:

Պուզաշովը գետեր գործի մոտենալը և ալդ մասին քիչ էր
հոգում: Նա իր հուլիսը դրել էր շարքալինների դավաճանութեան

1) Յ ա լ է ի ռ ն է ը — հետեւեալոր, վոր գնված էր կայսերի սրբ
ունեցող հրացաններով: Ֆ. զորմասերը առաջին անգամ յերեացին XVII դ.
2-րդ կեսին:

2) Գ ե ա ա շ մ ե ն (Ֆր.) — Զուլտ, վոր շնորհիվ իր գլուխաշարժութեամբ
կատարում էր այդ կամ այն կարեւոր ու շատու հանձնարարութիւնը: Մ. Թ.

և զորապետների անհոգութեան վրա:—Ինչո՞ւնք կընկնեն մեր ձեռքը,—պատասխանում երես իր համախոհներին, յերբ նրանք հաստատապես կոչ էլին անում նրան դուրս գալ մոտեցող զորախմբերի դեմ, իսկ պարառութեան դեպքում նա մտադիր եր փախչել, իր սրիկաներին թողնելով ռախտի քամահույճքին: Այդ նպատակի համար նա մեծ խնամքով պահում եր լերեսուն ձի, վոր նա ընտրել եր ձիաբշտի ժամանակ: Բաշկիրները կասկածի տակ էյին առնում նրա դիտավորութիւնը և արանջում: «Նու մեզ զրգեցիր բուռն անել,—ասում էյին նրանք,—և ուզում ես մեզ թողնել, իսկ հետո մեզ կխաղաղեցնեն, ինչպես խաղաղեցրել են մեր հայրերին: (1740 թվի մահապատիճները դեռ ևս թարմ էին նրանց հիշողութեան մեջ¹⁾): Իսկ յաիկյան կազակներն անհաշտութեան գեպքում մտադիր էլին Պուգաչովին հանձնել կառավարութեան ձեռք և զբանով իրենց համար ներումն վաստակել: Նրանք պահպանում էյին նրան ինչպես պատանդի: Բիրիկովը հասկանում եր նրանց և Պուգաչովին, լերը Փոն-Վիդինին գրում եր հետևյալ նշանակալից տողերը. «Պուգաչովը վոյսալ ինչ է, քան յեթե մի խրովիտակ, վոր խաղալիք է զարձել զոգերի՝ լաիկյան կազակների ձեռին. կարևորը Պուգաչովը չէ, կարևորն ընդհանուր վրդովմունքն է»:

Պուգաչովն Որենբուրգի մոտից գնաց դեպի Յաիկյան փոքրիկ քաղաքը: Նրա գալը կենդանացրեց խռովարարների գործունեութիւնը: Հունվարի 20-ին նա ինքը ղեկավարեց հիշատակութեան արժանի հարձակումը: Գիշերը պալիսեցրեց Սաարիցայի (Յաիկի նախկին հունի) մոտ հաստատված մարտիցի տակի պատնելի մի մասը: Մոռվարարները ծիւի և փոշու տակ դեպի բերդ նետվեցին, զբաղեցին խրամատը և սանդուխներ ղնելով, փորձեցին բարձրանալ պատնելի վրա. սակայն չարաչար յետ մղվեցին: Բոլոր բնակիչները, մինչև իսկ կանայք ու յերեխաներն, ոգնում էյին նրանց: Պուգաչովը նիզակը ձեռին կանգնած եր խրամատի մեջ, սկզբում աշխատելով սիրալիրութեամբ զբո-

1) Բաշկիրների ապստամբական շարժումը սկսեց 1735 թ. մինչև 1741 թ. Բաշկիրները IX դարից բնակութիւն էյին հաստատել մերձ-ուրալյան յերկրամասում և դիմադրելով սուլտանի զազութեանը, մի շարք ապստամբութիւններ բարձրացրին, վորոնց միւս ել Շալխում էյին սմանագաման յեղանակներով Մանսխորդան 1740-1741 թ. թ. ապստամբութիւնը Շալխու միջոցին հրամարակ յեղով 608 զուգը, մոտ 30 հազար բաշկիրներ մահապատի յետ թաղվեցին և կամ բռնութեամբ ստրուկներ գործածի Սաբաֆ սաբաժելու նպատակով սուս կառավարութիւնը կորել ավեց լարժման գործին մանակեցների (301 հազու) ջքերն ու սկանջները: Ծ. թ.

դռել հարձակվողներին յետանդը, վերջապես ինքն իր ձեռով ծա-
կոտելով փախչողներին: Հարձակումը տևեց ինն ժամ անընդ-
հատ անդադար վորտացող Թնդանոթաձգության ու հրացա-
նաձգության տակ: Վերջապես յենթազնդապետ Տոլտոկովովը
հիսուն կամավորների հետ արտագրոհ արեց, խրամատը մաք-
րեց և քշեց բուռնաբարձներին, սպանելով մինչև չորս հարյուր
մարդ և կորցնելով տասնհինգից վոչ ավել: Պուզաշովն ատամ-
ներն եր կրճատցնում: Նա լերդվեց կախել վոչ միայն Սիմո-
նովին և Կոխովին, այլ և վերջինիս ամբողջ ընտանիքը, վո-
րայդ ժամանակ զանվում եր Որենբուրգուհ: Այսպիսով մահվան
եր դատապարտված և չորսամյա մի մանուկ՝ հետագայում փա-
ռապանձ Կոխովը:

Պուզաշովը Յախկյան քաղաքում տեսավ մի ֆահել կազա-
կուհի՝ Ուստինյա Կուզնեցովային և սիրահարվեց նրան: Նա
խնդրեց աղջկա ձեռը. հալըն ու մալըն աղչեցին և պատասխա-
նեցին նրան. «Վոդորմի՛ր մեզ, տեր Թագավոր, մեր աղջիկն
իշխանուհի չե, Թագուհի չե, նա Բնչպես կա՞րող ե քեզ կին լինել:
Համ ե՛լ՝ դու Բնչպես պիտի ամուսնանաս, չերր մեր վոդորմած
մալը Թագուհին դեռ կենդանի չե: Պուզաշովը սակայն փետըր-
վաբի սկզբին ամուսնացավ Ուստինյայի հետ, նրան Թագուհի
անվանեց, նրա համար շատաս-դամաներ և Ֆրեյլիններ նշանա-
կեց լաիկյան կազակուհիներից և ուղում եր, վոր մաղթանքի
ժամանակ Պյոտր Ֆեոդորովիչից հետո հիշեն Թագուհի Ուստի-
նյա Պետրովնային: Տերտերները չհամաձայնեցին, ասելով թե
այդ բանի համար Թուլլովություն չեն ստացել սինոդից:
Նրանց հրաժարվելը վշտացրեց Պուզաշովին, բայց նա չպնդեց
իր պահանջը: Նրա կինը մնաց Յախկյան փոքրիկ քաղաքում և
ինքը ամեն շաբաթ գնում եր նրա մոտ: Պուզաշովի ներկայու-
թյունը միշտ նշանակալից եր դառնում բերդի վրա կատարվող
հորանոր հարձակումներով: Պաշարվածներն իրենց կողմից
չեյին կորցնում արիությունը: Հրացանաձգությունը չեր դա-
դարում, արալիքներն անպակաս էին:

Փետրվարի 19-ին գիշերը քաղաքից բերդ վազեց մի փոք-
րիկ աղա և հայտնեց, վոր նախընթաց որվանից զանգահատան
տակը տկան ե տարված, ուր դրված ե քսան փութ վառոդ, և
վոր Պուզաշովը կարգադրել և նույն որն ևեթ հարձակվել բերդի
վրա: Այդ տեղեկությունն անհավանական թվաց: Սիմոնովը
յենթադրում եր, վոր աղան դիտմամբ ե ուղարկված՝ սոսկ ահ

ուսարեսափ տարածելու համար: Պաշարվածները հակաական փորեցին և չլսեցին հողային աշխատանքի վոչ մի ձայն. քսան փութ վառողով զմիար եր պայթեցնել վեց հարկանի բարձր զանգակատունը: Սակայն, քանի վոր նրա տակ, ներքնահարկում, պահվում եր վառողի ամբողջ պաշարը (վորի մասին կարող էին խմանալ և խռովարարները), ուստի և շտապեցին դա հեռացնել ալդտեղից, քանդեցին աղյուսե հասակը և ոկեցին հակաական տանել: Կայազորը պատրաստվեց. պայթյունի և հարձակման էյին սպասում: Չանցավ յերկու ժամ, լերը հանկարծ ականը դործի դրվեց. զանգակատունը հանդարտ յերերվեց: Ներքևի սենյակը քարուքանդ լեղավ և վերին վեց հարկերն իջան, ճիւղելով զանգակատան մոտ կանգնած մի քանի մարդկանց: Դարերն առանց ցրվելու թափվեցին կուտակ-կուտակ: Իսկ ամենավերին հարկում թնդանոթի հետ յեղած վեց մարդիկ ալնտեղից կենդանի վայր ընկան, իսկ նրանցից մեկը, վոր ալք ժամանակ քնած եր, ցած իջավ վոչ միայն առանց վորեւի վնասի, այլ մինչև իսկ առանց արթնանալու:

Չանգակատունը նոր եր թափվել, յերբ բերդից արդեն սկեցին վորոտալ թնդանոթները. հրացանները ձեռին պատրաստ կանգնած կալազորը իսկույն ևեթ բռնեց զանգակատան փրատակները և ալնտեղ մի մարտկոց դրեց: Խռովարարները, վորոնք չէյին սպասում ալապխի դիմավորում, կանգ առան վարանման մեջ: մի քանի բոպեյից նրանք բարձրացրին իրենց սովորական աղաղակները, սակայն վոչ վոք առաջ չեր գնում: Իզուր դեկավարները կանչում էյին. դեպի քանդվածը, ճն, առեջ, քաջ ատամաններ: Հարձակում չեղավ. աղաղակները շարունակվեցին մինչև արշալուս և բուռնարարները ցրվեցին, արանջալով Պուգաչովից, վորն իրենց խոստացել եր, թե զանգակատան պայթյունի հետ բերդի վրա քարե կարկուտ կտեղա և կնգմի ամբողջ կայազորը:

Մյուս որը Պուգաչովն Որենբուրգի մոտից լուր ստացավ իշխան Գոլիցինի մոտենալու մասին և շտապով մեկնեց Բերդա. հեռը վերցրեց հինգ հարյուր ձիավոր և մինչև հապար հինգ հարյուր սայլեր: Սույն լուրը հասավ և պաշարվածներին: Նրանք անձնատուր լեղան ուրախության, կարծելով թե լերկու շարաթից իրենց ոգնություն կհասնի: Սակայն նրանց փրկության բոպեն դեռ հեռու լեր:

Պուգաչովի հաճախակի բացակայությունների ժամանակ

Շիզալեզը, Պաղուրովը և Խլոպուշան ղեկավարում էին Որեն-
բուրգի պաշարումը։ Ոգավելով նրա բացակայութունից Խլո-
պուշայի խելքին փչեց զբավել Իլեցկայա-Ջաշխտան (ուր քա-
բաղի հանքեր կային), և փեարովարի վերջին իր հետ վերցնելով
չորս հարուր մարդ, հարձակվեց նրա վրա։ Ջաշխտան զբավվեց
այնտեղի աքսորական գործավորների ողնությամբ, վորոնց
մեջ եր գտնվում և Խլոպուշայի ընտանիքը։ Արքունական զույգը
թալանվեց, սպաներին կոտորեցին, բացի մեկից, վորին խնայե-
ցին գործավորների խնդրանքով։ Կալանավորներին միացրին
խոսվարարների հրոսակախմբին։ Բերդա վերադառնալով Պու-
գաշովը դժգոհեց խիզախ տաժանակրի ինքնազուխ գործի հա-
մար և նախատեց նրան Ջաշխտայի ավերման առիթով՝ վոր-
պես թե վնաս և յեղել պետական գանձարկղին։ Պուգաշովը
տաս հազար ընտիր զորքերով դուրս յեկավ իշխան Գոլիցինի
դեմ, Որենբուրգի պատերի տակ թողնելով Շիզալին լերկու հա-
զար մարդկանցով։ Նախորդակին նա հրամայեց ծածուկ կերպով
խեղդամահ անել իր հովատարիմ համախոհներից մեկին՝ Դմիտ-
րի Լիսովին։ Դրանից մի քանի որ առաջ նրանք միասին Բերդա
էյին գնում Ղարդալեյից և, հարբած լինելով ճանապարհին կռ-
վեցին։ Լիսովը հետևից ձին քշեց հասավ Պուգաշովին և հար-
վածեց նրան նիզակով։ Պուգաշովը ձիուց ընկավ, սակայն զբա-
հը, վոր նա միշտ կրում եր շորերի տակից, փրկեց նրա կյանքը։
Ընկերները նրանց հաշտեցրին և Պուգաշովը դեռևս Լիսովի մա-
հից մի քանի ժամ առաջ խմում եր նրա հետ։

Պուգաշովն առավ Տոցկայա և Սարոյինսկայա բերդերը, և
իր սովորական հանդգնությամբ գիշերով, սաստիկ ըջի ժամա-
նակ հարձակվեց Գոլիցինի առաջավոր զորախմբերի վրա, սա-
կայն լետ մղվեց մայրը Պուզկինի և մայրը Յելագինի կողմից։
Այս կռվի մեջ սպանվեց քաջ Յելագինը։ Հինց սույն ժամանակ
Մանսուրովը միացավ իշխան Գոլիցինի հետ։ Պուգաշովը նահան-
ջեց դեպի Նովոսերգիևովսկ, չկարողանալով այրել իր թողած
բերդերը։ Գոլիցինը իր պաշարները չորս հարուր մարդկանց և
ութ թնդանութների պաշտպանության տակ Սարոյինսկայա
բերդում թողնելով, յերկու որից հետո շարունակեց իր ճանա-
պարհը։ Պուգաշովը շարժվեց դեպի Իլեցկ քաղաք, և հանկարծ
ըրջվելով դեպի Տառիշչևսկ, այնտեղ կանգ առավ ու սկսեց ամ-
րանալ։ Գոլիցինն ուղում եր Իլեցկ քաղաքն ուղարկել լնքա-

գնդապետ Բեդրյազային յերեք հսկազորն հեծելազորով, հետն ել հետևակազոր և թնդանոթներ, խեղ ինքը գնաց ուղիղ Պերեվոլոցկայա (ուր և Բեդրյազան վերադարձավ)։ այնտեղից, գումակը թողնելով յենթագնդապետ Գրիշնովի հրամանատարության տակ գանձող մի բառալիտնի պաշտպանության ներքո, մարտի 22-ին մոտեցավ Տառիշչեվային։

Բերդը, վոր անցյալ տարի տեսել և այրել էր Պուգաչովը, նա արդեն կարգի յեր բերել։ Այրված փայտե ամբուսյունները նա փոխարինել էր մնե ամբուսյուններով։ Պուգաչովի կարգադրությունները զարմացրին իշխան Գուլիցինին, վոր նրանից չէր սպասում ուղղակիան արվեստի այդպիսի գիտելիքներ։ Գուլիցինն սկզբում յերեք հարյուր մարդ ուղարկեց թշնամուն հետազոտելու համար։ Խռովարարները թաղնվելով, նրանց թողին մոտենալու մինչև բերդի տակը և հանկարծ ուժգին արտագրոհի լեւան, սակայն նրանց կասեցրին առաջին զորախումբին ոգնության ուղարկած յերկու հսկազորոնները։ Գնդապետ Բերիկովն իսկույնս եթ ուղարկեց յեզերներին, վորոնք զահուկներ կապած խոր ձյան վրայով վազելով գրավեցին բոլոր նպաստավոր բարձունքները։ Գուլիցինն իր զորքը բաժանեց յերկու զորասյունների, սկսեց մոտենալ և կրակ բացեց, վորին բերդից պատասխանեցին նույնքան ուժեղ։ Թնդանոթաձգութունը շարունակվեց յերեք ժամ։ Գուլիցինը տեսավ, վոր միայն թնդանոթներով հաղթելը անհնար է և հրամայեց գնեիքալ Ֆրեյմանին ձախ զորասյունն առած գնալ հարձակման։ Պուգաչովը նրա դեմ հանեց յոթ թնդանոթ։ Ֆրեյմանը խլեց դրանք և նետվեց սառած պատնեշի վրա։ Խռովարարները պաշտպանվում էին կատաղի կերպով, սակայն ստիպված էին տեղի տալ կանոնավոր գնեցի ուժին—և փախան ամեն կողմ։ Հեծելազորը, վոր մինչև այդ անգործության մեջ էր, հետապնդեց նրանց բոլոր ճանապարհներով։ Աբուլահեզութունը սոսկալի յեր։ Միայն բերդում ընկան մինչև հազար յերեք հարյուր խռովարարներ։ Տառիշչեվոյի շուրջը՝ քսան վերստ տարածության վրա թափված էլին նրանց դիակները։ Գուլիցինը կորցրեց մինչև չորս հարյուր մարդ սպանված ու վիրավոր, այդ թվում և ավելի քան քսան սպաներ։ Հաղթութունը վճռական էր։ Յերեսունևմեց թնդանոթ ու ավելի քան յերեք հազար զերիներ ընկան հաղթողի ձեռը։ Պուգաչովը վաթսուս կապակների հետ ճեղքեց թշնամու զորքը և չորս հոգով սրբաշավ հասավ Բերդա ավանը լուր

տալով իր պարտութեան մասին: Բուհտարարներն սկսեցին դուրս գալ Բերդայից վորը ձիով, վոր սահնակով: Սայլերի վրա բարձեցին թալանած գույքը: Կանալք և լերեխաները վտաքով ելին գնում: Պուգաչովը հրամայեց կոտորել իր խրճիթի մոտ ընկած ողու տակառները՝ յերկուս կընելով հարեցությունից ու խառնաշփոթությունից: Ողին արտավիժեց փողոց: Նույն միջոցին Շիգայեվը տեսնելով, վոր ամեն ինչ կորած է, մտածեց ներումն վաստակել իր համար, և Պուգաչովին ու Խլոպուշային բռնելով, իր կողմից մարդ ուղարկեց Որենբուրգի նահանգապետին, առաջարկելով նրան՝ հանձնել Պուգաչովին և խնդրելով՝ իրեն ազգանշան տալ թնդանոթային յերկու կրակոցով: Հարյուրապետ Լոգինովը, վորն ուղեկցել էր Պուգաչովին փախստան ժամանակ, սույն տեղեկությամբ ներկայացավ Ռեյնսդորպին: Խեղճը Ռեյնսդորպը չհամարձակվեց հավատալ իր բախտին և ամբողջ յերկու ժամ չկարողացավ վճռել՝ տալ պահանջված ազգանշանը: Մինչ այդ Պուգաչովը և Խլոպուշան ազատվեցին Բերդայում դանվող աքսորականների ձեռով: Պուգաչովը փախավ տասը թնդանոթով, թալանած ավարով և մնացած յերկու հազար սրիկաների հետ: Խլոպուշան սրբաբայով Ղարդալե լեկավ, դիտավորություն ունենալով փրկելու իր կնոջն ու վորդուն: Թաթարները կապեցին նրան և այդ մասին մարդ ուղարկեցին նահանգապետին հայտնելու: Յերևելի տաժանակիրը Որենբուրգ բերվեց, ուր և վերջապես կտրեցին նրա գլուխը 1774 թվի հուլիսին:

Որենբուրգի բնակիչները լսելով իրենց ազատման մասին, խառնիխուռն խմբերով դուրս նետվեցին քաղաքից, ընկան Ռեյնսդորպի՝ Բերդա ավանն ուղարկած վեցհարյուր հետևակ մարդկանց հետևից և զրավեցին կենսամթերքները: Բերդայում դանվեց տասնութ թնդանոթ, տասնութ տակառ պղնձադրամ և մեծ քանակությամբ հացահատիկ: Որենբուրգում փութացին աստծուն գոհություն հայտնել անսպասելի փրկութեան համար: Որհնում ելին Գոլիցինին: Ռեյնսդորպը գրեց նրան՝ շնորհավորելով հաղթությունը և անվանելով Որենբուրգի փրկիչը: Ամեն տեղերից սկսեցին պարեն կրել քաղաք: Լիություն ընկավ վեցամսյա աղետալի պաշարումը մոռացվեց մի ուրախ վայրկյանում: Մարտի 26-ին Գոլիցինն լեկավ Որենբուրգ: Բնակիչները նրան ընդունեցին աննկարագրելի խաղաղառությամբ: Բիբլիկովն անհամբերությամբ սպասում էր այս բեկմանը:

Ռազմական գործողութիւններն արագացնելու համար նա դուրս
լեկավ Ղազանից և Բուզուլմայում առավ Գուզաշովի կատարյալ
պարտութեան լուրը: Նա անասելի ուրախացավ: «Ասեա մի ջա-
ղացա՛քար ընկավ սրտիս վրայից (գրում եր նա մարտի 26-ին
իր կնոջը): Այսոր իմ զորքերը կմանեն Որենբուրգ. անհապաղ
յես կշտապեմ ամենեղ հասնելու, վորպէսզի ել ավելի ճարպիւ-
թյամբ շարժեմ իմ զորքերը. իսկ քանի սպիտակ մագեր ալե-
լացան մորուքիս մեջ, դա աստված գիտե, իսկ գլխիս ճաղատու-
թյունն ավելի մեծացավ, սակայն յես սառնամանիքին դուրս
եմ գալիս առանց կեղծամիտ:

Այնինչ Գուզաշովը մի կողմ թողնելով իր յետեից ուղարկ-
ված հեծելազետերին, 24-ի առավոտուն հասավ Սեյխուովսկայա
ավանը, այրեց այն և զնաց Սակմարսկ քաղաքի վրա, ճամբին
նոր սրիկախմբեր հավաքելով: Հավանորեն նա յենթադրում եր,
վոր Գուլիցինը Տառնշէնվայից իր բոլոր ուժերով շարժված կլի-
նի դեպի Յաիկյան փոքրիկ քաղաքը, ինչու և հանկարծ զնաց
զբաւելու Բերդա ավանը, հույս ունենալով անսպասելի կերպով
առնել Որենբուրգը: Այդորինակ հանդգնութեան մասին Գուլիցինը
տեղեկանալով զնշապետ Խորվատից, վորը Գուզաշովին հետա-
պնդում եր սկսած Տառնշէնվայից, իր զորքն ուժեղացրեց Որեն-
բուրգում գտնվող հետևակախմբերով և կազակներով: Վերջիննե-
րիս համար հատկացնելով իր սպաների ձիերը, անմիջապես
զնաց ինքնակոչի դեմ և նրան հանդիպեց Ղարգալեյում: Գու-
զաշովը, տեսնելով իր սխալը, սկսեց նահանջել, վարպետութեամբ
ոգտվելով տեղադրութիւնից: Մի նեղ ճանապարհի վրա զնդա-
պետ Բիրիկովի և Արշենսկու դեմ նա հանեց յոթ թնդանոթ և
նրանց պաշտպանութեան տակ արագ կերպով շարժեց դեպի
Սակմարա գետը: Բայց այդ միջոցին Բիրիկովին ոգնութեան
յեկան թնդանոթներ. սարը զբաւելով՝ նա դրեց իր մարտկոցը.
Խորվատը վերջին կիրճի մեջ հարձակվելով խռովարարների
վրա, թնդանոթները խլեց և փախուստի մատնելով, ութը վերստ
հետապնդեց նրանց խառնիճաղանձ խմբերը և հետները միասին
մտավ Սակմարսկ քաղաքը: Գուզաշովը կորցրեց իր վերջին
թնդանոթները, չորս հարյուր սպանված և յերեք հազար հինգ
հարյուր գերի ընկած մարդ: Վերջիններիս թվում ելին գտնվում
և նրա գլխավոր համախոհները՝ Շիգալովը, Գիլխաւիւնը, Պա-
դուրովը և մյուսները: Գուզաշովը չորս գործարանալին գյու-
ղացիների հետ փախավ դեպի Գրեյխտենսկայա և ամենեղից՝

ուրալյան գործարանները: Հոգնած այրուձին չկարողացավ հաս-
նել նրան: Այս վեհական հաղթութիւնից հետո Գուլիցինը վերա-
դարձավ Որենբուրգ, ուղարկելով Ֆրեյմանին—Բաշկիրիան խա-
ղաղեցնելու համար, Արշինսկուն—Նովո-Մոսկովսկայա հանա-
պարհը մաքրելու, իսկ Մանսուրովին—գեպի Իլնցկ քաղաք, վոր-
պետի ամս մասը մաքրելուց հետո նա գնա Սիմոնովին ազատե-
լու:

Իր կողմից վոչ պակաս հաջողությամբ եր գործում և Մի-
խելսոնը: Մարտի 18-ին ընդունելով իր գորախմբի հրամանա-
տարութիւնը, նա խելույն ևեթ շարժվեց գեպի Ուֆա: Նրա
գեմ, հանապարհը փակելու համար Չիկան ուղարկեց յերկու հա-
զար մարդ չորս թնդանոթներով, վորոնք և նրան սպասում
եյին ժուկովո գլուղում: Միխելսոնը նրանց իր թիկունքում
թողնելով, ուղիղ գնաց Չեսնոկովկայի վրա, ուր կանգնած եր
Չիկան տաս հազար խոզվարարներով և հանապարհին ցրելով մի
քանի մանր գորախմբեր, 25-ի լուսաբացին յեկավ Տրերիկովո
գլուղը (Չեսնոկովկայից հինգ վերստի վրա): Այստեղ նրա գեմ
զուրս յեկավ բուռնաբարներին մի ամբողջ լերկու թնդանոթնե-
րով: Մայր Խարինը շարժեց նրանց և ցրեց, յեզերները խլե-
ցին թնդանոթները և Միխելսոնն առաջ շարժվեց: Նրա գումակն
ընթանում եր հարյուր մարդու և մի թնդանոթի պաշտպանու-
թյան տակ: Հարձակման դեպքում ևս նրանք ելին պաշտպանում
Միխելսոնի թիկունքը: 26-ին, լուսաղեծին Չուբովկա գլուղի
մոտ նա հանդիպեց խոզվարարներին: Նրանց մի մասը՝ դահու-
կավորներ և ձիավորներ՝ զուրս վազեց գլուղից և հանապարհի
յերկու կողմը փովելով, աշխատում եր շրջապատել նրան: Յե-
րեք հազար մարդ, տաս թնդանոթներով ուղիղ նրա վրա եյին
գալիս: Նույն միջոցին կրակ տեղացին գլուղում դրած մարտկո-
ցից: Կռիվը տևեց չորս ժամ, Բուռնաբարները կռվում եյին
քաջաբար: Վերջապես Միխելսոնը տեսնելով նրանց ոգնության
յեկող այրուձին, իր բոլոր ուժերն ուղղեց գլխավոր խառնիճա-
դանճ բաղմության դեմ և իր հեծելազորին, վորը կռվի սկզբում
իբրև հետևակ եր գործում, հրամայեց նստել ձիերը և խփել
թրերով: Առաջավոր խմբերը փախան, թողնելով իրենց թնդա-
նոթները: Խարինը նրանց թրատելով՝ հետները միասին մտավ
Չեսնոկովկա: Այնինչ գեպի Չուբովո նրանց ոգնության լեկող
այրուձին հետ մղվեց և փախավ նույնպես գեպի Չեսնոկովկա,
ուր նրա գեմ զուրս յեկավ Խարինը և բոլորին գերի վերցրեց:

Դաւուդաժորները, վորոնք արդեն անցել էյին Միխելսոնի թիկունքը և նրան կարել զումակից, նուէն այդ ժամանակ շարդվեցին գրեմադերներէ յերկու վաշտերի կողմից: Նրանք ցըրվելով փախան անտառները: Գերի ընկան յերեք հազար բունտարարներ: Գործարանային և եկոնոմիկային¹⁾ գյուղացիներին բաց թողին իրենց գյուղերը: Վերցվեցին քսանհինգ թնդանոթ և մեծ քանակությամբ պաշարեղէն: Միխելսոնը կախեց յերկու գլխավոր բունտարարներէ. բաշկիրական ավագին և Ջեմսոկովկա գյուղից ընտրվածին: Ուրան ազատվեց: Միխելսոնը վոշ մի տեղ կանգ չառնելով, գնաց Տաբինսկի վրա, ուր, Ջեմսոկովկայի ճակատամարտից հետո սրարշավ հասել էյին Ուլյանովը և Ջիկան: Այստեղ կազակները նրանց բռնեցին և ավին հաղթողի ձեռը, վորը նրանց շղթաւակաղ ուղարկեց Ուրա: Դրանից հետո Միխելսոնը հեծելազեաներ կարգեց բոլոր ուղղությամբ և կաբողացավ վերականգնել անդորրութիւնը բունտարար գյուղերի մեծ մասում:

Իլեցկ քաղաքը և Ոգերնայա ու Ռասսիպնայա բերդերը՝ Պուգաչովի առաջին հաջողութիւնների այս վկանները, արդեն թողել էյին խռովարարները: Նրանց պետերը՝ Ջուլոշնիկովը և Դլլիբայինը փախել էյին դեպի Յաիկյան փոքրիկ քաղաքը: Տատիշկեվայի տակ ինքնակոչի կրած պարտութիւն լուրը Նույն որն ևեթ հասավ նրանց: Խորվատի հուսարների կողմից հետապնդվող փախչողները սրարշավ անցան բերդի միջով, ազատակելով. Վիլնիերիդ ճանրը տեսեք, տղերք, ամեն ինչ կորած է: Նրանք շտապով կապեցին իրենց վերքերը և փութացին դեպի Յաիկյան քաղաք: Շուտով վրա հասավ զարնանային ձնհալքը. գետերը բացվեցին և Տատիշկեվայի տակ սպանվածների մարմինները լողացին բերդերի մոտով: Սպանվածների կանալք և մայրերը կանգնած էյին դետափին, ջանալով նրանց մեջ ճանաչել իրենց ամուսիններին ու վորդիներին:

Ոգերնոլում մի պառավ կազակուհի ամեն որ թափառում եր Յայիկի ափերին և ձեռնափայտով դեպի ափն եր քաշում լողացող դիակները և ինքն իրեն խոսում... Վիւրդակ, դէս յես, դէս յես իմ Ստեպուշկա: Սառը ջուրը չի վոր քո սև գանգուրներն ե լվանում: և տեսնելով ոտար դեմք, մեղմիկ քշում եր դիակը:

Մանսուրովը աղբիւի 6-ին և 7-ին գրովեց թողված բերդերը և Իլեցկ քաղաքը, վերջինիս մեջ գտնելով տասնչորս թըն-

1) Գործարանական գյուղացիների մասին տես 43 էջի ծանոթ:

Մկննդական գյուղացիները—այսպես էյին կոչվում էին Ռուստոմանի վանքապահան գյուղացիները, վորոնք վանքերի սեփականության այնպիսի անացուցման (սեկուլարիզացիա) հետ ընկած հոգեւորականության կալվածքների և կոնսմիկայի (անասության) վոյեդայի անարկության տակ, վորից և առաջացել և այս անունը: 1766 թ. այդ կոլլեգիան վերացվեց և եկոնոմիական գյուղացիները զարման պետական: Մ. Թ.

դանոթ, 15-ին, վարարած Բիկովկայով վտանգավոր գետանցի ժամանակ նրա վրա հարձակվեցին Ուլյանիկովը, Գերֆիլեը և Դեզոյարովը։ Մոտավարները ջարդվեցին, ցրվեցին։ Բեդրյազան և Բորոդինը հետապնդեցին նրանց, սակայն ձնհալքի հետևանքով ճանապարհների անառցանելիությունը փրկեց առաջնորդներին։ Մանսուրովն անհապաղ գնաց Յախյան փոքրիկ քաղաքի վրա։

Բերդը պաշարված էր դեռևս տարվա սկզբից։ Պուգաչովի բացակայությամբ չէր հանգցնում խռովարարների յեռանդը Դարենոցներում լինողը և բա՛նը ելին շինվում, մարտկոցներ էլին բարձրանում։ Մոտավարները լեռանդուն շարունակում էին իրենց հողալին աշխատանքները, մերթ պատռելով Ձեչորի ափը և դրանով վոչնչացնելով քաղաքի մի մասի հաղորդակցությունը մյուսի հետ, մերթ խրամատներ փորելով, վորպեզի արգելին արտադրո՜ւները։ Նրանք մտադիր էլին ականներ անցկացնել Ստարիցայի գետիթափով, ամբողջ բերդի շուրջը, մայր տաճարի տակը, մարտկոցի տակ և Կամենդանտսկի կոչված շինքերի տակ։ Պաշարվածները գտնվում էին մշտական վտանգի մեջ և իրենց կողմից հարկադրված էին ամեն կողմից հակաականներ աանել, դժվարությամբ փորելով մի ամբողջ արշին սառած գետինը. բերդն արգելափակում էին նոր պատով և պալթեցված զանգակատան աղյուսներով լի պարկերով։

Մարտի 9-ին, լուսաբացին լերկու հարյուր հիսուն շարքալին զինվորներ զուրս յելան բերդից. արտագրոհի նպատակն էր պաշարվածներին սաստիկ անհանգստացնող նոր մարտկոցի վոչնչացումը։ Ձինվորները հասան մինչև կապանները, սակայն հանդիպեցին ուժեղ կրակի։ Նրանք խառնվեցին միմյանց, Մոտավարները նրանց բռնոտեցին կապանների և խրճիթների միջև ընկած նեղ անցքերում։ Նրանք ուղոււմ էին ալբել ալգ խըրճիթները, ծակոտում էին վիրավորներին ու ընկնողներին և կացիններով կարում նրանց գլուխները։ Ձինվորները փախան։ Երանցից սպանված էր մոտ յերեսուն մարդ և վիրավորված՝ մինչև ութսուն։ Կալազորը լերբեք ալդպիսի կորուստով չէր վերադարձել արայելից։ Հայողվեց ալբել մի մարտկոց, այն էլ գլխավորը և մի քանի խրճիթներ։ Գերի բռնված յերեք բուռն տարարների ցուցմունքները սաստկացրին պաշարվածների վատությունը։ Նրանք հայտնեցին բերդի տակ տարված ականների և Պուգաչովի շուտափույթ գալու մասին։ Սարսափահար Սիմոնովը

հրամայեց ամեն ուղղութիւն մը նոր աշխատանքներ կատարել։ Նրա տան շուրջը գետինն անընդհատ փորձում էին գալիկոններով։ Ակսեցին նոր խրամատ փորել։ Դժվարին աշխատանքից ուժասպառ մարդիկ համարյա չէին քնում։ Ղիշերները կալազորի կեսը միշտ կանգնած էր հրացանները ձեռն ապարաստ։ Մյուս կեսին թույլատրված էր միայն նստած նիւնել։ Լազարեթը լըցվեց հիվանդներով։ Ուսեստապաշար մնացել էր վոչ ավել, քան տաս որվա համար։ Սկսեցին ղինվորներին որական տալ քառորդ ֆունտ ալյուր, ալյանքն՝ սովորական չափի մի տասերորդ մասը։ Արդեն չկար վոչ ձավար, վոչ էլ աղ։ Ընկերովի մի կաթնա շուր յեռացնելով և այն ալյուրով սպիտակացնելով, լուրաքանչյուսն իր զավթն էր խմում, վորը և կազմում էր նրանց որական սնունդը։ Կանայք ալև չկարողացան դիմանալ սովին։ Նրանք սկսեցին խնդրել, վոր իրենց թույլ տան բերդից դուրս գալու, վոր և թույլատրվեց նրանց։ Մի քանի թույլ և հիվանդ ղինվորներ գուրս լեկան նրանց լեռեից, սակայն բուռնաբարունքը ընդունեցին նրանց, իսկ կանանց մի ղիշեր պահակների հսկողութիւն տակ պահելով, նորից բերդ քշեցին, պահանջելով ազատել իրենց համախոհներին, խոստանալով զրա փոխարեն ընդունել և կերակրել դուրս ուղարկվածներին։ Միմոնովը չհամաձայնեց դրան, յերկուղելով ավելացնել թշնամիների թիվը։ Ժամ առ ժամ սովը սոսկալի յեր դառնում։ Այլևս չկար կշոտ սրվող ձիւս միւր։ Սկսեցին ուսել շներին ու կատուններին։ Գաշարման սկզբում, դրանից յերեք ամիս առաջ, սառցի վրա սպանված ձիեր էլին թողնված։ Հիշեցին ալդ ձիերին և մարդիկ ազահությամբ սկսեցին կրծել շների թողած վոսկորները։ Վերջապես սպառվեց և սույն պաշարը։ Սկսեցին սնվելու նոր միջոցներ գտնել։ Գտան մի տեսակ կալ, վորը գերազանցորեն փափուկ էր և առանց ավազախառնուրդի։ Փորձեցին յեփել այն և նրանից կալմիւրով մի ինչ-վոր շփոթ, սկսեցին գործածել վորպես կերակուր։ Զինվորները բոլորովին ուժասպառ յեղան։ Վոմանք չէին կարողանում քայլել։ Հիվանդ մալրերի յերեխաները հյուսվում էին և մեռնում։ Կանայք մի քանի անգամ փորձեցին շարժել խոովարանների գութը և նրանց վոտներն ընկնելով աղբրսում էին իրենց թույլ տալ քաղաքում մնալու։ Նրանց յեռ էին քշում՝ նախկին պահանջը գնելով։ Ընդունեցին միայն կազակուհիներին։ Սպասված ոգնութիւնը չեր գալիւ։ Գաշարվածները իրենց հույսը հետաձգում էին որեց-որ, շարաթից-շարաթ։

Բուհասարարները ձայն ելին տալիս կալազորին, թե կառավարութեան զորքերը ջարդված են, թե Որենբուրգը, Ուֆան ու Ղազանը արդեն գլուխ են իջեցրել ինքնակույին, թե նա շուտով կգա Յախկյան քաղաք, և վոր այն ժամանակ ալլահ նրանց չեն խնայի։ Իսկ հնազանդութեան հալածելու դեպքում նրա անունից խոստանում ելին վոչ միայն ներումն, այլև պարգևներ։ Նույնը նրանք աշխատում ելին ներշնչել այն թշվառ կանանց, վորոնք աղերսում ելին թույլ տալ բերդից քաղաք անցնելու։ Պետերի համար անհնար եր հուսադրել պաշարվածներին, թե շուտով ոգնութեան կհասնի, քանի վոր այդ մասին վոչ-վոք այլևս լսել անգամ չեր կարող առանց զայրույթի։ այնպե՛ս դաժանացած ելին սրտերը լերկարատե ապարդյուն սպասումից։ Աշխատում ելին կայազորը պահել հավատարմութեան և հնազանդութեան մեջ՝ կրկնելով, վոր խալտառակ դավաճանութեամբ վոչ-վոք չի փրկվի կորստից, վոր բուհասարարները՝ դադադած տեական դիմադրութեանից, չեն խնայի և յերգմնազանցներին։ Աշխատում ելին դժբախտ մարդկանց հոգում հույս դարթեցնել առ ամենակարող և ամենատես աստված, ու սրտապնդված ասուապլաշները կրկնում ելին, վոր ասելի լավ ե հանձնվել նրա կամքին, քան թե ծառայել ավազակին և աղետալի պաշարման բոլոր ժամանակ բացի յերկու կամ յերեք հոգուց, բերդից փախստականներ չեղան։

Վրա հասավ չարչարանաց շարաթը։ Արդեն տասնհինգ որ եր, ինչ պաշարվածները միայն կավով ելին անվում։ Վոչ-վոք չեր ուզում սովամահ լինել։ Վճռեցին բոլորով՝ մինչև վերջին մարդը (բացի միանգամայն ուժասպառներից) դիմել վերջին արտագրոհի։ Հույս չունեյին հաղթելու (բուհասարարներն այնպե՛ս ելին ամրացել, վոր այլևս վոչ մի կողմից հնարավոր չեր բերդից հարձակում դործել), միայն ուզում ելին մեռնել ռազմիկների ազնիվ մահով։

Յերեքշաբթի, արտագրոհ նշանակած որը, մայր յեկեղեցու կտուրին կանգնած ժամապահները նկատեցին, վոր բուհասարարները խառնաշփոթութեան մեջ վազվզում են քաղաքում, իրար մնաս բարով անելով միանում են և խմբերով դուրս գալիս տափաստանը։ Կազակուհիները ճանապարհ են դնում նրանց։ Պաշարվածները զլիխ ընկան, վոր արտասովոր բան ե կատարվում և վերստին տոգորվեցին հույսերով։ «Այդ բոլորը մեզ այնպես սիրտ տվեց — ասում ե պաշարման վողջ սարսափն ապրած մի

ազանատեսն մարդ—«վոր մենք կարծես մի կտոր հաց կերանք»
 Քիչ-քիչ իրարանցումը հանդարտվեց. թվում եր թե ամեն ինչ
 սովորական կարգով և ընթանում։ Առաջվանից ավելի մեծ հու-
 սալքում տիրեց պաշարվածներին։ Նրանք լուռ նայում էին
 դեպի տափաստանը, վորտեղից քիչ առաջ իրենց ազատաբա-
 րներին էին սպասում... Հանկարծ, յերեկոյան ժամը հինգին մոտ,
 հեռվում գոշի յերեվաց և նրանք տեսան անկարգ արշավող
 խառնիխուռն խմբերը, վորոնք մեկը մյուսի յետևից հայտնվում
 էին պուրակի այն կողմից։ Բռնատարարները ձիերը քշեցին
 տարերս բակեր՝ յուրաքանչյուրն այն բակը, վորի մօտ իր
 տունն եր գտնվում։ Պաշարվածները հասկացան, վոր խռովա-
 րարները ջարդված են և փախչում են. սակայն դեռևս չէին
 համարձակվում ուրախանալ. յերկյուղ էին կրում կատաղի հա-
 ձակումից։ Քաղաքի բնակիչները յետ ուստաջ էին վազում փո-
 ղոցներով, ինչպես հրդեհի ժամանակ։ Յերեկոյան դեմ տաճարի
 դանդերը տվին, մարդիկ բոլորվեցին մի տեղ, հետո խմբովին
 յեկան բերդի վրա։ Պաշարվածները պատրաստվում էին յետ
 մղել նրանց, սակայն տեսան, վոր նրանք կապտած բերում են
 իրենց առաջնորդներին՝ Կարգին և Տոլկաչով ատամաններին։
 Բռնատարարները մոտենում էին, բարձրաձայն ներումն հայցե-
 լով։ Միմոտովն ընդունեց նրանց, ինքն էլ չհավատալով իր փր-
 կությանը։ Կալազորը վրա ընկավ բնակիչների բերած հացի մեծ
 կտորներին։ «Ինչն զատիկ, գրում ե այս անցքերի ականատեսը,
 մնում եր չորս ուր, սակայն մեզ համար սույն ուրն արդեն պալ-
 ծառ տոն եր»։ Նրանք, ովքեր թուլությունից և հիվանդությու-
 նից չէին վեր կենում անկողնից, վայրկյանաբար ապաքինվե-
 ցին։ Բերդում ամեն ինչ շարժման մեջ եր. ասածուն գահություն
 էին հայտնում, շնորհավորում միմյանց. ամբողջ գիշեր վոչ-վոք
 չքնեց։ Քաղաքի բնակիչները պաշարվածներին տեղեկություն
 էին տալիս Որենբուրգի ազոտման և Մանսուրովի շուտափույթ
 գալու մասին։ Ապրիլի 17-ին ժամանեց Մանսուրովը։ Բերդի
 դռները, վոր սկսած դեկտեմբերի 30-ից փակ էին և յետևը քա-
 բեր լցրած, բացվեցին։ Մանսուրովը քաղաքի իշխանությունն
 իր ձեռքն առավ։ Բռնադի հեղինակները՝ Կարգինը, Տոլկաչովը
 և Գորչկովը ու ինքնակոչի ապորինի կինը՝ Ուստինյա Կուզնե-
 ցովան պահակների հսկողության տակ ուղարկվեցին Որենբուրգ։

Այսպիսին եր հմուտ, խելոք զորապետի կարգադրություն-
 ների հաջողությունը։ Սակայն Բիրեկովը չկարողացավ ավար-

տել իր սկսած գործը. աշխատանքներից, անհանդատությունից և սրտնեղությունից խռչտանգված, քիչ հոգ տանելով իր՝ արդեն իսկ խախտված առողջության մասին, նա Բուզուլմայում հիվանդացած ջերմախտով և զգալով մոտալուստ վախճանը, նորից մի քանի կարգադրություններ արեց։ Նա կնքեց իր բոլոր դադարի թղթերը, հրամայելով դրանք հասցնել թաղուհուն և իշխանութունը հանձնեց գեներալ-պորուչիկ Շչերբատովին, իրենից հետո ավագը նա լեր, Լուրերից տեղեկանալով Ուֆայի ազատման մասին, նա տակավին կարողացավ տեղեկություն տալ թաղուհուն և վախճանվեց ապրիլի 9-ին, առավոտյան ժամ 11-ին, իր կյանքի քառասուն որսերորդ տարում։ Նրա մարմինը մի քանի օր մնաց Կամայի ափին, վորնանցնելու հնարավորություն չկար այդ ժամանակ։ Ղազան քաղաքը կամեցավ նրան թաղել իր տաճարում և հուշարձան կառուցել իր ազատարարին, սակայն նրա ընտանիքի պահանջով Բիբիկովի մարմինը տարվեց իր գյուղը։ Անդրեյեվյան ժապավենը, սենսատորի կոչումը և գլխարդիայի գնդապետի կոչումը ստացվեցին, յերբ նա մեռել եր արդեն։ Մեռնելիս նա ասել է. «Ձեմ մեղքանում յերեխաներիս ու կնոջս. թաղուհին հոգ կտանի նրանց մասին. հայրենիքս եմ մեղքանում»։ Պատվոգ լուրերը նրա մահը վերադրել են թույնի ներգործությանը, վոր իբր թե տվել է կոնֆեդերատներից մեկը։ Դերժավինը գովերգել է նրա վախճանը, Յեկատերինան վողրացել է նրան և նրա ընտանիքին շնորհել առատ ընծաներ։ Պետերբուրգն ու Մոսկվան սարսափով բռնվեցին։ Շուտով և համայն Ռուսաստանն զգաց անդառնալի կորուստը։

Վեցերորդ գլուխ

Պուգաչովի նոր հաջողությունները—Բաշկիր Սալավթը—Միրիշի բեր-
դերի առումը—Ճակատամարտ Տրսեցկայա բերդի մոտ—Պուգաչովի նահանջը—
Նրա առաջին հանդիպումը Միխեյլոնի հետ—Պուգաչովին հետադնդելը—
Ջորջերի անդորժումը—Ոսայի առումը—Պուգաչովը Ղազանի մոտ

Պուգաչովը, վորի դրությունը հուսահատական երթում,
հայտնվեց Ուզլանո-Պետրովսկյան գործարաններում։ Մայոր
Շեվիշի կողմից հետապնդվող Ուլյինսկովը և Պերֆիլևը յերեք
հարյուր յախկյան կազակների հետ սրարշավ կտրեցին անցան
Սակմարսկայա գիծը և կարողացան միանալ նրա հետ։ Ստով-
բապոլյան և որենբուրգյան կալմիկներն ուղղում էին հետևել
նրանց և թվով վեց հարյուր կիրիտականերով դիմեցին դեպի Սո-
րոշինսկայա բերդը։ Այստեղ միերապաշարի և խարի վրա վոր-
պես պահապան գտնվում եր պաշտոնաթող յենթագնդապետ
Մելկովիչը, խելոք ու վճռական մի մարդ։ Նա ընդունեց կալա-
զորի հրամանատարությունը և հարձակվելով նրանց վրա, հար-
կադրեց վերադառնալ իրենց նախկին բնակավայրերը։

Պուգաչովն արագ կերպով անցնում եր մի տեղից մյուսը։
Խաթամուսն առաջվա պես հավաքվում եր նրա շուրջը։ Հազիվ
ինչ խաղաղեցված բաշկիրները նորից հուզվեցին։ Վերխո-Յաից-
կայա բերդի պարեա գնդապետ Ստուպինինը մտավ Բաշկիրիա,
հրահարակ դարձրեց մի քանի ամալի գյուղեր և գերի բռնելով
բունտարարներից մեկին, կարեց նրա ականջները, քիթը, աջ
ձեռի մատները և բաց թողեց, սպառնալով նույն կերպ վարվել
և մյուս բոլոր բունտարարների հետ։ Բաշկիրները չէին հան-
դարտվում։ Նրանց հին խոսվարար Յուլալը, վորը թագնվել եր
1741 թվի մահապատիժների ժամանակ, հայտնվեց նրանց մեջ
իր Սալավաթ վորդու հետ միասին։ Ամբողջ Բաշկիրիան ապրա-

աամբովեց և ազետը բորբոքովեց ավելի մեծ ուժով: Ֆրեյմանը պետք էր հետապնդեր Պուգաչովին: Միխելսոնը ճիշդ էր թափում կարել նրա ճանապարհը, սակայն ձնհալքը փրկեց նրան: Ծանապարհներն անանցանելի էլին, մարդիկ խրվում էին անհատակ ցեխի մեջ: Ղեկները վարարել էին, ծածկելով մի քանի վերստ տարածություն: Վտակները ղեկներ էլին դարձել: Ֆրեյմանը կանգ առավ Ստերլիտամացկոմ: Միխելսոնը, վորը ղեկն առաւելցի վրայով անցել էր Վուգան, իսկ Ուֆան՝ ութ նավակներով, շարունակում էր ճանապարհը, շնայած ամեն տեսակ խոչընդոտների և մայիսի 5-ին Միսկի գործարանի մոտ վրա հասավ բաշկիրներին մի ամբողջի, վորոնց առաջնորդում էր կատաղի Սալավաթը: Միխելսոնը ցրեց նրանց, գործարանն ազատեց և մի որ հետո շարունակեց ճանապարհը: Սալավաթը կանգ առավ գործարանից տասնուութ վերստի վրա, ապաստելով Բելոբորոգովին: Նրանք միացան և յերկու հազար ռուսաբարներով և ութ թընդանաթներով դուրս լեկան Միխելսոնի դեմ: Միխելսոնը նորից ջարդեց նրանց, թնդանոթները խեց, տեղն ու տեղը կոտորեց մինչև լերեք հարյուր մարդ, մլուսներին ցրեց և շտապեց ղեկի Ուսկի գործարանը, հուսալով հասնել իրեն՝ Պուգաչովին: Սակայն շուտով տեղեկացավ, վոր ինքնակոչը գտնվում է արդեն Բելոբորոգի գործարաններում:

Յուրդեն գետի այն կողմում Միխելսոնը նորից կարողացավ ջարդել խռովարարների մի խառնիճաղանճ գործախումբ և նրանց հետապնդեց մինչև Մասկինսկի գործարանը: Այդտեղ նա իմացավ, վոր Պուգաչովը հավաքելով մինչ վեց հազար բաշկիրներ և գյուղացիներ զնացել է Մազնիտնայա բերդի վրա: Միխելսոնը վճռեց ավելի առաջ գնալ Ուրալյան լեռներում, հույս ունենալով Յաիկի գաղթի մոտ միանալ Ֆրեյմանին:

Պուգաչովը նախապես այրելով իր թալանած Բելոբորոգյան գործարանները, արագ կերպով անցավ Ուրալյան լեռները և մայիսի 5-ին մոտեցավ Մազնիտնայա բերդին, հետը չունենալով և լույ մի թնդանոթ, Կապիտան Տիխանովսկին քաջաբար պաշտպանվում էր: Պուգաչովն ինքը կարտելով վերավորվեց ձեռքից և նահանջեց, զգալի կորուստ կրելով: Թվում էր թե բերդը փրկված է: Սակայն այնտեղ դավաճանություն բացվեց: Գեշերը պալթեցրին վառողով լի արկղները: Խռովարարները հարձակվեցին, պատնեշները քանդեցին և ներս խուժեցին: Տիխանովսկուն

և նրա կենջը կախեցին. բերդը թալանվեց ու այրվեց, Նույն որն ևեթ Պուգաչովի մոտ լեկավ Բելոբորոգովը չորս հազար բռնատարար սրկականերով:

Դենեբալ-պորուչիկ Դեկալոնզը Զեյարինսկից, վոր նորեր ազատվել բռնատարաների ձեռից, շարժվեց դեպի Վերխո-Յաից-կի բերդը, հուսալով Պուգաչովին հասնել դեռևս Բելոբորոգով գործարաններում, սակայն գիծ¹⁾ դուրս գալով, Վերխո-Յաիցկի պարեոից՝ գնդապետ Ստուպիշինից տեղեկություն ստացավ, վոր Պուգաչովը բերդերի գծով վերև և շարժվում, մի բերդից մյուսն անցնելով, ինչպես հայտնվելու առաջին ահարկու որերին: Դեկալոնզը շտապեց դեպի Վերխո-Յաիցկի բերդը: Այդտեղ նա իմացավ Մազնիանայա բերդի առման մասին: Նա շարժվեց դեպի Կիլիսկայա: Բայց տասնհինգ վերստ անցնելուց հետո արդեն գերի ընկած մի բաշկիրից իմացավ, վոր Պուգաչովը, տեղեկանալով զորքի մոտեցման մասին, գնում և այլևս վոչ թե Կիլիսկայա, այլ Ուրալյան լեռներով ուղիղ դեպի Ղարադայսկի: Դեկալոնզը յետ գնաց: Ղարադայսկին մոտենալով նա տեսավ սոսկ ծխացող ափերակներ. նախորայակին Պուգաչովը թողել երայն: Դեկալոնզը հույս ունեւ նրան հասնել Պետրոպոլոսկայա բերդում, սակայն այդտեղ չգտավ նրան: Բերդը քանդված եր ու այրված, լեկեղեցին թալանված, բնակիչներին գերի էյին տարել:

Դեկալոնզը, գիծը թողնելով, ներքին ճանապարհով շարժվեց ուղիղ դեպի Ույսկի բերդը: Նրա մոտ մնացելներ վարսակի միայն մի որվա պաշար: Նա կարծում եր, վոր Պուգաչովին կհաանի գոնե Ստեպանաւա բերդում: Բայց տեղեկանալով, վոր Ստեպանաւան Նույնպես գրավված և, ուղղվեց դեպի Տրոիցկայա: Սենարսկ տանող ճանապարհին նա տեսավ բազմաթիվ մարդիկ՝ շրջակա ափերված բերդերից: Սպաների կանայք և յերխաները՝ բռկոտն, ցնցոտիներ հագած լալիս էյին, չիմանալով ուր ապաստան փնտրին: Դեկալոնզը նրանց իր հովանավորության տակ առավ և հանձնեց սպաների խնամքին: Մայիսի 21-ին, առավոտյան նա մոտեցավ Տրոիցկայա բերդին, արագ յերթով անցնելով վաթսուս վերստ և տեսավ Պուգաչովին, վորը բանակել

1) Դիծ կամ գծային գիծաւանցիւ — մի շարք բերդեր, վորոնք կառուցված էյին Վոլգա, Մոսկա, Յաիկ, Սակմաք և Ույսու գետերի ափերին: Մ. Թ.

եր նախորդակին իր վերջբաժ բերդի պատերի տակ: Դեկալոնգն
 խնդրեց հարձակվից նրա վրա: Պուգաչովը տաս հազարից ավելի
 զորք ունեւր և մինչև յերեսուն թնդանոթ: Կռիվը տեւեց ամբողջ
 չորս ժամ: Բոլոր ժամանակ Պուգաչովը պառկած եր իր վրանում:
 սաստիկ տանջվելով Մազնիտնայա բերդի մոտ ստացած վերքից՝
 Ռազմական գործողությունները ղեկավարում եր Բելոբորոդովը՝
 Վերջապէս խոռվարարների շարքերը քայքայվեցին: Պուգաչովը
 ձի նստեց և վիրավոր ձեռքը կապած ընկավ այս ու այն կողմ,
 աշխատելով վերականգնել կարգը, սակայն բոլորը ցրվեցին ու
 փախան: Պուգաչովը մի թնդանոթ առած շարժվեց Ձեյարինսկի
 ճանապարհով: Հետապնդելն անհնարին եր: Այրուձին չափից
 դուրս ուժասպառ եր յեղել: Բանակում յերևան բերվեցին մինչև
 յերեք հազար մարդ ամեն կոչման, սեռի և հասակի, վորոնց գե-
 րի յեր բռնել ինքնակոչը և վորոնք դասապարտված էին վո-
 չընչացման: Բերդը փրկված եր հրդեհից ու թալանից: Սակայն
 պարետը՝ բրիգադիր Ֆեյսլվարը՝ սպանվել եր նախորդակին՝ հար-
 ձակման ժամանակ, իսկ նրա սպաները կախված էին:

Պուգաչովը և Բելոբորոդովն իմանալով, վոր զորքի հոգնա-
 ծությունն ու ձիերի ուժասպառությունը չի թուլատրում Դե-
 կալոնգին իր հաջթությունից ոգտվելու, իրենց ցրված խառնի-
 ճապանճ ուժերը կարգի բերին և սկսեցին կանոնավոր կերպով
 նահանջել, ճանապարհին բերդեր առնելով և արագ կերպով ու-
 ժեղանալով: Դագրին և Ժոլորով մայրոնները, վորոնց Դեկալոն-
 գը զորամասով ուղարկեց կովի մյուս որը, հետապնդեցին նրանց,
 սակայն՝ չկարողացան հասնել:

Միխեյլսոնը նույն միջոցին գնում եր Ուրալյան լեռներով,
 սակավածանոթ ճանապարհներ բռնած: Բաշկիրական գյուղերն
 ամայի էին: Հնարավորություն չկար անհրաժեշտ պաշարեղեն
 ձեռք բերելու: Նրա զորախումբը ամեն ժամ վտանգի մեջ եր:
 Բուռնտարարների բազմաթիվ հրոսակախմբեր պտտվում էին
 նրա մոտերքում: Մայիսի 13-ին բաշկիրներն իրենց խոռվարար
 ավազի առաջնորդութամբ հարձակվեցին նրա վրա և կատաղի-
 որեն կռվեցին. մղված գեպի ճահիճը, նրանք անձնատուր չեցին
 լինում: Բոլորը, բացի մեկից, վորին զոռով հաջողվեց խնայել,
 արակոտոր յեղան իրենց պետի հետ միասին: Միխեյլսոնը կորց-
 րեց մի սպա և վաթսուն շարքային զինվորներ՝ սպանված ու
 վիրավոր:

Գերի ընկած բաշկիրը՝ զուրգուրված Միխեյլսոնի կողմից՝ հայտնեց նրան Մազնիտնայա բերդի առձան և Դեկալոնգի շարժ-վելու մասին։ Միխեյլսոնն այս տեղեկությունը համապատաս-խան գտնելով իր յենթադուրբուսներին հետ, թողեց լեռներն ու գնաց դեպի Տրոիցկայա, հուսալով ազատել առյժ ընդը կամ հանդիպել Պուգաչովին՝ նրա նահանջի գեղալուծ։ Շուտով նա լսեց Դեկալոնգի հաղթության մասին և գնաց Վառլամովո, դի-տավորություն ունենալով Պուգաչովի ճանապարհը կտրելու։ Իսկապես, մայիսի 22-ի առավոտյան Վառլամովոյին մոտենալիս նա հանդիպեց Պուգաչովի առաջավոր զորախմբերին։ Տեսնելով գեղեցիկ շարքերով կանգնած զորքը, Միխեյլսոնն սկզբում չեւ կարող պատկերացնել, վոր դա նախորդակին ջարդած սրիկալա-խմբի մնացորդն և և այն ընդունեց վորպես (ծաղրաբար առում և նա իր տեղեկագրի մեջ) գնեկալ-պորուչիկ և կավալեր Դե-կալոնգի կորպուսը։ սակայն շուտով հավաստացավ իրականու-թյանը։ Նա կանգ առավ, պահելով իր նպաստավոր դիրքը ան-տռուտ, վորը պահպանում եր նրա թիկունքը։ Պուգաչովը շարժ-վեց նրա դեմ և հանկարծ շրջվեց դեպի Ձերբակուլսկի բերդը։ Միխեյլսոնը գնաց անտառի միջով և կտրեց նրա ճանապարհը։ Պուգաչովն առաջին անգամ իր հանդեպ տեսավ նրան, իվ պետք և այնքան հարվածներ հասցնեւ իրեն և վերջ գնեւ իր արյու-նոտ գործունեությանը։ Պուգաչովն իսկույն ևեթ հարձակվեց նրա ձախ թևի վրա, քայքայեց այն և խլեց յերկու թնդանոթ։ Սակայն Միխեյլսոնը խռովաբարներին հարվածեց իր բոլոր ա-րուսիով, մի ակնթարթում ցրեց նրանց, յեա խլեց իր յերկու թնդանոթները, դրանց հետ և այն վերջինը, վոր մնացել եր Պուգաչովի ձեռին Տրոիցկայա բերդի մոտ կրած պարտութունից հետո, տեղն ու տեղը կոտորեց մինչև վեց հարյուր մարդ, գերի վերցրեց մինչև հինգ հարյուր և մնացածներին հալածեց մի քա-նի վերստ։ Գիշերը դադարեցրեց հետապնդումը։ Միխեյլսոնը զիշերեց մարտի դաշտում։ Մյուս որը իր հրամանի մեջ նա խիստ հանդիմանութուն արավ այն վաշտին, վոր ձեռքից թո-ղել եր իր թնդանոթները և խլեց այդ զինվորներե կռակներն ու թնածալվածքները՝ մինչև վոր նրանք արժանան դրանց։ Վաշտը չհապաղեց իր անպատվությունը վերացնելու։

23-ին Միխեյլսոնը գնաց Ձերբակուլսկի բերդի վրա։ Այն-տեղ գտնվող կազակները բունտ ելին անում։ Միխեյլսոնը նրանց

յերդովել տվեց, միացնելով իր զորախմբին և հետագայում միշտ գտնելու նրանցից։

Ժուլուրովը և Գազրինը գործում էին դանդաղ և անվճռակա՛ն։ Ժուլուրովը Միխեյլսոնին տեղեկացնելով ա՛յն մասին, Վոր Գուգաչովը հավաքել և ցրված խառնիճադանճ զորքի մնացորդը և նոր ուժեր և կուտակում, հրաժարվեց գնալ նրա դեմ, գետերի վարարման և վատ հանապարհների պարավակով։ Միխեյլսոնը գանգատվեց Դեկալոնդին, իսկ Դեկալոնդը, ինքը խոստանալով առաջ խաղալ, ինքնակույի վերջին ուժերը վոչնչացնելու համար, մնաց Չելյարում և մինչև իսկ իր մոտ կանչեց Ժուլուրովին ու Գազրինին։

Այսպիսով Գուգաչովին հետապնդելը մնաց միայն Միխեյլսոնին։

Նա գնաց դեպի Ջլատուուստինսկի գործարանը, լսելով, Վոր ա՛յնտեղ գտնվում են մի քանի լաիկյան բուհատարաններ, սակայն նրանք փախան, իմանալով նրա մոտենալու մասին։ Քանի գնաց՝ նրանց հետքը ցաք ու ցրիվ դարձավ և վերջապես բոլորովին կորավ։

Մայիսի 27-ին Միխեյլսոնը հասավ Ստակինսկի գործարանը։ Սալավաթը նոր հրոսակախմբով չարագործություններ եր կատարում շրջականերում։ Նա արդեն թալանել և այրել եր Միմսկի գործարանը։ Լսելով Միխեյլսոնի մասին, նա անցավ Այ գետը և կանգ առավ լեռներում, ուր Գուգաչովը փրկվելով Գազրինի և Ժուլուրովի հետապնդումից և արդեն հավաքելով մինչև լեռկու հազար ամեն տեսակ սրիկաներ, կարողացավ միանալ նրանց հետ։

Միխեյլսոնը Ստակինսկի գործարանում, Վորը փրկվել եր իր արագ վրա հասնելուց, առաջին դադարն առավ Ուֆայից դուրս գալուց հետո։ Յերկու ու անց նա գնաց Գուգաչովի և Սալավաթի դեմ և հասավ Այի ափը։ Կամուրջները վերցված էին։ Քռովարարները դիմացի ափում տեսնելով նրա զորախմբի սակավաթիվ լինելը, կարծում էին թե ապահով վիճակում են։

Բայց 30-ին, առավոտյան, Միխեյլսոնը հրամայեց հիսուն կազակների ձի նստած լողալով անցնել գետը, յուրաքանչյուրը հետը մի յեզեր (հրացանաձիգ) առնելով։ Քռովարարները փրձեցին հարձակվել, սակայն ցրվեցին հակառակ ափից արձակված լճառնոթային զարկերով։ Յեզերներն ու կազակները մի կերպ դիմացան, իսկ Միխեյլսոնը նույն միջոցին գետն անցավ՝ մնացած

զորախմբով. վառողը կրեց ալրուձին, Թնդանոթները ջուրն ընկղմեցին և գետի հասակով քարշ ավին Թոկերով: Միխելսոնն արագ հարձակվեց Թշնամու վրա, ջարդեց, սրբեց և հալածեց քսան վերստից ավելի, սպանելով մինչև չորս հարյուր մարդ և շատերին գերի առնելով: Պուգաչովը, Բելորոտոզովը և Վիրավորոված Սալավաթը հազիվ կարողացան ազատվել:

Շրջակայքն ամայի յեր: Միխելսոնը չեր կարող իմանալ Թշնամու դիտավորության մասին. Նահույսը դրեց բախտի վրա և հունիսի 2-ին իր նշանակած կապիտան Կարաաշևսկու զորամասը գիշերը շրջապատվեց Սալավաթի հրոսակով: Առավոտադեմ Միխելսոնը ոգնության հասավ: Խոտվարարները ցրվեցին ու փախան: Միխելսոնը ծայրահեղ զգուշությամբ եր հետապնդում նրանց, Հետևակազորը պաշտպանում եր նրա գումակը: Նա ինքը գնում եր փոքր ինչ առաջ ընկած, իր ալրուձիի մի մասի հետ: Այս կարգադրութունները փրկեցին նրան: Խոտվարարների մի մեծ բազմութուն անսպասելի կերպով շրջապատեց նրա գումակը և հարձակվեց հետևակազորի վրա: Ինքը Պուգաչովն եր առաջնորդում նրանց, վեց որովա ընթացքում կարողանալով հավաքել մոտ հինգ հազար բուհտարարներ: Միխելսոնը արարչավ ոգնության գնաց. նա Խարինին ուղարկեց իր ամբողջ ալրուձին միացնելու, իսկ ինքը հետևակազորի հետ մնաց գումակի մոտ: Խոտվարարները ջարդվեցին և նորից փախան: Այդ միջոցին Միխելսոնը գերիներից տեղեկացավ, վոր Պուգաչովը դիտավորութուն և ունեցել գնալ Ուֆայի վրա: Նա շտապեց կարել նրա ճանապարհը և հունիսի 5-ին վերստին հանդիպեց նրան: Կոխմ անխուսափելի յեր: Միխելսոնն արագ կերպով հարձակվեց նրա վրա և կրկին ջարդեց ու քշեց:

Իր այս բոլոր հաջողություններով հանդերձ, Միխելսոնն անհրաժեշտ համարեց առ ժամանակ զադարեցնել իր հետապնդումը: Նա արդեն չուներ վոչ պաշարեղեն, վոչ ուսմբեր: Յուրաքանչյուր մարդ ուներ միայն յերկու փամփուշտ: Միխելսոնը գնաց Ուֆայի վրա, վորպեսզի ախտեղ ձեռք բերի այն ամենը, ինչ պետք և իրեն:

Մինչդեռ Միխելսոնն ամեն կողմ ընկած միշտ հաղթում եր խոտվարարներին, մնացած զորահրամանատարները անշարժ մնացել էին իրենց տեղերում: Դեկտրնզը կանգ եր առել Չելյարում և նախանձելով Միխելսոնին, դիտմամբ չեր ուղում աշակցել նրան: Ֆրեյմանը, անձնապես քաջ մարդ, սակայն զհե-

բոտ ու անվճռական առաջնորդ, կանգնած եր Կիզիլսկայա բերդում, զժգուր լինելով Տիմաշովից, վորը իր լավագույն աշխատակցին առած գնացել եր գեպի Զելախբակի բերդը, Ստանիսլավսկին իմանալով, վոր Պուգաչովը Վերխո-Յաիցկի բերդի մոտ նշանակալից թվով խուժան ե հավաքել, հրաժարվեց զինվորական ծառայությունից և թաղնվեց իր սիրած Որսկ բերդում, Յակուբովիչ և Որերնիրեսով զնդապետներն ու մայոր Դուլին գտնվում էյին Ուֆայի մոտ Նրանց շուրջը հանգիստ կերպով հավաքվում էյին բուռնաբար բաշկիրները, Բիրսկը համարյա թե Նրանց աչքի առաջ այրվեց, մինչդեռ Նրանք մի տեղից մյուսն էյին անցնում, խուսափելով ամենաշնչին վտանգից և չմտածելով միահամուռ ոժանդակության մասին, Իշխան Շչերբատովի կարգադրությամբ, Գուլիցինի զորքն առանց վորևե ոժանդակություն ցույց տալու մնում եր Որենբուրգի և Յաիկյան քաղաքի մոտ՝ արդեն իսկ անվտանգ տեղերում, իսկ յերկրամասը, ուր նորից բռնկվեց հրդեհը, մնում եր համարյա անպաշտպան։

Պուգաչովը, վորին մայոր Պուպովը յետ եր մղել Կուսգուրից, փորձեց շարժվել գեպի Յեկատերինբուրգ, սակայն իմանալով այնտեղ գտնվող զորքերի մասին, դիմեց գեպի Կրասնո-Ուֆիմսկի։

Կամա գետը բաց եր և Ղազանը վտանգի մեջ, Բրանսը շտապով Ոստ արվարձանն ուղարկեց մայոր Սկրիպիցինին, տալով Նրան կայազորի մի խումբ և զինված գյուղացիներ, իսկ ինքը գրեց Իշխան Շչերբատովին, անհապաղ ոգնություն պահանջելով Շչերբատովը հույսը գրեց Որերնիրեսովի և Դուլինի վրա, վորոնք վտանգի դեպքում պետք ե ոգնեյին մայոր Սկրիպիցինին և վոչ մի նոր կարգադրություն չարեց։

Հունիսի 18-ին Պուգաչովը հայտնվեց Ոսայի առջև Սկրիպիցինը զուրա յեկավ Նրա դեմ, սակայն կռվի հենց սկզբին կորցնելով յերեք թնդանոթ, շտապով վերադարձավ բերդը։ Պուգաչովը լուրսայիններին հրամայեց ձիերից իջնել և գրոհի դիմել, Խուվարարները քաղաք մտան, ալբեցին այն, սակայն բերդից յետ մղվեցին թնդանոթներով։

Մյուս որը Պուգաչովը իր ավազների հետ ձիով շրջում եր Կամայի ափին, գետը անցնելու հարմար տեղեր վորոնելով։ Նրա հրամանով ճանապարհը կարգի բերին և ամրացրին ճանապարհ տեղերը, 20-ին նա նորից գրոհեց բերդի վրա և նորից յետմղվեց, Այն ժամանակ Բելոբորոդովը Նրան խորհուրդ տվեց բերդը

չրջապատեւ խոտի, հարդի, և կեշու կեղևի դեղերով և այդպիսով
այրել փախեալ պատերը: Տասնհինգ սալլ ձիերով տարան բերդի
մոտ տարածութեան վրա, իսկ հետո առաջ մղեցին մարդիկ, վո-
րոնք պաշտպանված էլին այդ բարձած սայլերի յետև: Արդեն
տատանվող Սկրիպիցինը պահանջեց մի որ ու գիշերվա ժամկետ
և մյուս որն անձնատուր լեղավ, Պուգաչովին ծնկաշոք ընդու-
նելով, սրբապատկերներով և աղ ու հացով: Ինքնակոչը գուրգու-
րեց նրան և սուրը ձեռից չառավ: Դժբախտը, մտածելով ժամա-
նակին արդարանալ, կապիտան Սմիրնովի և յենթադնդապետ
Մինեյեվի հետ միասին մի նամակ եր գրել Ղազանի նահանգա-
պետի անունով և այն պահում եր իր մոտ, հարմար առիթի
սպասելով զաղտնի ուղարկելու: Մինեյեվը հալանեց Պուգաչովին
այդ մասին: Նամակը բռնվեց, Սկրիպիցինը և Սմիրնովը կախ-
վեցին, իսկ մատնիչին Պուգաչովը զնգապետի կոչում տվեց:

Հունիսի 23-ին Պուգաչովն անցավ կաման և գնաց Իժմբս-
կի ու Վոսկրեսկի ողեգործարանների վրա: Վեցելը՝ դրանց պե-
տը, չարաչար սպանվեց, գործարանները թալանվեցին և բոլոր
գործավորներին հավաքեցին—միացրին չարագործ խումբանին:
Մինեյեվը, վոր իր դավաճանութեամբ վաստակել եր Պուգաչո-
վի վատառությունը, նրան խորհուրդ տվեց ուղիղ գնալ Ղազա-
նի վրա: Նահանգապետի կարգադրութիւնները նրան հայտնի
էին: Նա պատրաստակամություն հալանեց Պուգաչովին տա-
նելու և լերաշխարհում եր հաջողութեան համար: Պուգաչովը
լերկար շատտանվեց և գնաց Ղազանի վրա:

Շչերբակովը, ստանալով Ոսայի աման լուրը, վախեցավ:
Նա հրաման ուղարկեց Ոբերնիբեսովին գրավել Շումսկոյ գե-
տանցը, իսկ մայր Մելլինին ուղարկեց դեպի Շումսկի գե-
տանցման տեղը: Գոլիցինին հրամայեց շուտով առաջ խաղալ
դեպի Ուֆա, վորպեսզի նա ախտեղից գործի ըստ իր հայեցո-
ղութան, իսկ ինքը հետն առնելով մի եսկադրոն հուսարներ և
մի վաշտ գրենադներ, ուղղվեց դեպի Բուգուլմա:

Ղազանում գտնվում եր միմիայն ձեռն ու կես հազար զորք,
սակալն վեց հազար բնակիչներն արագ կերպով զինվեցին: Գե-
ներալ-մայոր Գատլովինը՝ Պուգաչովի գործի համար հաստատ-
ված զաղտնի հանձնաժողովի պետը, լեռանդուն կերպով աջակ-
ցում եր նրանց: Գեներալ-մայոր Լարիոնովը չապասեց Պուգա-
չովին: Նա իր մարդկանց հետ անցավ Վոլգան և մեկնեց Նիժ-
նի-Նովգորոդ:

Գնդապետ Տոլստոյը՝ Ղազանի ձիավոր լեզիոնի պետը, դուրս յեկավ Պուգաչովի դեմ և հուլիսի 10-ին հանդիպեց նրան քաղաքից տասներկու վերստի վրա։ Տեղի ունեցավ կռիվ։ Քաջ Տոլստոյը սպանվեց, իսկ նրա զորախումբը ցրվեց։ Մյուս ուրը Պուգաչովը յերևաց Կազանկա գետակի ձախ ափին և բանակ դարկեց Տրոիցկայա ալրադացի մոտ։ Յերեկոյան Ղազանի բոլոր բնակիչների աչքի առաջ նա ձիով դուրս յեկավ քաղաքը գիտելու և վերադարձավ բանակատեղ, հրոսումը մինչև հաջորդ առավոտ հետաձգելով։

Յոթերորդ գլուխ

Պուգաչովը Ղազանում։—Պապաքի ազնաւի զինակը։—Միխեյլսնի յերկայը։—Յերեք ճակատամարտ։—Ղազանի ազատւածը։—Պուգաչովի տեսակցությունն իր ընտանիքի հետ։—Ջրադարձության ներքուժը։—Միխեյլսնի կորդադրությունը։

Հուլիսի 12-ի արշալույսին, խռովարարները Պուգաչովի առաջնորդությամբ ձգվեցին Յարիցինո գլուղից Արսկոյե կոչված դաշտով, իրենց առջևից քշելով խոտով ու հարդով լի սայլերը, վորոնց արանքում մեջ ընդ մեջ թնդանոթներն էյին տանում։ Նրանք արագ կերպով գրավեցին քաղաքամերձ աղյուսաշին սարախները, պուրակը և քաղաքից դուրս գտնվող Կուզրլավցեվի տունը, ահտեղ գրին իրենց մարտկոցները, լեռ շարտեցին ճանապարհը պաշտպանող թույլ զորախումբը։ Սա նահանջից կառուկ ազմած և իր լեռների ուղեկալ գերաններ դնելով։

Ուղիղ Արսկոյե դաշտի դիմաց գտնվում էր քաղաքալին գլխավոր մարտկոցը։ Պուգաչովը չգնաց նրա վրա, այլ իր աջ թևից դեպի արվարձանն ուղարկեց զործարանային գյուղացիների մի խառնիճադանճ խումբ՝ դավաճան Միննեյեվի առաջնորդությամբ։ Այս սրիկաները՝ մեծ մասամբ անզեն, կազակների մշտրակների տակ ճարպկորեն վազում էյին մի հեղեղատից մյուսը, մի բլրագոգից մյուսը, սողալով անցնում էյին թնդանոթային դարկերի յենթակա բարձրությունները և այսպիսով մտնում արվարձանի հենց ծայրին գտնվող ձորակները։ Սույն վտանգավոր տեղը պաշտպանում էյին զիմնագիտոները, մի հատիկ թընդանոթով։ Սակայն, չնայած նրանց կրակոցներին, բունտարարները ճշտությամբ կատարեցին Պուգաչովի հրամանը։ Նրանք մագլցեցին բարձունքի վրա, սոսկ բռնեցներով ցրեցին զիմնագիտոներին, թնդանոթը խեցին, գրավեցին նահանգապետա-

կան ամառային տունը, վոր միացած եր արվարձանների հետ. Թնդանոթը դրին Դարպասի մեջ, սկսեցին կրակել փողոցների լերկայնքով և ստվար խմբերով ներս խուժեցին արվարձանները: Մյուս կողմից, Պուգաչովի ձախ թևը հարձակվեց Սուկոննայա ավանի վրա: Մահուղագործները (զանազան կոչման մարդիկ և մեծ մասամբ բռնցքամարտողներ), վողեվորված յեպիսկոպոս Բե- նիամինի կողմից, դինավեցին՝ ինչով կարող եյին, Թնդանոթը դրին Գորլովի ողետան մոտ և պատրաստվեցին պաշտպանու- թյան: Բաշկիրները Շարնայա սարից նետեր տեղացին նրանց վրա և իրենք վազեցին մտան փողոցները: Մահուղագործները փորձեցին նրանց դիմավորել նիզակներով ու թրերով. սակայն նրանց Թնդանոթը առաջին իսկ զարկի հետ պալլթեց և սպանեց արձակողին: Այդ ժամանակ Պուգաչովը Շարնայա սարի վրա դրեց իր Թնդանոթները և կարտեշ տեղաց թե լուրայիների, թե թշնամու վրա: Ավանը այրվեց: Մահուղագործները փախան: Ճովարարները տառալեցին պահակներին, ուղեկալ գերանները և ներս խուժեցին քաղաքի փողոցներով: Բոցը տեսնելուն պես բնակիչները և քաղաքային զորքը Թնդանոթը թողնելով, իրենց նետեցին բերդը՝ վորպես վերջին ապաստարան: Պատումիկինը բերդը մտավ նրանց հետ միասին: Քաղաքը դարձավ խռովարար- ներին ավար.՝ Նրանք սկսեցին թալանել տներն ու վաճառական- ների խանութները. մանուկ եյին յեկեղեցիներն ու վանքերը, պոկոտում եյին պատկերակալները, մորթոտում բոլոր նրանց, ովքեր պատահում եյին գերմանական տարազով¹⁾: Պուգաչովն իր մարտկոցները դնելով Գոստինյ-Գլորի պանդոկում՝ յեկեղեցի- ների յետևը, հաղթական կամարների մոտ, կրակում եր բերդի վրա, առանձնապես Սոլասկիյ կոչված վանքի վրա, վորը բերդի աջ սնկյունն եր բռնում և վորի հնամենի պատերը հազիվ եյին դիմանում: Մյուս կողմից, Մինեյևի մի Թնդանոթ ներս քա- շելով Ղազանի վանքի դարպասը, իսկ մյուսը դնելով յեկեղեցու զավթում, կրակում եր բերդի ամենամոտանգավոր տեղի վրա: Այնտեղից նետված մի ումբը Զորդից նրա Թնդանոթներից մե- կը: Ավազակները կանանց շորեր, տերտերական ժամաշապիկներ հագած աղաղակով վազում եյին փողոցներով, թալանելով ու այրելով տները: Բերդը պաշարողները նախանձում եյին նրանց,

1) Յեվրոպական ձեռ չորիք հագնում եյին պետական ծառայության մեջ զանգուղ չմտնիկները (առաքնաւորները) և պաշտանաւար աշխուկանները: Մ թ

յերկարագիւտով, զոր իրենք առանց ավարի կմնան... Հանկարծ Պոլաշաշովը հրամայեց նրանց նահանջել և նախապես ելլի մի քանի տներ ալրելով, վերադարձավ իր բանակատեղը: Սկզբից մի փոթորիկ էրակէ ծովը լռեց ամբողջ քաղաքը: Կայծերն ու շիկացած ածուխի կտորները դեպի բերդ թռան և վառեցին մի քանի փայտե տանիքներ: Սույն բռնկւոյն մի պատի մաս դղրդրեցով փուլ յեկավ և տակովն աւազ մի քանի մարդ: Բերդում իրար սեղմված՝ պաշարվածները հուսահատ աղաղակներ բարձրացրին, կարծելով, զոր չարագործը զոնքը խորտակելով ներս և խուժում և զոր արգեն հասել և իրենց վերջին ժամը:

դաք եյին դալիս, նրա կողմից նախանգապետի մոտ ուղարկված սպալի առաջնորդութեամբ:

Վոչ-վոք չգիտեր, վոր դեռ նախորդակին Միխեյլսոնը քաղաքից լոթ վերստի վրա արյունահեղ կռիվ եր ունեցել Պուգաչովի հետ և վոր խռովարարները անկարգ նահանջել եյին:

Մենք թողինք Միխեյլսոնին, վորն անխոնջ կերպով հետապնդում եր Պուգաչովի փութկոտ շարժումները: Ուֆայում նա թողեց իր հիվանդներին ու վերավորներին, հետն առավ մայրը Դուվեյին և հունիսի 21-ին գտնվում եր Բուրնովոյում՝ Բիրսկից մի քանի վերստի վրա: Յակուբովիչի այրած կամուրջը խռովարարները նորից վերաշինել եյին: Մոտ յերեք հազար հոգի դուրս յեկան նրա դեմ: Նա ջարդեց նրանց և Դուվեյին ուղարկեց բաշկիրներէ մի հրօսակախմբի դեմ, վորը գտնվում եր վոչ այնքան հեռու տարածութեան վրա: Դուվեն ցրեց նրանց: Միխեյլսոնը զնաց Ոսայի վրա և հունիսի 27-ին ճանապարհին ջարդելով բաշկիրներէ և թաթարներէ խուժանը, նրանցից իմացավ Ոսայի առման և Պուգաչովի՝ Կամայից անցնելու մասին: Միխեյլսոնը զնաց նրա հետքերով: Կամայի վրա վոչ կամուրջ կար, վոչ նավակներ, Այրուձին լողալով անցավ գետը, հետեակը՝ լաստերով: Միխեյլսոնը Պուգաչովին իր աջ կողմում թողնելով, ուղիղ զնաց զեպի Ղազան և հուլիսի 11-ի յերեկոյան արդեն գտնվում էր նրա նից տասնհինգ վերստի վրա:

Դիշերը նրա զորախումբը շարժեց իր տեղից, Առաջնայան Ղազանից քառասունհինգ վերստի վրա նա լսեց թնդանոթաձուլութեան ձայներ: Կես որվա դեմ թանձր, բոսորագույն ծուխը նրան հայտնի դարձրեց քաղաքի վիճակը:

Կեսորվա շողը և զորախմբի հոգնածութեանը Միխեյլսոնին հարկադրեց մի ժամ դադար տալ: Նույն միջոցին նա իմացավ, վոր վոչ հեռվում գտնվում ե խռովարարներէ մի խուժան: Միխեյլսոնը հարձակվեց նրանց վրա և չորս հարյուր հոգու գերի վերցրեց. մնացածները փախան զեպի Ղազան և Պուգաչովին հայտնեցին թշնամու մոտենալու մասին: Հենց այդ ժամանակ եր, վոր Պուգաչովը լերկյուղ կրելով անակնկալ հարձակումից, բերդից նահանջեց և յուրայիններին հրամայեց շուտով դուրս դալ քաղաքից, իսկ ինքը բռնելով նպաստավոր դիրքեր, ճակատ կազմեց Յարիցինուի մոտ, Ղազանից յոթ վերստի վրա:

Այդ մասին տեղեկութիւն ստանալուն պես Միխեյլսոնը մի զորայունով շարժվեց անտառի միջով և դաշտ դուրս գալով իր

առջև տեսա՛վ խռովարարներին, վորոնք կանգնել էյին ռազմական կարգով:

Միխելսոնը Խարինին ուղարկեց նրանց ձախ թևի՝ դեմ, Դուվելին՝ աջ թևի, իսկ ինքը դնաց ուղիղ դեպի թշնամու մարտկոցը: Պուգաչովը՝ հաղթու՜թլուներից սիրտ առած, և դրաված թընդանոթներով ուժեղացած, հարձակու՛մն ընդունեց սաստիկ կրակով: Մարտկոցի առաջ տարածվում եր ճահիճը, վորի միջով Միխելսոնը պեռք ե անցներ, մինչդեռ Խարինը և Դուվեն աշխատում էյին շրջապատել թշնամուն: Միխելսոնը գրավեց մարտկոցը. Դուվեն աջ թևում նույնպես խեց յերկու թնդանոթ: Խոսվարարները, բաժանվելով յերկու հոծ խմբերի, շարժվեցին—մի մասը՝ Խարինի դեմ և մնալով խրամատի այն կողմի կապանում մարտկոցները դրեց և կրակ բացեց. մյուսներն աշխատում էին անցնել գորախմբի թիկունքը: Թողնելով Դուվելին, Միխելսոնը դնաց Խարինին ողնելու, վոր թշնամու ուսմբերի տակ անցնում եր ձորակով: Վերջապես հինգ ժամվա համառ կռվից հետո Պուգաչովը ջարդվեց և փախավ, կորցնելով ութ հարյուր մարդ սպանված և հարյուր ութսուն հոգի գերի ընկած: Միխելսոնի կորուստն աննշան եր: Դիշերվա մթությունն ու զորախմբի հոգնածությունը Միխելսոնին թույլ չա՛վին հետապնդել Պուգաչովին:

Դիշերելով կռվի վալրում, Միխելսոնը լուսադեմին գնաց դեպի Դազան: Ամեն բուպե նրան հանդիպում էյին կողոպտիչներ խմբեր, վորոնք ամբողջ գիշեր հարբեցողությամբ էին ըզրազվել ալրված քաղաքի ափերակների վրա: Նրանց սրակոտոր էին անում և գերի վերցնում: Արսկոյե դաշտ հասնելով, Միխելսոնը տեսա՛վ մոտեցող թշնամուն: Պուգաչովն իմանալով նրա գորախմբի սակավաթիվ լինելու մասին, շտապեց կանխել նրա միացումը քաղաքի գորթի հետ: Միխելսոնն այդ մասին նահանգապետին տեղեկացնելու համար մարդ ուղարկելով՝ թնդանոթաձգությամբ դիմավորեց ազադակներով ու կանչերով իր վրա հարձակվող խուժանին և հարկադրեց նրան նահանջել: Պատյակինը քաղաքից վրա հասավ կայազորով: Պուգաչովն անցավ Կազանկան և հեռացավ քաղաքից տասնհինգ վերստ՝ Սուխալա Ռեկա գյուղը: Նրան հետապնդել անհնար եր: Միխելսոնը չուներ մինչև իսկ յերեսուն պիտանի ձի:

Դադանն ազատված եր: Բնակիչները խռնվեցին բերդի պարսպի վրա, վոր գոնե հեռվից տեսնեն իրենց ազատաբարի բանա-

4ր: Միխելսոնը տեղից չեւ շարժվում, նոր հարձակման սպա-
 սելով: Իսկապես, Պուգաչովը զայրացած իր անհաջողութուն-
 ներից, այնուամենայնիվ հուշը չեւ կտրում վերջ ի վերջո Մի-
 խելսոնին հաղթելու: Նա ամեն կողմից նոր արկալարածքեր հա-
 վաքեց, միացնելով իր առանձին զորամասերին և հունիսի 15-ի
 առափնայան, հրամայելով, վոր իր խառնիճազանն զորքին կար-
 դան մանիֆեստը, ուր նա հայտնում եր իր դիտավորութունը՝
 գնալ դեպի Մոսկվա, յերբորդ անգամ նետվեց Միխելսոնի վրա:
 Նրա զորքը բաղկացած եր քսանհինգ հազար ամեն կարգի թափ-
 թփուկներից: Բազմամարդ խուժանները շարժվեցին նույն այն
 ճանապարհով, վորով արդեն լերկու անգամ փախել էին: Փոշու-
 ամպերը, վայրենի աղաղակները, աղմուկն ու դղրդյունը հայտ-
 նի դարձրին նրանց մոտենալը: Միխելսոնը նրանց դեմ դուրս
 յեկավ ութ հարյուր կարաբիներներով, հուսարներով և չուգունկան
 կաղակներով: Նա գրավեց նախկին կովի վայրը՝ Օսերիցինի
 մոտ և իր զորքը բաժանեց յերեք խմբի, մեկը մյուսից մոտ
 տարածությամբ: Բուռտարարները հարձակվեցին նրա վրա: Օս-
 իկյան կաղակները կանգնած էին թիկունքում և Պուգաչովի
 հրամանով պետք եւ սրախողխող անելին փախչողներին: Սակայն
 Միխելսոնը և Քարինը յերկու կողմից հարվածեցին նրանց, տա-
 պալեցին ու քշեցին: Ամեն ինչ վերջացավ մի վայրկյանում: Ի
 դուր Պուգաչովն աշխատեց պահել ցրիվ յեկած խուժանը՝ նախ
 սրարշավ հասնելով մինչև իր առաջին բանակատեղը, ապա և
 լերկորդը: Քարինը յեռանդուն կերպով հետապնդեց նրան, ժա-
 մանակ չտալով վոչ մի տեղ կանգ առնելու: Սույն բանակատե-
 ղերում գտնվում էին մինչև տաս հազար Ղազանի բնակիչներ—
 ամեն սեռի ու աստիճանի: Նրանք աղաաղեցին: Կաղանկա գե-
 տակը լիքն եր մեռած մարմիններով: Հինգ հազար զերի և իննը
 թնդանոթ մնացին հաղթողի ձեռքում: Կովի ժամանակ սպանվե-
 լ էին մինչև յերկու հազար հոգի, մեծ մասամբ թաթարներ ու
 բաշկիրներ: Միխելսոնը կորցրեց մոտ հարյուր մարդ սպանված
 ու վիրավոր: Նա քաղաք մտավ խանդավառ բնակիչների՝ իր
 հաղթության վկաների կանչերի տակ: Նահանգապետը՝ հիվան-
 դությունից տանջված, վորից նա մեռավ յերկու շաբաթ հետո,
 բերդի պարիսպներից դուրս դիմավորեց հաղթողին, աղնվա-
 կանության և հոգևորականության ուղեկցությամբ: Միխելսոնը
 գնաց ուղիղ դեպի տաճար, ուր սրբազան Բենիամինը գոհարա-
 նական մաղթանք կատարեց:

Ղազանի գրութունը սոսկալի յեր, նրա մեջ գտնված յերկու հազար ութ հարյուր վաթսուս յոթ տներից յերկու հազար հիսուն յոթը այլված եր: Գտնահինգ յեկեղեցին և յերեք վանքը նույնպես այլված եյին: Գաստինիլ-Դվորը և մնացած տները, յեկեղեցիներն ու վանքերը կողոպտված եյին: Գանվեցին մինչև յերեք հարյուր սպանված ու վիրավոր բնակիչներ: մոտ հինգ հարյուր մարդ անհետ կորան: Սպանվածների մեջ եյին գտնվում գիմնապիսայի գիրեկտորը՝ Կանիցը, մի քանի ուսուցիչներ և աշակերտներ ու գնդապետ Ռադիոնովը: Գնեհալ-մալոր կուզրյավցեվը, հարյուր տասնամյա մի ծերունի, չուզեց պատառաբանել բերդում՝ չնայած ամեն տեսակ հորդորների: Նա ծնկաչոք աղոթք և անում Ղազանի կուսանաց վանքում: Ներս են վազում մի քանի կողոպտիչներ: Նա սկսում է հորդորել նրանց: Զարագործները սպանում են նրան լեկեղեցու դռվթում:

Այսպես եր տոնում իր վերադարձը խեղճ կոնզավորը, վորը մի տարի գրանից ոտաջ փախել եր Ղազանից: Բանաի շննքը, վորտեղ նա մտրակ ու տաժանկրութուն պիտի տեսներ, այրել եր, իսկ կալանավորները՝ նրա վոչ հեռու անցյալի ընկերները ազատ եյին արձակված: Զորանոցներում արդեն մի քանի ամիս եր, ինչ պահվում եր կազակուհի Սոֆիա Պուզաչովան իր լերեք յերեք տներով: Ասում են, վոր ինքնակոչը, նրանց տեսնելով, լաց և լեզել, սակայն չի դավաճանել ինքն իրեն: Նա հրամայել է նրանց բանակատեղ տանել, ասելով, ինչպես հավատացնում են: յես գիտեմ նրան: Այս մարդը ինձ մեծ ծառայություն է մատուցել: Դավաճան Միննյիվը՝ Ղազանի աղետի գլխավոր մեղադարարը, Պուզաչովի առաջին պարտության ժամանակ գերի ընկավ և ռազմական դատարանի վորտչումով քչվեց շարքի միջով և ծեծվելով մահացվեց¹⁾:

Ղազանի իշխանութունն սկսեց հոգ տանել բնակիչներին անվնաս մնացած տներում տեղավորելու համար: Նրանք հրավիրվեցին բանակատեղ՝ Պուզաչովից խլված ավարը շոկելու և

1) Ճանջալից մահապատժի մի տեսակը, յերբ դատապարտյալն հարկադրում եյին քայլել յերկուքս կանգնած զինվորների միջով, վորոնցից յուրաքանչյուրը մի հարված եր տեղում մահակով: Գտնիժը լինում եր յերկու կորդի: Կոտ վորոչ թվով հաղվածներ, կոտ ցմահ-հարկածում եյին արքան: վոր դատապարտյալը մեռնում եր: Հաղվաղեպ եյին այն զեպեքերը, յերբ վորոչ թվով հարվածներ ստացողը կենդանի յեր մնում: Մ. Թ.

իրենց սեփականութիւնը յետ ստանալու համար: Շտապեցին մի կերպ բաժանել: Ունեւոր մարդիկ չքավոր դարձան. ով տնանկ եր' աչքը բացեց հարուստ:

Պատմութիւնը պետք է հերքի այն զրպարտանքը, վոր մարդիկ թեթեւամիտ կերպով կրկնում են. պնդում եյին, վոր Միխեկսոնը կարող եր կանխել Ղազանի գրավումը, վոր նա դիմամբ խռովարարներին ժամանակ է տվել քաղաքը թալանելու, վորպեսզի իր հերթին հարուստ տվար ձեռք ձգի, շահը գերադասելով փառքից, պատիվներից և թագավորական պարգևներից, վոր սպասում եր Ղազանի փրկչին և բունաբ խաղաղեցնողին:

Ընթերցողները տեսան, թե Միխեկսոնը ինչպես արագ և ինչպես անխոնջ եր հետապնդում Պուգաչովին: Յեթե Պառլամէնը և Բրանաբ կատարելին իրենց զործը և կարողանային դիմանալ գոնե մի քանի ժամ, ապա Ղազանը կփրկվեր: Միխեկսոնի զինվորներն, ի հարկե, հարստացան. սակայն մեզ ամօթ կլիներ անոնց ապացուցման մեղադրել հին, վաստակավոր ռազմիկին, վոր իր ամբողջ կյանքն անց եր կացրել պատվի դաշտում և մեռել է վորպես ռուսական զորքերի գլխավոր հրամանատար:

Հուլիսի 14-ին Ղազան հասավ յենթադնպակտ կոմս Մելլինը և Միխեկսոնի կողմից ուղարկվեց Պուգաչովին հետապնդելու ինքը Միխեկսոնը մնաց քաղաքում— իր այրուձին թարմացնելու և պաշարեղեն պատրաստելու համար: Մյուս պետերը շտապով մի քանի ռազմական կարգադրութիւններ արին, քանի վոր, չնայած Պուգաչովի պարտութիւնը, արդեն գիտելին, թե վորչափ վտանգավոր եր սուլն ձեռներեց ու զործունյա խռովաբարը: Նրա շարժումներն այնպես արագ եյին ու աննախատեսելի, վոր հնար չկար նրան հետապնդելու, մանավանդ վոր այրուձին Հափից դուրս ուժասպառ եր յեղել: Աշխատում եյին կարել նրա ճանապարհը, սակայն մեծ տարածութեան վրայցըրված զորքերը չեյին կարողանում ամեն տեղ հասնել և արագ շրջումներ կատարել: Պետք է ասել և այն, վոր այն ժամանակվա զորապետների մեջ հազիվ կգտնվեր մեկը, վորն ի վիճակի լիներ Պուգաչովի կամ նրա ավելի քիչ հայտնի համախոհների հախից գալ:

ՅԼՔԻՐԱՐԱՊ ՂԼԱԽ

Պուգաչովը Վոլգայի ափն զոգծուած—Ընդհանուր իրարանցում—Չեննքալ Սաուդիչի նամակը—Յեկատերինայի գիտափորութիւնը—Կոստ Գ. Իվ. Պաշին—Ջորջերի չարժուածք—Պենզայի գրադուածը—Վեփոյմսկու մահը—Չերմովնի վեհերը Քաշայակի հետ—Սաբաթովի գրադուածը—Պուգաչովը Յարիցի-նի մաս—Առաջարայի Լովիցի մահը—Պուգաչովի պարտաթշուէր—Սուգորով—Պուգաչովը Կոննիված և կառավարութեան մէջը—Նրա խոտակցութիւնը Կոստ Պանինի հետ—Պուգաչովի և Նրա Կոմսիսեններին դատը—Քաշայակի մահապատիժը

Զիւր փոխելով Պուգաչովը փախչում եր Կոնշայակի ճանապարհով, յերեք հարյուր յաիկյան և Իլնցկի կազակների հետ ու վերջնական ընկալ անտառա ճարինը, վոր նրան հետապնդում եր ամբողջ յերեսուն վերստ, ստիպւած յեղով կանգ առնել: Պուգաչովը գիշերեց անտառում: Նրա ընտանիքը հետն եր: Նրա ընկերների մեջ գտնվում եյին յերկու Նոր անձինք. նրանցից մեկը յերիտասարդ Պուլավսկին եր, փառապան իոնֆեդերատի հարազատ յեղբայրը: Վորպես ռազմագերի նա գտնվում եր Ղազանում և զեպի Ռուսաստանը տաժան իր ատելութիւնից միացալ Պուգաչովի հրոսակախմբին: Յերկարգը անփորձառութեան գաղաւթիւն պատկանող մի պատուր եր: Ղազանի հըրդեհի միջոցին նրան տարել եյին Պուգաչովի մոտ. ինքնակոչը ճանաչել եր նրան. մի ժամանակ քաղաքի փողոցներով շղթալակապ անցնելիս Պուգաչովը նրանից փողորմութիւն եր ստացել: Խեղճ պատուրը մահվան եր սպասում: Պուգաչովը սիրալիր ընդունեց նրան և զննապետի աստիճան շնորհեց: Պատուր-զըն-

1) Նրանք յերեք յեղբայր եյին: Ավագը Կայանի եր իր Կոնդուգն մահափորձով ուղղված Ստանիսլով Պոյասովսկի թագաւորի անկի դեմ, կրասերը 1772 թվից գտնվում եր գերութիւն մեջ և սպրում Կոննիվածի տանը, ուր նրան ընդունում եյին իբրև հարազատ:

Մանթ. Կեյնսկի

դադեախն նստեցրել ելին բաշկիրական ձիու վրա: Նա ուղեկցեց Պուգաչովի փախուստը և մի քանի որ անց արդեն հետ ընկավ նրանից և վերադարձավ Ղազան:

Պուգաչովը յերկու որ Թափառում եր մերթ այս, մերթ այն կողմը, այդ կերպ խաբելով ուղարկված հետապնդումը: Նրա արեկաները, ցրվելով, սովորական կողոպուտներ ելին կատարում: Բեկորորդովը բռնվեց Ղազանի շրջականերում, մտրակով ծեծվեց, հետո տարվեց Մոսկվա և մահապատժվեց: Մի քանի հարյուր փախստականներ միացան Պուգաչովին: Հուլիսի 18-ին նա հանկարծ ուղղվեց դեպի Վոլգա՝ Կոկչայսկի գետանցը և իր զորքի ամենալավ մասով՝ հինգ հարյուր մարդկանց հետ անցավ մյուս կողմը:

Պուգաչովի գետանցումն ընդհանուր իրարանցում առաջացրեց, Վոլգայի ամբողջ արևմտյան կողմն ապաստամբվեց և անձնատուր լեղավ ինքնակոչին: Կալվածատերերին պատկանող գյուղացիները բռնա արին. այլադավանները և նոր մկրտվածները՝) սկսեցին սպանել ուս քահանաներին: Զորավարները քաղաքներից փախան, աշնվականները՝ կալվածքներից. խաժամուժ ժողովուրդը վորսում եր թե՛ նրանց և թե՛ մյուսներին ու ամեն կողմից բերում և ներկայացնում եր Պուգաչովին: Պուգաչովը ժողովրդին ազատություն հայտարարեց, աշնվական ցեղի վոյշնչացում, պարաթների ներում և աղի ձրի բաշխում: Նա գնաց դեպի Յիվլիսկ, քաղաքը Թալանեց, զորավարին կախեց և իր հրոսակախումբը յերկու մասի բաժանելով, մի մասն ուղարկեց Նիժնեդորոգսկայա ճանապարհով, իսկ մյուսը՝ Ալատիրսկի ուղիով և այդպիսով խզեց Նիժնիի և Ղազանի հաղորդակցությունը: Նիժնեդորոգի նահանգապետը՝ գեներալ-պորուչիկ Մոսկալիշինը գրեց իշխան Վոլկոնսկուն, թե Ղազանի վիճակն և ապասում նաև Նիժնիին և վոր նա չի յերաշխավորում նաև Մոսկվայի համար: Ղազանի և Որենբուրգի նահանգներում գոնվող բոլոր զորախմբերը շարժվեցին և ուղղվեցին Պուգաչովի դեմ: Շէերբատովը Բուգուլմայից, իսկ իշխան Գոլիցինը Մենդելինսկուց շտապեցին դեպի Ղազան: Մեյլինն անցավ Վոլգան և հուլիսի 19-ին գուրս

1) Նվաճված մանր ազգությունների մեջ ցարիզմի զաղութային եքզանսիային (աաբափուսմին) զուգընթաց մուսթ եր զորքում և ուղղափառ դավանանքը: Այսուեզ խոսքը բռնի կերպով կամ խաբեբայութամբ ուղղափառ դարձվածների մասին եւ Մ. Թ.

գեկավ Սվյատսկից. Մանսուրովը Յախեկ քաղաքից շարժվեց դեպի Սիդլուան. Մուֆեյլը գնաց Սիմբիրսկի վրա. Միխեյլսոնը Ձերոկասրիից փութաց դեպի Արզամաս, վորպեսզի կարի Գուգաշովի հանապարհը գեպի Մոսկվա...

Սակայն Գուգաշովն այլևս դիտավորութիւն չուներ հին մայրաքաղաքի վրա գնալու. Ամեն կողմից շրջապատված կառավարական զորքերով, հավատ չունեցաւ իր համախոհներին, նա արդեն իր փրկութեան մասին եր մտածում. նրա նպատակն եր՝ անցնել Կուբանի այն կողմը, կամ թե՛ Գարսխատան: Գլխավոր բուհտարարները նախատեսում էին իրենց սկսած գործի վախճանը և արդեն սակարկում էին իրենց առաջնորդի գլուխը: Գերֆիլեյլը թուր հանցապարտ կազակների անունից զաղտնի կերպով մի հավատարմատար ուղարկեց Գեանբուրգ, ինքնակոչին հանձնելու առաջարկութեամբ: Կառավարութեանը, վոր մի անգամ խորվել եր նրանից, լավ չեր հավատում նրան, սակայն բուհտարարութիւններէ մեջ մտաւ՝ նրա հետ: Գուգաշովը փախավ, բայց նրա փախուստը ասես արշավանք լինելու: Սերբեք նրա հաշտութիւններն այնպես սոսկալի չեյին, յերբեք խռովութեանը չեր մոլեգնել այդպիսի ուժով: Ապստամբութեանը մի գլուխից մյուսն եր անցնում, մի զավառից մյուսը: չերիք եր, վոր հայաւժեյին յերկու-չերեք շարագործներ, վորպեսզի մարդը մարդեր բուհտ անեյին: Կազմվում էին կողոպտիչներ և բուհտարարների առանձին հրոսակախմբեր և յուրաքանչյուրն իր Գուգաշովն ուներ...

Այս ցավալի լուրերը խոր տպավորութեան գործեցին Գեանբուրգում և մթագնեցին այն ուրախութեանը, վոր թողել եր տանկական պատերազմի վախճանը և Քյուչուկ-Կայնարլիի փառավոր հաշտութեան կնքումը: Թագուհին, վոր անբավական եր իշխան Շչերբասովի զանգաղկոտութեանից, դեռևս հուլիսի ըսկզբին, վճռեց նրան յետ կանչել և զորքի գլխավոր հրամանատարութեան հանձնել իշխան Գուլիցինին: Այս հրամանը ասնող սուրհանդակը կանգ առաւ Նիժնի-Նովգորոդում՝ հանապարհի անապահովութեան պատճառով: Իսկ յերբ թագուհին իմացավ Ղազանի առձան և բուհտը Վոլգայի այն կողմը փոխադրվելու մասին, այն ժամանակ նա արդեն մտածում եր ինքը մեկնել այդ յերկրամասը, ուր սաստկանում եր աղետն ու վտանգը, և անձամբ ղեկավարել զորքը: Կոմս Նիկիտա Իվանովիչ Գանինը կարողացաւ համոզել թագուհուն թողնել այդ դիտավորութեանը:

սակախումբը թողեց՝ կոմս Մեկլինին բռնելու համար։ Դեպի Արզամաս շարժվող Միխեյլսոնը՝ Խարինին ուղարկեց Յադրինսկի, ուր շտապեց և կոմս Մեկլինը։ Պուգաչովն իմանալով այդ մասին, ջրվիճեց դեպի Ալաաիր։ Բայց իր շարժումը թաղցնելով։ դեպի Յադրինսկ ուղարկեց մի հրոսակախումբ, վորը յետ մզվեց զորավարի և բնակիչներին կողմից, իսկ զբանից հետո նրանց հանդիպեց կոմս Մեկլինը և բուլոբին ցրեմ ավեց։ Մեկլինը շտապեց դեպի Ալաաիր, ճանապարհին ազատեց Կուրմիչը, ուր կախեց մի քանի խռովաբարներին, իսկ իրեն զորավար անվանող կապակինհեաը վերցրեց վորպես ռազմագերի։ Հաշմանդամ գինձորների սպաները, վորոնք յերգում էլին ավել ինքնակոչին, արդարանում էին նրանով թե իրենք յերգում ավել են վոյ քե անկեղծ սրտով, այլ նօրիմ Կայսերական Մեծուքյան օմեներ պահպանելու համար։ «Յեմ վոր մենք, գրել էին նրանք Ստուպիլինին, առտու և մեր ամենավորոճած թագուհու առջև խախտել ենք լերդումը և այն շարագործին յերգվել, զբանում մենք մատուցում ենք մեր քրիստենյական զղումը և լալագին աղերսում՝ թողություն տալ սույն մեր ակամա հանցանքը, քանի վոր այդ բանին մեզ հասցրել և միայն մահվան սարսափը։ Գառն մարդ ստորագրել են սույն ամսթալի մեղայականը։

Պուգաչովը սլանում եր արտասովոր արագությամբ, ամեն կողմ իր հրոսակախմբերն ուղարկելով։ Զգիտեյին՝ զբանցից վորի մեջ և գտնվում նա ինքը։ Հասնել նրան անհնար եր։ Նժույզ նստած նա սլանում եր գյուղական ճանապարհներով, ձիերը փոխելով և իր լետից խռովարկուհեր թողնելով, վորոնք թվով յերկու, յերեք և հինգից վոյ ավել, անվտանգ կերպով ջրում եյին գյուղերում ու քաղաքներում, ամենուրեք նոր հրոսակախմբեր հավաքելով։ Նրանցից յերեքը հայանվեցին Նիժնի-Նովգորոդի ջրվակայքում։ Դեմիդովի գյուղացիները կապուտեցին նրանց և ներկայացրին Ստուպիլինին։ Սա հրամայեց բռնառնվակներին վրա կախազան բարձրացնել նրանց և թողնել Վոլգայի հոսանքով ցած, բռնառարար ափերի մոտով։

Հուլիսի 27-ին Պուգաչովը մտավ Սաբանսկի Նրան գիմավորեց վոյ միայն հասարակ ժողովուրդը, այլ և հոգևորականությունն ու վաճառականությունը... Յերեք հարյուր ազնվականների՝ ամեն հասակի ու սեռի՝ նա կախեց այդտեղ։ գյուղացիներն ու զարպասավորները խմբով գալիս հավաքվում էին նրա շուրջը։ Գաղաքից նա դուրս, լիկավ 30-ին։ Մյուս որը Մեկլինը մտավ Սա-

բանակ, պահակներէ հակողութեան տակ առաջ պրապորշիկ Շախ-մամեդովին, վորին ինքնակոչը զորապետ եր կարգել, ինչպէս և հոգևոր ու ազնվականական կոչման այլ աչքի ընկնող զաւանան-ներին, իսկ հասարակ մարդկանց՝ հրամայեց մարակով փեփել կախաղանի տակ:

Միեկեսունը Արզամասից ընկալ Պուգաչովի յետևը: Մուգելը Սիբիրից շտապեց դուրս գալ նրա դեմ: Մեկինը գնում եր՝ կրնկա-կախ հետապնդելով նրան: Այսպիսով յերեք զորախմբեր չըջա-պատեցին Պուգաչովին: Իշխան Շչերբատովն անհամբերութեամբ եր սպասում Բաշկիրիայից յեկող զորքերին, վորպեսզի ոգնու-թյուն ուղարկի զործող զորախմբերին և ինքն ուղում եր շտա-պել նրանց յետևից: սակայն ստանալով հուլիսի 7-ի հրամանը, իշխանութունը հանձնեց իշխան Դուրցինին և մեկնեց Պետեր-բուրգ:

Նույն միջոցին Պուգաչովը մոտեցավ Պենզային: Զորավար Վսեվոլոսկին մի առ ժամանակ խոթամուծը պահել եր հնազան-դութեան մեջ և ժամանակ տվեց ազնվականներին փախչելու: Պուգաչովը յերևաց Քաղաքի առաջ: Բնակիչները նրա դեմ դուրս յեկան սրբապատկերներով ու հացով և նրա առջև ծռակ չոքե-ցին: Պուգաչովը մտալ Պենզա: Վսեվոլոսկին, վորին քաղաքի զորք լքել եր, տասներկու ազնվականների հետ փախկեց իր տանը և վհակեց պաշտպանվել: Տունը կրակ տվին. քալ Վսեվոլոսկին ընկալ իր ընկերների հետ. պետական և ազնվականական տները կողոպտվեցին: Պուգաչովը կալվածատէրական մի մուծիկի զորա-վար կարգեց և գնաց Սարատովի վրա:

Տեղեկանալով Պենզայի գրավման մասին, Սարատովի իշ-խանութունն սկսեց իր կարգադրութուններն անել:

Այդ ժամանակ Սարատովումն եր գտնվում Դերժավինը: Նա ուղարկված եր (ինչպէս մենք արդեն տեսանք) Մալիկովկա գյուղը, վորպեսզի կտրի Պուգաչովի ճանապարհը նրա՝ դեպի Իր-գիդ փախչելու դեպքում: Դերժավինը տեղեկանալով կերպիդ-կայսականի հետ Պուգաչովի ունեցած հարաբերութունների մասին, կարողացաւ նրանց կտրել Ուզին գետերով չվող հորդա-ներից և մտադրվել եր գնալ Յախկյան քաղաքն ազատելու, սա-կայն գններալ Մանսուրովը նախազգուշացրեց նրան: Հուլիսի վերջին նա հասաւ Սարատով, ու գվարդիայի պորուչիկի աստի-ճանը, կտրուկ խելքն ու կրակոտ բնավորութունը կարևոր աչ-դեցութուն ունեցան ընդհանուր արամադրութեան վրա:

Ոգոստոսի 1-ին Դերժավինը զազութավորների խնամակա-
լության գրասենյակի գլխավոր գատավոր Լոգիժինսկու հետ մի-
ասին Սաբատովի պարեա Բոլնյակին հրամայեց իր մոտ գալ՝
խորհրդակցելու այն միջոցների մասին, վորոնք պետք է ձեռք
առնվելին ներկա հանգամանքներում։ Դերժավինը պնդում եր, վոր
գրասենյակային մագաղկիների մոտ, քաղաքի ներսում պետք է
ամբուխութուններ չիենել, պետական գանձը փոխադրել այնտեղ,
Վոլգայի վրա յեղած նավակներն այրել, ափի յերկարությամբ
մարակոցներ դնել ու գնալ Պուգաչովի դեմ։ Բոլնյակը չեք հա-
մաձայնում թողնել իր բերդը և ուղում եր ամբանալ քաղաքի
յետևի մասում։ Վեկեցին, տաքացան—և Դերժավինը համբերու-
թյունը կորցրած առաջարկեց ձերբակալել պարետին։ Բոլնյակը
ձայն անդրդվելի, կրկնելով, թե նա չի ուղում թողնել, վոր
իբն զստեղծած բերդը և ստանա տաճարները թալանվեն։ Դեր-
ժավինը նրան թողնելով, յեկավ մագիստրատ, առաջարկեց, վոր
բոլոր բնակիչները անխափր գան հողային այխատանքների այն
տեղը, վոր նշանակել է Լոգիժինսկին։ Բոլնյակը գանգառվեց,
սակայն վոչ վոք չլսեց նրան։ Սույն վեճերի մասին վորպես
հուշարժապետ մնաց Դերժավինի կեռու նամակը՝ ուղղված համառ
պարետին։

Ոգոստոսի 4-ին Սաբատովում խմացան, վոր Պուգաչովը
գուրս է յեկել Պենզայից և մոտենում է Պետրովսկին։ Դերժավինը
պահանջեց Դոնի կազակների մի զորախումբ և նրանց հետ հա-
նապարհ ընկավ դեպի Պետրովսկ, վորպեսպի այնտեղից գուրս
բերի պետական գանձը, վառողը և թնդանութները։ Սակայն քա-
ղաքին մոտենալիս նա լսեց գանգերի զողանջուն և տեսավ
խռովաբարների առաջավոր խառնիխուռն խմբերը, վորոնք քա-
ղաք ելին մոտում և հոգևորականությունը, վոր սրբապատկեր-
ներով ու հացով գուրս եր յեկել նրանց դիմավորելու։ Յեսաուլի
և յերկու կազակների հետ նա ազատ քչեց ձիերը և տեսնելով,
վոր ալևա անելիք չկա, նրանց հետ միասին վերադարձավ Սա-
բատով։ Նրա զորախումբը մնաց հանապարհին, Պուգաչովին սպա-
սելով։ Ինքնակույն իր համախոհների հետ մոտեցավ նրանց։ Նրան
ընդունեցին ծնկաչոք։ Նրանցից լսելով գվարդիական սպայի մա-
սին, Պուգաչովը տեղն ու տեղը ձին փոխեց և տեղը ձեռքն
առնելով ինքը չորս կազակների հետ սրացավ հետապնդելու։
Դերժավինին ուղեկցող կազակներից մեկին Պուգաչովը տեղա-
հարեց։ Դերժավինը կարողացավ մի կերպ հասնել Սաբատով,
վորտեղից հաջորդ որը գուրս յեկավ Լոգիժինսկու հետ, քաղաքի

պաշտպանութիւնը թողնելով իւր կողմից ծագրված Բոշնյակի հոգատարութիւնը:

Ոգոտտոսի Ծ-ին Պուզաշովը շարժվեց դեպի Սարատով, Նրա գործը բաղկացած էր լերեք հարյուր յաիկլան և Դոնի հարյուր հիսուն կազակներից, վորոնք նախորդակին էյին միացել Նրան, և մինչև տառ հազար կալմիկներից, բաշկիրներից, յասակ Թաթարներից¹⁾, կալվածատիրական գյուղացիներից, ճորտերից և ամեն տեսակ սրիկաններից: Մինչև յերկու հազար հոգի մի կերպ զինվել էյին, մյուսները գնում էյին կացիններով, լեղաններով ու մահակներով: Նա ունէր տասներեք թնդանոթ:

Ծ-ին Պուզաշովը մտտեցավ Սարատովին և կանգ առավ քաղաքից յերեք վերստի վրա:

Բոշնյակը սարատովյան կազակներ ուղարկեց ռազմագերի վորսալու համար, բայց Նրանք անձնատուր յեղան Պուզաշովին: Նույն միջոցին բնակիչները Կորյակով վաճառականին, դավաճանական առաջարկութիւններով, գաղտնի ուղարկեցին ինքնակոչի մոտ: Բունտարարները ձի նստած մոտենում էյին բերդին, զինվորների հետ խոսակցելով: Բոշնյակը հրամայեց կրակել: Այն ժամանակ բնակիչները, քաղաքագլուխ Պրոտոպոպովի առաջնորդութամբ, բացահայտորեն գրգռվեցին և դիմեցին Բոշնյակին, պահանջելով, վոր նա չսկսի կռիվը և սպասի Կորյակովի վերադարձին: Բոշնյակը հարցրեց. Քնչպես Նրանք համարձակվեցին առանց իւր զիստութիւն բանակցութիւնների մեջ մտնել ինքնակոչի հետ: Նրանք շարունակեցին աղմկել: Մինչ այս, մինչ այն Կորյակովը վերադարձավ, հետը մի վրդովեցուցիչ նամակ բերելով: Բոշնյակը այն խից դավաճանի ձեռքից, պատուեց և կոխտուեց, իսկ Կորյակովին՝ հրամայեց պահակների հսկողութիւն տակ առնել: Վաճառականները Նրան հանդիստ չելին տալիս խնդրներով ու սպառնալիքներով, և Բոշնյակը հարկադրված էր զիջել Նրանց ու աղատել Կորյակովին: Այնուամենայնիւ նա պատրաստվեց պաշտպանութիւն: Այդ ժամանակ Պուզաշովը գրավեց Սարատովի վրա իշխող Սոկոլովա կոչված սարը, մարտկոցը դրեց այնտեղ և սկսեց կրակ տեղալ քաղաքի վրա: Առաջին զարկից

1) Յասակ (Թյուրք. որենք)—բնահարկ, վոր Մերձկովկաս յերկրամասում և Սիբիրում աղքատ ժողովուրդներից հաճախ էյին տեղական մանր-մուշկ իշխանները, իսկ առևտրական գործընկալութիւն ամբողջական հետ ցարական կառավորութիւն գործակալները—Բնահարկ աճող Թաթարներ: Մ. Թ.

հետո բերդական կազակները և բնակիչները դեռ ու դեռ փախան։ Բոշնյակը հրամայեց կրակել մորտիրից, սակայն ուռւմբը ընկավ հիսուն սաժենի վրա։ Նա մի պոռույտ արեց իր զորքի մեջ և ամենուրեք հուսալքում տեսավ, սակայն իր արևությունը չեր կորցնում։ Խոզվարարները հարձակվեցին բերդի վրա։ Նա կրակ բացեց և արդեն կարողացել էր յետ մղել նրանց, յերբ հանկարծ լերեք հարյուր հրետավորներ թնդանոթների սեպերը և պատույգները խելով, բերդից դուրս վազեցին և անձնատուր յեղան։ Այդ միջոցին ինքը Պուգաչովը սարից հարձակվեց բերդի վրա։ Այդ ժամանակ Բոշնյակը զնեց սարատովյան մի բաժնախոն առած՝ զենքով ճանապարհ բանալ խոզվարարներին խառնիճադանճ խմբերի միջով։ Նա հրամայեց մայրը Սալմանովին առաջ շարժվել բաժնախոնի կեսի հետ, սակայն նրա մեջ վախկոտություն կամ դավաճանելու պատրաստակամություն նկատելով, զրկեց նրան իշխանությունից։ Մայրը Բուտիրինը միամտեց նրա համար և Բոշնյակը յերկրորդ անգամ հանդես բերեց թուլություն։ Նա Սալմանովին թողեց իր տեղում և դառնալով բաժնախոնի յերկրորդ կեսին հրամայեց զբոշակները պարզել ու դուրս գալ ամբուլութուններից։ Սույն բողբիլին Սալմանովն անձնատուր լեզավ և Բոշնյակը մնաց վաթսուն հոգով՝ սպաներ ու զինվորներ միասին առած։ Քաջ Բոշնյակը այս մի բուռն մարդկանցով դուրս լեկավ բերդից և ամբողջ վեց ժամ անընդհատ գնում էր— զենքով ճանապարհ բանալով ավազակների անհամար խառնիճադանճ խմբերի միջով։ Գիշերը դադարեցրեց կռիվը։ Բոշնյակը հասավ Վոլգայի ափերին։ Գանձարկղը և դիվանական գործերը գետով ուղարկեց Աստրախան, իսկ ինքը ոգոստոսի 11-ին ապանովարար հասավ Ցարիցին։

Խոզվարարները՝ Սարատովը գրավելով կոնգավորներին ազատ արձակեցին, բացին հացի և աղի ամբարները, ողեսները շարեցին և աները թալանեցին։ Պուգաչովը կախեց իր ձեռն ընկած բոլոր աղնավականներին և արգելեց մարմինները թաղել։ Զազաքի՝ Կարեա նշանակեց կազակ հիսնապետ Ուֆիմցովին, իսկ ոգոստոսի 9-ի կեսորին դուրս յեկավ ճաղաքից։ 11-ին քաղաքանդ Սարատովը մտավ Մուֆելը, իսկ 14-ին՝ Միխեյսոնը։ Յերկուսը միասնալով շտապեցին Պուգաչովի հետևից։

Պուգաչովը գնում էր Վոլգայի հոսանքով ցած։ Այդտեղ բնակեցրած ոտարերկրացիները՝ մեծ մասամբ շրջալիկներ և անպիտաններ, բոլորը միացան նրան, գրգռված մի լեհ կոնֆե-

գերատի կողմից (անհայտ է, թե անունով ով է նա, միայն՝ Պուլավսկին չե՛ր. վերջինս գեոևս այն ժամանակ թողեց Պուլավսկին, զայրացած նրա գազանային դաժանությունից)։ Պուլավսկիը նրանցից կողմեց հուսարական մի գունդ։ Վոլգայի կազակները նույնպես անցան նրա կողմը։

Այսպիսով որ-որի վրա Պուլավսկին ուժեղանում էր։ Նրա զորքը արդեն բաղկացած էր քսան հազարից։ Նրա հրոսակախմբերը լցրին Նիժնի-Նովգորոդի, Վարոնեժի և Աստրախանի նահանգները։ Փախստական հորա Յեվսիգնեյեվը, վոր նույնպես Պյոտր III եր կոչվում, գրավեց Խնստրան, Տրոիցկը, Նարովչատը և Կերենսկը, կախեց տեղական զորավարներին ու ազնվականներին և ամենուրեք սահմանեց իր վարչությունը։ Ավագակ Ֆիրսկան մոտենում էր Սիմբիրսկին, կովի մեջ սպանելով զընդապետ Ռիչկովին, վորը բռնել էր բունտի սկզբում Որենբուրգի մոտ սպանված Չերնիշովի տեղը. կայազորը դավաճանեց նրան։ Այնուամենայնիվ Սիմբիրսկը փրկվեց գնդապետ Որեն-նիրեսովի գալով։ Ֆիրսկան շրջակայքը լցրեց սպանություններով ու թալանով։ Ուրիշ չարագործներ թալանեցին և այրեցին Վերին ու Ներքին Լոմովները։ Այս լայնարձակ լերկրի վիճակը սոսկալի լեր։ Ազնվականութունը մատնված էր վոչնչացման։ Բոլոր գյուղերում կալվածատիրական տներէ դարպասներից կախված էյին կալվածատերերը կամ նրանց վարիչները։ Քաղաքները և նրանց հետապնդող զորախմբերը գյուղացիներից խլում էյին ձիեր, պաշարեղեններ և նրանց վերջին ունեցվածքը։ Ամենուրեք իշխանություն չկար այլևս։ Ժողովուրդը չգիտեր թե ում յենթարկվի։ Այն հարցին, թե՛ մամ էք հավատարիմ— Պյոտր Ֆյոդորովիչին կամ Յեկատերինա Ալեքսեյեվնային, խաղաղ մարդիկ չեյին համարձակվում պատասխանել չիմանալով թե հարցնողները վժիբ կողմին են պատկանում։

Ոգոստոսի 13-ին Պուլավսկիը մոտեցավ Դմիտրիևսկին (Կամիշինկային)։ Նրա դեմ դուրս յեկավ մայոր Դիցը հինգ հազարի կայազորալին զինվորներով, հազար Դոնի կազակներով և հինգ հարյուր կամիսկներով, վորոնց առաջնորդում էյին Դունդուկով և Դերբետով իշխանները։ Կոխն սկսվեց, կամիկները ցած ու ցրվ յեղան թնդանոթալին առաջին իսկ դարկի միջոցին։ Կազակները քաջաբար կռվում էյին և հասան մինչև թընդանոթները, սակայն կտրվեցին միուս զորքից և անձնատուր յեղան։ Դիցը սպանվեց, Կայազորի զինվորները, բոլոր թնդանոթ-

ներով, գերի ընկան: Պուգաչովը գիշերեց կովի վայրում: Մյուս
որը նա գրավեց Դուբովկան և շարժվեց դեպի Ցարիցին:

Սույն քաղաքում, վոր լավ ամրացված էր, իշխում էր գըն-
դապետ Յիպլեայովը: Նրա հետ էր և քաջ Բոչնյակը: Ողոստոսի
21-ին Պուգաչովը մոտեցավ իր սովորական հանդգնությամբ: Կո-
րուստով յետ մղվելով, նա բերդից հեռացավ ութ վերստ: Նրա
դեմ ուղարկեցին մեկ ու կես հազար Դոնի կազակներ, սակայն
յետ վերադարձան միայն չորս հարյուր, մյուսներն անձնատուր-
յեղան:

Մյուս որը Պուգաչովը քաղաքին մոտեցավ Վոլգայի կող-
մից և Բոչնյակը նորից լետ մղեց նրան: Նույն միջոցին նա
լսեց զորախմբերի մոտենալու մասին և շտապով սկսեց քաշվել
դեպի Սարեպտա:

Միխեյլսոնը, Մուֆեյլը և Մելլինը 20-ին հասան Դուբովկա,
իսկ 22-ին մասն Ցարիցին:

Պուգաչովը փախչում էր Վոլգայի ափով: Այդտեղ նա պա-
տահեց աստղարայի Լովիցին և հարցրեց՝ ի՞նչ մարդ է նա:
Լսելով, վոր Լովիցը դիտելիս է յեղել լերկնային լուսատուների
ընթացքը, նա հրամայեց ասեղներին մտնիկ կախել նրան: Աղյուծկա-
Մոխրոզցեվը, վոր նույնպես այդտեղ էր, կարողացավ փախ-
չել:

Սարեպտայում Պուգաչովը հանգստանում էր ամբողջ մի
քանի որ, իր վրանում թաղնվելով յերկու հարձերի հետ: Նրա
ընտանիքը ևս այդտեղ էր գտնվում: Նա գետի հոսանքով ցած
գնաց դեպի Չորնիյ Ցար: Միխեյլսոնը կրնկակոխ հետևում էր
նրան: Վերջապես, 25-ին, լուսադեմին նա հասավ Պուգաչովին՝
Ցարիցինից հարյուր հինգ վերստի վրա:

Պուգաչովը կանգնած էր բարձրության վրա, յերկու հա-
նապարհների միջև: Միխեյլսոնը գիշերը անցավ նրա թիկունքը
և կանգնեց խոովարարների դիմաց: Առավոտյան Պուգաչովը նո-
րից տեսավ իր առջև իր ահարկու հալածողին, սակայն չզգոթ-
վեց, այլ համարձակ կերպով գնաց Միխեյլսոնի վրա, իր հետևակ-
որիկայախմբերը ուղղելով Դոնի և չուգուսեվյան կազակների
դեմ, վորոնք բռնել էին զորախմբի յերկու թեվը: Կոխվե յերկար
չտևեց: Թնդանութային մի քանի զարկեր քանդեցին խոովարա-
րների շարքերը: Միխեյլսոնը զարկերն ուղղեց նրանց վրա: Նրանք
փախան, թողնելով թնդանութներն ու ամբողջ զուսակը: Պուգա-
չովը, կամուրջն անցնելով, իզուր աշխատում էր պահել նրանց:

նա փախաւ նրանց հետ միասին: Նրանց ջարդելով հետապնդեցին քառասուն վերստ: Պուգաչովը կորցրեց մինչև չորս հազար սպանված և մինչև յոթ հազար զերի ընկած: Մնացածները ցրվեցին: Պուգաչովը կովի վալրից լոթանասուն վերստի վրա անցավ Վոլգան, Չերնոյարսկից վերև չորս նավակով և դնաց դեպի մարդագետինների կողմը, վոչ ավել քան յերեսուն կազակներով: Նրան հետապնդող այրուձին ուղացավ քառորդ ժամ: Այն փախըստականները, վորոնք չկարողացան ժամանակին նավակներ նստել, նետվեցին ջուրը՝ լողալով անցնելու համար և բոլորն ել խեղդվեցին:

Սույն պարտութունը վերջինն եր ու վճռականը: Կոմս Պանինը, վոր արդ ժամանակ կերենակ եր հասել, ուրախալի լուր ուղարկեց Պետերբուրգ, իր տեղեկագրի մեջ լիակատար արդարացիութուն տալով Միխեյլսոնի գյուրաշարժությանը, հատությանը, քաջությանը: Նույն միջոցին մի նոր, նշանավոր դեմք լեզնաց անցքերի թատերարեմի վրա: Սուվորովը հասավ Ցարիցին:

Դեռևս Բերեկովի կենդանության ժամանակ պետական կուլեգիան տեսնելով խռովության լրջությունը, կանչեց Սուվորովին, վորն արդ ժամանակ գտնվում եր Միխեյլսոնի պատերի տակ¹⁾, սակայն կոմս Ռուսլանցեվը չթողեց նրան, վորպեսզի Յեկորոպային չափից դուրս մեծ հասկացողութուն չտրվի պետության ներքին անհանգստությունների մասին: Այսպիսին եր Սուվորովի համբավը²⁾: Իսկ պատերազմն ավարտելուց հետո Սուվորովը հրաման ստացավ անհապաղ մեկնել Մոսկվա, իշխան Վլադիմիրու մոտ, նոր հանձնարարություններ ընդունելու համար: Նա տեսնվեց կոմս Պանինի հետ նրա գյուղում և հայանվեց Միխեյլսոնի զորախմբում վերջին հաղթությունից մի քանի օր հետո: Սուվորովը կոմս Պանինից առաջադրութուն ուներ զորապետների և նահանգապետների անունով—կատարել նրա բոլոր հրամանները: Նա ընդունեց Միխեյլսոնի զորամասի հրամա-

1) Միխեյլսոնը — քաղաք այժմյան Ռուսինիայի տեմաններում (Դորգոմյան):

2) Սուվորով Ա. Վ. (1729-1800)—առև հռչակավոր զորավոր Մոսկվեցի և յոթնամյա պատերազմին, առև-տաճկական պատերազմներին՝ Յեկատերինա III-ի որով. ինչպես նաև լեհերի դեմ առևանքի մղած արշավանքներին (XVIII դ. վերջին), 1799 թ. Սուվորովը ղեկավարել և առև-ազատրիական մրցույթ զորքերը Նյուա. Իտալիայում, հաղթություններ և տարել Տերքին և Նովի մոտ, քչել և Կոնստանդնուպոլիսի ֆրանսիական զորքերին, ողա ղժժալին անցում կատարել չվեյցարական Ալպերով: Մագումով յեղել և հառարակ զինվոր: Մ. թ.

նաստարութիւնը, հետեակազորը նստեցրեց Պուգաչովից խլված ձիերի վրա և Յարիցիների մօտ անցավ Վոլգան: Բուհնաարար դյուղերից մեկում, վորպես պատիժ, նա վերցրեց հիսուն զուգ յեղներ և այդ պաշարով զնաց դեպի լաշնարձակ տափաստանի խորքերը, ուր վոչ անտառ կա, վոչ ջուր և ուր նա իր ճանապարհը պետք է ուղղեր արևի, խնկ գիշերը՝ աստղերի ոգնությամբ:

Պուգաչովը Թափառում երևնց այս տափաստանում: Զորքերն ամեն կողմից շրջապատեցին նրան. Մելլինը և Մուֆելը, վորոնք նույնպես անցել էին Վոլգան, կարում էին նրա ճանապարհը դեպի հյուսիս. դաշտալին մի քեթիկ զորախումբ Աստրախանից գալիս եր նրան գեմ հանդիման. իշխան Գուլիցինը և Մանսուրովը փակում էին նրա ճանապարհը Յաիկից. Գուստուհովը իր կալմիկների հետ չափչփում եր տափաստանում: Հեծելազետեր էլին սահմանված Գուրեվից մինչև Սարատով և Սև ծովից մինչև Կրասնիյ Յարը: Պուգաչովը հնար չուներ իրեն նեղող ցանցերից դուրս պրծնելու: Նրա համախոհները՝ մի կողմից տեսնելով անխուսափելի կործանումը, իսկ մյուս կողմից՝ ներման արժանանալու հույսը, սկսեցին համաձայնության գալ և վճռեցին նրան հանձնել կառավարության ձեռը:

Պուգաչովն ուզում եր զնալ դեպի Կասպից ծով, հուսալով մի կերպ կորել Կիրգիզ-կալսակյան տափաստանները: Կազակները արտաքուստ համաձայնվեցին դրան, սակայն ասելով, վոր ուզում են հեռանալ վերցնել իրենց կանանց ու յերեխաներին, նրան տարան դեպի Ուզեն, վորն ախտեղի հանցավորների ու փախստականների սովորական ապաստարանն եր: Սեպտեմբերի 14-ին նրանք հասան ախտեղացի հնազավանների գյուղը: Այտեղ կալացավ վերջին խորհրդակցութիւնը: Այն կազակները, վորոնք չհամաձայնեցին հանձնվել կառավարության ձեռը, ցրվեցին: Մյուսները զնացին դեպի Պուգաչովի ոսպմակալանը:

Պուգաչովը մենակ նստած եր մաախոհ: Նրա զենքը կախված եր քիչ հեռու: Լսելով ներս մտնող կազակների վռնածափներ, նա զլուխը բարձրացրեց և հարցրեց թե՛ ի՞նչ են ուզում: Նրանք սկսեցին խոսել իրենց հուսահատական դրության մասին և միաժամանակ կամաց մոտենալով, աշխատում էին նրան շրջապատել և կարել կախված զենքից: Պուգաչովը սկսեց նորից հորդորել նրանց՝ դեպի Գուրեվ քաղաք զնալու: Կազակները պատասխանեցին, վոր նրանք յերկար ժամանակ զնացել են նրա լեռն-

վից և վոր արդեն ժամանակ է, վոր ինքը գնա նրանց յետևից:—
 Ի՞նչ է, ասաց Պուգաչովը, դուք ուզում եք դաժանանքի ձեր
 թագավորին:— Ի՞նչ արած, — պատասխանեցին կապկները և հան-
 կարծ հարձակվեցին վրան: Պուգաչովը կարողացա՞ւ ազատվել
 նրանց ձեռքից: Նրանք յետ քաշվեցին մի քանի քայլ:— Յես վա-
 դաց եյի սեռեմում ձեր դավաճանությունը, ասաց Պուգաչովը և
 մոտ կանչելով իրեն սիրելի՛ իյեցկի կազակ Տվորոգովին, պա-
 զեց նրան իր ձեռները և ասաց. կապի՛ր: Տվորոգովն ուզում եր
 յետ վտարել նրա արժունկները: Պուգաչովը թույլ չա՞վեց: Մի՞քն
 յետ ավագակ եմ, — ասաց նա դալբացիկու: Կապկները նրան ձի
 նստեցրին և տարան Յախկյան քաղաք: Ամբողջ ճանապարհին
 Պուգաչովը նրանց սպառնում եր մեծ իշխանի վրեժխնդրութեամբ:
 Մի անգամ նա հնար գտավ ձեռքերն ազատելու, խլեց սուրը և
 փչտովը, կրակելով վերավորեց կապկներին մեկին և գոռաց՝
 վորպեսզի դաժանաններին կապեն: Սակայն վոչ վոք ալլեա չեր
 լսում նրան: Կապկները, մոտենալով Յախկյան քաղաքին, մարդ
 ուղարկեցին այդ մասին պարետին հայտնելու: Կազակ Քարչովը
 և սերժանտ Բարդուկին ուղարկվեցին նրան դիմավորելու: Պու-
 գաչովին ընդունեցին, վոռքերը կռճի մեջ դրին և բերին քա-
 ղաք՝ ուղիղ դժարդիայի կապիտան-պարուշիկ Մավրինի՝ քննիչ—
 հանձնաժողովի անդամի մոտ:

Մավրինը հարցաքննեց ինքնակոչին: Պուգաչովը առաջին իսկ
 խոսքից պարզեց իր դեմքը: Ասեծում հանելի յեր, ասաց նա, պատ-
 ժել Ռուսաստանը իմ նզովյալիս միջոցով: Բնակիչներին հրամայ-
 վեց հավաքվել քաղաքի հրապարակի վրա. այնտեղ տարվեցին
 և շղթայակալ բուռնտարարները: Մավրինը դուրս բերեց Պուգա-
 չովին և ցույց տվեց ժողովրդին: Բոլորը ճանաչեցին նրան:
 Բուռնտարարներն իջեցրին դուռները: Պուգաչովը բարձր ձայնով
 սկսեց նրանց մեղադրել և ասաց. դուք կործանեցիք ինձ. դուք մի
 քանի ուր անընդհատ քախամնում եյիք ինձ՝ համեմ առնել համգուցյալ
 մեծ քաղաքի տեղանք. յերկաթ ժամանակ յես չեյի համաձայնում,
 յեյ յերբ յես համաձայնեցի, ապա ամեն ինչ, վոր յես ամում եյի,
 ձեր կամով ու համաձայնությամբ եր, միմչյուս դուք հանախ գոր-
 ծում եյիք առանց իմ գիտության յեյ միմչիլ անգամ հակառակ իմ
 կամի: Բուռնտարարները վոչ մի բառը չպատասխանեցին:

Սուվորովը նույն ժամանակները հասավ Ուզնեի ափը և
 անապատականներից իմացավ, վոր Պուգաչովին կապել են իր
 համախոհները, և վոր նրան տարել են Յախկյան քաղաք: Սու-

վորովն ինքն եւ շտապեց աշնտեղ: Դիշերով նա նախապարհը
կորցրեց եւ զնաց զեպի աշն կրակները, վոր առփաստանում աշ-
տեղ ու աշնտեղ վառել եյին զողուլուն անող կիրգիզները:
Սուվորովը հարձակվեց նրանց վրա եւ քշեց, կորցնելով մի քանի
մարդ, ալէ թվում եւ իր աղյուստանտ Մաքսիմովիչին: Մի քանի
սրից նա ժամանեց Յաիկյան քաղաք: Սիմոնովը Պուգաչովին
հանձնեց նրան: Սուվորովը հետաքրքրությամբ հարց ու փորձ
արեց զերի խռովարկուլին, նրա ռազմական գործողությունների
եւ զխառվորությունների մասին եւ նրան տարավ Սիմերիոկ, ուր
պետք եւ զար եւ կոմս Պանինը:

Պուգաչովը նստած եր փայտե վանդակում յերկանիվ սալ-
լակի վրա: Մի ուժեղ զորախումբ յերկու թնդանոթներով շրջա-
պտտել եր նրան: Սուվորովը նրանից չեր բաժանվում: Մոստախ
գլուղում (Սամարայից հարյուր քառասուն վերստի վրա) հըզեհ
ընկավ աշն խրհիթի մոտ, ուր Պուգաչովն եր գիշերել: Նրան
հանեցին վանդակից, իր վորդու՝ կայտառ ու համարձակ մի տղա-
յի հետ, կապեցին սալլակին եւ ամբողջ գիշեր Սուվորովն ինքը
պահակ կանգնեց նրանց: Կոսպորեյում՝ Սամարայի գիմացը գի-
շերը ալեկոծ ժամանակ Սուվորովն անցավ Վոլգան եւ Սիմերիոկ
լեկավ հեկտեմբերի սկզբին:

Պուգաչովին ուղիղ տարան կոմս Պանինի տունը, վոր նրան
գիմավորեց մուսքի մոտ, իր շտաբով շրջապատված:—Դու թնչ
մարդ ես,—հարցրեց նա ինքնակոչին:—Յեմլյամն իվանով Պու-
գաչովն եմ, պատասխանեց նա:—Այդ թնչպես դու համարձակվեցիր,
գճդ, թագավոր կոչել քեզ,—շարունակեց Պանինը:—Յես ազնավ չեմ
առարկեց Պուգաչովը բառախաղով¹⁾ եւ իր սովորությամբ ալաբա-
նորեն բացատրելով, յես ազնավի նուսն եմ, իսկ ես ասած ազնավը
նախ քոչումն: Պետք եւ իմանալ, վոր յաիկյան բուխտարները՝ ի
հերքումն ընդհանուր կարծիքի՝ լուր ելին տարածել, վոր նրանց
մեջ իսկապես գտնվելիս եւ յեղել վումն Պուգաչով, բայց վորը ի-
րենց ղեկավարող թագավոր Պյոտր III-ի հետ ընդհանուր վոչինչ
չունի: Պանինը տեսնելով, վոր Պուգաչովի հանդգնությունն ապ-
շեցրեց տան մոտ խռնված ժողովրդին, հարվածեց ինքնակո-
չի դեմքին՝ արյունելու. աստիճան եւ նրա մորուքից պոկեց մի
փունջ մազ: Պուգաչովը ծունկի յեկավ եւ ներումն խնդրեց: Նրան

1) Բառախաղը կազմած ե ուսերնն vor (զոգ) ե voron (պառմ) բա-
ռերից՝ Ծ-թ-

բանա զբիւն խիստ հակողութեան տակ, ձեռներն ու վռտները կապած, մեջքին լեքկաթե ողակ հագցրած, վորի շղթան պտուտակով ամրացված եր պատին: Անդամիկ Ռիչկովը՝ Միմբիրսկ քաղաքի սպանված պարետի հայրը տեսավ նրան ախտեղ և նկարագրեց իր տեսակցութիւնը: (Պուգաչովը ուխտ՝ յեր ուսում փայտե ամանից: Տեսնելով Ռիչկովին, նա ասաց նրան. բարով եք յեկեւ: և նրան հրավիրեց իր հետ ճաշելու: Դրանից, գրում և ակադեմիկը, յետ համայնցի մտա ստու հոգին), Ռիչկովը հարցրեց նրան,—Խնչպես նա համարձակվեց այդպիսի մեծ չարագործութիւններ անելու: Պուգաչովը պատասխանեց. մեղավոր եմ աստու յեվ քաղաքում աստու, բայց պիտի աստեանք քաղաքում իմ բոլոր համցումները: Իր վորդու մասին խոսելիս Ռիչկովը չկարողացավ պահել արցունքները. Պուգաչովը՝ նրան նայելով՝ ինքն ել լաց յեղավ:

Վերջապես Պուգաչովին ուղարկեցին Մոսկվա, ուր պետք և վճովեր նրա վիճակը: Նրան տանում էյին ձմեռակին կիրիտկայով, բնակիչներից վերցրած փոխնեփոխ ձիերով. դաւարդիւղի կապիտան Գալախովը և կապիտան Պովալոն—Շվեյկովսկին, վորը զբանից մի քանի ամիս առաջ գերի յեր յեղել ինքնակոչի մոտ, ուղեկցում էյին նրան: Նա շղթայակապ եր: Ձինվորները իրենց ձեռքերով էյին կերակում նրան և ասում յերեխաներին, վորոնք խոնվում էլին նրա վանդակի մոտ.—Էիչեցեք, լերեխեք, վոր դուք տեսել եք Պուգաչովին: Մեր մարդիկ դեռ պատմում են նրա համարձակ պատասխանների մասին, վոր նա ասել է անցնող պարոնների հարցերին: Ամբողջ ճանապարհին նա ուրախ եր և հանգիստ: Մոսկվայում նրան դիմավորեց բազմամարդ ժողովուրդը, վորը քիչ ժամանակ զբանից առաջ անհամբերութեամբ սպասում եր նրան և հազիվ եր խաղաղվել ահալոր չարագործի բռնվելով: Նրան նստեցրին Մոնեանիյ Դվորում, ուր առավոտից մինչև դիշեր յերկու ամիս անընդհատ հետաքրքրվողները կարող էյին նրան տեսնել պատին դամված և իր անզորութեան մեջ ել ասելի սարսափելի: Պատմում են, վոր շատ կանայք ուշաթափվել են նրա հրացայտ հալացքից ու ահեղ ձայնից: Դատից առաջ նա ցուլց ասելց հողու աճասելի թուլութիւն: Հարկադրված էյին աստիճանաբար նախապատրաստել նրան՝ մահվան դատավճիռը լսելու համար: Պուգաչովը և Պերֆիլեյը դատա-

1) Ուխտ—ձկնապատ: Մ. Բ.

պարտկեցին քառահասուման¹⁾, Զիկան գլխատման. Շիգալեզը, Պազուրովը և Տարնովը՝ կախաղանի. տասնութ մարդ՝ մարտկով ծեծվելու և տաժանակիր աշխատանքի ուղարկվելու—Պուգաչովի և Նրա համախոհների մահապատիժը կատարվեց Մոսկվայում 1775 թվի հունվարի 10-ին։ Առավոտից ժողովրդի անհամար բազմություն խոնկել եր Քուրտայում, ուր մի բարձր տախտակամած եր կառուցված։ Նրա վրա նստած էին դահիճները և ողի էյին խմում, սպասելով զոհերին։ Տախտակամածի մոտ հաստատված էին յերեք կախաղաններ։ Շուրջը շարքի էյին կանգնել հետեվակ զբնդերը։ Սպաները մուշտակներ էյին հագել՝ դաժան սառնամանիքի պատճառով։ Տների և խանութների տանիքները ծածկված էյին մարդկանցով. ցած հրապարակն ու մերձակա փողոցները լիքն էյին կառերով ու կարետներով։ Հանկարծ ամեն ինչ յերեքաց ու աղմկեց. զոռացին՝ բերձում են, բերում։ Կիրասիրներին²⁾ զորախմբի յետևից գալիս եր սահնակը, վրան բարձր ամրոնով։ Նրա վրա, գլուխ բաց, նստած եր Պուգաչովը, դիմացը՝ խոստովանալիքը։ Այդտեղ եր գտնվում նաև գաղտնի եջապեղիցիայի³⁾ յինովնիկը։ Պուգաչովը՝ քանի դեռ տանում էյին նրան՝ աջ ու ձախ գլուխ եր տալիս։ Սահնակի յետևից գալիս եր ձիավոր զինվորների մի խումբ և քայլում եր մյուս դատապարտյալների խումբը։ Ականատեսը (վորը ալն ժամանակ նոր եր զուրա յեկել պատանեկությունից, հիմա մի ծերունի յե պոետի և պետական գործչի փառքով պսակված), հետևյալ կերպ և նկարագրում արյունոտ քոտմեղի տեսարանը.

«Սահնակը կանգ առավ կառափնատեղի աստիճանների դիմացը։ Պուգաչովը և Նրա սիրելի Պերֆիլեզը խոստովանալու և լերկու. չինովնիկների ուղեկցությամբ հագիվ բարձրացան եջաֆուտի վրա, լերր լավեց հրամայական խոսքը. պատվի, և չինովնիկներից մեկը սկսեց կարդալ մանիֆեստը։ Հրամայա ամեն մի բառ հասնում եր ինձ։

1) Կա՛ճ ք ա ու հ ե ռ ու մ (вотровахъ) — մահապատիժի տեսակը, վորի ժամանակ դատապարտյալն վեց մաս էյին անում տանջանքներն ու վիշտանքներն։ Եղանակով նախ կտրում էյին նրա վոտքերն ու ձեռքերը, ողորդելով հետևյալը։

2) Կ Ի ր ա ս Ի ր յ և ր (Фирсирскіе) — զբաղվող ծանր աշխատի։

3) Գ ա ղ ա ն Ի և ք ա ղ Ի ղ Ի ց Ի ա ն նշանակված եր Պուգաչովի շարժման գործին մասնակիցների գառն և նրանց նկատմամբ կիրառվող դաժան պատիժները անկեղծ անշեղ կերպով իրականացնելու համար։ Մ. Բ.

«Յերբ կարդացողն արտասանեց գլխավոր շարագործի տնունը և մականունը, ինչպես և ստանիցայի անունը, ուր նա ծնվել էր, որերպակից մեյասերը բարձր ձայնով հարցրեց նրան.— արդյոք դժւ յես Դոնի կազակ Յեմելկա Պուգաչովը. նա նույն-քան բարձր պատասխանեց. այդպէս և, տէր իմ, յես Դոնի կազակ, Ջիմովեյսկայա ստանիցայի Յեմելկա Պուգաչովն եմ: Հետո, մանիֆեստի ընթերցման շարունակութեան բոլոր ժամանակ նա, նայելով առնարին, շուտ-շուտ խաշակնքում էր. մինչդեռ նրա գինակից Պերֆիլևը, բարձրահասակ, կորաթիկունք, շիշտ և կատաղի տեսքով, անշարժ կանգնած էր, աչքերը, գետին հառած: Մանիֆեստի ընթերցումից հետո խոստովանահայրը նրանց մի քանի խոսք ասաց, որհնեց նրանց և իջավ ելափոստից: Մանիֆեստը կարդացողը հետևեց նրան: Այն ժամանակ Պուգաչովը խաչը համբուրելով մի քանի անգամ ծունկի յեկավ, յերեսը դնելի տաճարները դարձրեց, հետո փութկոտ տեսքով սկսեց հրաժեշտ տալ ժողովրդին. ամեն կողմ գլուխ էր տալիս, ընդհատվող ձայնով ասելով, Գեդի՛ր, օւղղափառ ժողովուրդ. բողոքյո՛ւմ առ ինչով վաղ յես Գեղացիք եմ քեզ... Գեդի՛ր, օւղղափառ ժողովուրդ, Այդ խոսքի հետ եկզեկուտորը¹⁾ նշան տվեց. դահլճները վրա ընկան նրա շորերը հանելու. պատուեցին վոշխարի մորթուց կարած ճերմակ մուշտակը, սկսեցին ծվիկ-ծվիկ անել մետաքսե մոռազուխ կիսակափտանի թեքերը: Այն ժամանակ նա ձեռքերն իրար դարկեց, ընկավ մեջքի վրա և մի ակնթարթում նրա արլունայաղաղ գլուխն արդեն կախված էր ողուս²⁾...»

Դահլճը դադարնի հրաման էր ստացել կարճել հանցավոր-ների տանջանքները: Կարեցին դիակի վոտքերն ու ձեռքերը.

1) Եկզեկուտոր (լատ. բառացի կատարածու)—մինչ հեղափոխական Ռուսաստանում այդպես էլին կոչվում այն շինամիկները (ստախանավորները), վորոնք վորում էլին պետական զեկմասան անտեսական բաժինները: Այստեղ նշանակում է հրապարակորեն տեղի ունեցող մահապատժի կատարածու Մ. Բ.

2) Այս մահապատժի մանրամասնութունները զարմանալի կերպով հիշեցնում են մահապատժի մի այլ Դոնի կազակի, վոր մոլեգնում էր Պուգաչովից հարյուր տարի առաջ համայն միննույն տեղերում և նույնպիսի սարսափելի հաղորդութուններով Տեղ Relation des particularités de la rebellion de Stenka—Razin contre le grand Duc de Moscovie. La naissance, le progrès et la fin de cette rebellion avec la manière dont fut pris ce rebelle, sa sentence de mort et son exécution, traduit de l'anglais par C. Desmarest. MDCLXXXII [Մանրամասն տեղեկապէր Մտեփան Ռազինի ապստամբութեան մասին ընդհան Մուկոլյան մեծ իշխանի Այս ապստամբութեան սկզբնավորութեանը, զոր գացումը և վարձանը հանգեք Նիարապրութեամբ—այս խոսմարկույի ինչպես բովելը, նրա մահվան դատաքննող և մահապատժի Անգլիանից Թարգմանեց Մ. Դեմար, 1682. Մ. Բ.] Այս գիրքը ըստ հաղագրուս և, դրանից մի որրեակ յես տեսել եմ Ա. Մ. Նորովի գրադարանում, վոր հիմա պատկանում է իշխան Ն. Ի. Տրուբեցկոյին:

Մանթ. հեղինակի

դահլենները դրանք տարան ելաֆուտի չորս անկյունները. դուխը
ցույց տվին հետո արդեն և հագցրին մի յերկար ցցի վրա։
Պերֆրիսովը, խաչակնքելով ընկավ յերեսն ի վայր ու մնաց ան-
շարժ։ Դահլենները բարձրացրին նրան և մահապատժի յենթաբ-
կեցին ասյակն, ինչպես Պուգաչովին։ Այնինչ Շիգայովը, Պաղու-
բովը և Տորնովը արդեն կախված էլին վերջին ջղաձգություն-
ների մեջ... Սույն օրս ժամանակ հնչեց դանդաղը. Ձիկային տա-
րան Ուֆա, ուր պետք և կատարվեր նրա մահապատժը. Հետո
սկսվեցին առևտրական պատիժները¹⁾։ ժողովուրդը ցրվեց հե-
տաքցրվողների մի փոքրիկ խումբ մնաց սլան մոտ, վորին
մեկը մյուսի յնակից կապվում էլին մտրակմա՝ դատապարտված
հանցավորները։ Դառահաստման յենթարկված խռովարարների
կարված անդամները տարվեցին Մոսկվայի ուղեկալները և մի
քանի որ հետո այրվեցին նրանց մարմինների հեա միասին։
Դահլենները մոխիրը ցամուռն տվին։ Ներման արժանացած խռո-
վարարներին մահապատժի մյուս օրը բերին կանգնեցրին Գրանո-
վիտայա պալատի առջև։ Նրանց ներումն հայտարարեցին և բո-
լոր ժողովրդի ներկայությամբ նրանց վրայից հանեցին շղթա-
ները։

Այսպես վերջացավ մի բուռը անհնազանդ կազակների ձե-
ռով սկսած խռովությունը, վորը մեծացավ իշխանության ան-
ներելի անողության պատճառով և վորը ցնցեց պետությունը
Միբրիցի մինչև Մոսկվա և Կուրանից մինչ Մուրոմի անտառ-
ները։ Յերկար ժամանակ լիակատար հանդատություն չեր հա-
տառվում։ Պանինը և Սուվորովը մի ամբողջ տարի մնացին
խաղաղեցված նահանգներում, նրանց մեջ հաստատելով թուլա-
ցած վարչությունը, նորոգելով քաղաքներն ու բերդերը և ար-
մատախիլ անելով խափանված բունտի վերջին բողբոջները։ 1775
թվի վերջում հրապարակվեց ընդհանուր ներում և հրամայվեց

1) Մի շարք հանցանքների դեպքում (դատավորների կառավարություն
ստիժալի վարմունք յեկեղեցում և այլն) մեղադարաններն ձեռնում էլին մարտ-
կով քաղաքի մարտաշատ հրապարակներում, ուր սովորաբար յնուռն առևտուր
էր լինում։ Մ. Բ.

բոլոր գործերը հաճես մոռացութեան տալ։ Յեկատերինան, կամ
մենալով վոչնչացնել սոսկալի եպոխայի հիշողութեանը, վերա-
ցրեց հին անուան այն գետի, վորի ափերը խոտվութեան առաջին
վկաներն էին լեղել։ Յաիկյան կազակները վերանվանվեցին
ուրալյան, իսկ նրանց փոքրիկ քաղաքը կոչվեց սույն ալս անու-
նով։ Սակայն սոսկալի բռնատարարի հետքերը մնացին այն վայ-
րերում, ուր նա մոլեղնել էր։ Ժողովուրդը գեոհա վառ կերպով
հիշում է այս արյունալի ժամանակը, վորը—այնպես արտահայ-
տիչ—նա անվանեց պուգաչովչին ։

ՊՈՒՇԿԻՆԻ ՆԿԱՏՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ¹⁾

1

Եջ 16. Պուգաչովն արդեն հինգերորդ ինքնակոչն էր, վոր ընդունել էր կայսր Պյոտրը 3-րդի անունը: Վոչ միայն հասարակ ժողովրդի, այլ և բարձր դասի մեջ զոյություն և ունեցել մի կարծիք, վոր իբր թե թագավորը կենդանի և և գտնվում և կալանքի տակ: Ինքը մեծ իշխան Պավել Պետրովիչը յերկար ժամանակ հավատում էր կամ ուզում էր հավատալ այդ լուրին: Դա՛ բարձրանալուն պես թագավորի առաջին հարցը կոմս Դուդովիին այս եր. կենդանի և արդյոք իմ հայրը:

2

Եջ 18. Պուգաչովն ասել է, վոր ինքը թագուհին և ոգնել իրեն թաքնվելու:

3

Եջ 20. Պուգաչովի առաջին վրդովեցուցիչ կոչը Յաիկյան կապակներին՝ ժողովրդական պերճախոսության, թեպետ և անգրագետ, սակայն զարմանալի մի նմուշն է: Դա առավել ազդեցություն ունեցավ, մանավանդ, վոր Ռեյնսդորպի հրապարակումները գրված էյին նույնքան թույլ, վորքան և ճիշտ, ձգձգված յերկիմաստություններով, պարբերությունների վերջում բայերով:

1) <Այս նկատագությունները Պուգիինը 1835 թ. հունվարի 25-ին ներկայացրել է Նիկոլայ I-ին Վորոնա մի նյութ, վոր շինքը չի Վոստոգոյել ազգայրելու, սակայն վորը կարող և հետաքրքրական լինել նորին մեծության համար: Ելներ թվանշումները համապատասխանում են Վուգաչովի պատմության: առաջին հրատարակությունը: Քառախուսի փակագծերում նշանակվում են այն սպաները, վոր պոկանվել են ևեզինակի նկատագությունների անգրագության մեջ միայն>

Մանթոստի իմը.

(ГНХЛ, 1936 թ. V է. 62 446)

եջ 25. Խեղճ Խարլովը բերդի առման նախորդակին հարրած եր. սակալն յես չվճանցի դա ասելու՝ հարգելով նրա քաջութիւնն ու գեղեցիկ մահը:

եջ 34. Սույն Նաշնոկինը հենց նա է, վորը ապասկ հասցրեց Սուվորովին (դրանից հետո Սուվորովը նրան տեսնելիս միշտ թաքնուում եր և ասում. վախում եմ, վախում, նա կովում է): Նաշնոկինը (Վոյին Վասիլևիչ) իր ժամանակ ամենատարուտի մարդկանցից մեկն եր: Վորդին գրի է առել նրա հուշերը. կյանքումս ավելի զվարճալի բան չեմ կարգացել: Թագավոր Պավել Պետրովիչը սիրում եր նրան և դա՛ր բարձրանալուց հետո ծառայութիւնն հրաժիրեց նրան: Նաշնոկինը պատասխանեց թագավորին. Դուք դուրսարորոք եք և յես եմ դուրսարորոք. ծառայութիւնն ինձ շահ չի բերի: Թագավորը դուռդը շնորհեց նրան Կոսարովսկի նահանգում, ուր և նա առանձնացավ: Նա Յելիզավետա թագուհու սանիկն եր և մեռավ 1809 թվին:

եջ 54. Ձերնիշովը (նա, վորի մասին Յեկատերինա II խոսում է իր հուշերում) մի ժամանակ կամեր-լակեյ է լեղել: Պետերբուրգից նա հեռացվեց Յելիզավետա Պետրովնա թագուհու հրամանով¹⁾: Թագուհի Յեկատերինան դա՛ր բարձրանալով առատորեն իր վողորմածութիւնները շնորհեց նրան և նրա լեղորբը: Ավագը մեռավ Պետերբուրգում վորպես բերդի պարեա:

եջ 55. Սրանից առաջ Կառլը ողտազործվեց այնպիսի գործերում, վորոնք պահանջում էյին հաստատակամութիւն և մինչև իսկ դաժանութիւն (վոր գեուս չի պայմանավորում քաջութիւնը և Կառլը ապացուցեց դա): (Ռադոմում նա Ռաձիվիլի պահարկուն եր): Պարտված յերկու տաժանակիրներին նա փախալ տենդի, վոսկորների ջարդունքի, ֆիստուլայի և ջերմախտի

1) [Նա և նրա յեղբայրը Պառլ III-ի սերելիներն էյին, վորը նրանցից մեկին զնգապետ դարձրեց և մի գունդ ավեց նրան, իսկ յերկրորդին՝ լեյքագնդապետ: Յեկատերինան տաղիներն բրդազգիքի սաթեան ընթերց և դարձրեց Ս. Պետերբուրգի պարեա: Իսկ նրա յեղբորը (վորն հետո կախեցին) — զնգապետ և Սիմբերսկի պարեա: Պետերբուրգի պարեա՛ր ծերութիւնը հասակում կապված եր ճրգիկայի հետ՝ նա ամբողջ ողջ այդ շնո՛ւ տանն եր, պատուհանի առաջ նստած, իսկ վերջալուսին ուղեւորվում եր գետի բերդի Մանսթ. հեղ.

պատրվակով: Հասնելով Մոսկվա նա ուղում եր արդարացումնե-
րով ներկայանալ իշխան Վոլխոնսկուն, վորը նրան չընդունեց:
Կառք յեկավ ազնականների ժողովարանը, սակայն նրա յե-
րևալը ախպիսի ազմուկ և աչնպիսի աղաղակներ բարձրացրեց,
վոր նա հարկադրված եր շտապով հեռանալու: Այժմ, յեթե մին-
չև իսկ կա ընդհանուր կարծիք, ապա դա յերևան ե գալիս ան-
համեմատ անվրդով, քան թե հնումն եր լինում: Սույն մարդը,
վոր պատիվը զոհարեց իր անվտանգության համար, այնու-
ամենայնով բունի մահ ունեցավ: Նա սպանվեց իր գյուղացիների
ձեռքով, վորոնք նրա դաժանությունից կորցրել ելին իրենց
համբերությունը:

8

Եջ 56. [Ա. Ի. Բիրիկովի պալատական հարաբերությունները
չափազանց հետաքրքրական են: Նա այն ժամանակվա ամենա-
ազնիվ մարդկանցից մեկն ե]: Թագուհին հարգում եր Բիրիկո-
վին և հովատացած եր նրա ջանադրության վրա, սակայն յեր-
բեք չի սիրել նրան: Յեկատերինայի Թագավորության սկզբում
գաղտնի բանակցությունների համար նա ուղարկվեց Պոլսոյ
Բիրիկովը վերադարձավ խելահեղորեն սիրահարված իշխանուհի
Յեկատերինային (վոր բնավ դուր չեկավ Թագուհուն): [Նրա
ազատամտությունն ու նրա մշտական ուղղութիւնիան հայանի ե-
յին] Բիրիկովին կասկածում եյին, թե նա բարեհաճ ե զեպի
այն կուսակցությանը, վորը իբր թե ուղում եր Թագավորի գահը
բարձրացնել մեծ իշխանին: [Գոյություն ունեցել ե արդոք
ալպպիսի կուսակցություն թե վոչ—այդ ուրիշ հարց ե]: Սույն
տեսիլով անդադար շփոթության մեջ եյին պահում Թագուհուն
և զբանով թունավորում ելին հարաբերությունները մոր և վոր-
դու, վորին զրգուում ու դաժանեցնում եյին [անիրավացի կաս-
կածները], ամենորայ մանր-մունր վրդովմունքները և պալատա-
կան ժամիշխանների (временщики) ստոր հանդգնությունը: Բի-
րիկովը քանիցս միջնորդ ե յեղել Թագուհու և մեծ իշխանի մի-
ջև: Ահա հազարավոր որինակներից մեկը. մի անգամ մեծ իշ-
խանը խոսելով ազմական շարժումների մասին իր մոտ ե կան-
չում զնդապետ Բիրիկովին (Ալեքսանդր Իլիչ յեղորբը) և հարց-
նում՝ վճրքան ժամանակում նրա գունդը տաղնապի զեպքում
կարող ե հասնել Գատչինո: Մյուս որը Ալեքսանդր Իլիչը իմա-

նում է, վոր մեծ իշխանի հարցի մասին լուր ե տրված և վոր նրա լեզբոր ձեռքից խլում են գունդը: Ալեքսանդր իշխը իր յեզբորը հարց փորձ անելով անմիջապես վազում և թազուհու մտա և բացատրում նրան, վոր մեծ իշխանի խոսքերը վոչ այլ ինչ են յեղել, յեթե վոչ ռազմական դատողություն և վոչ թե դավադրություն: Թազուհին հանգստանում է, սակայն ասում յեզբորդ ասա, վոր տաքնապի դեպքում նրա գունդը պետք է գնա Պետերբուրգ և վոչ թե Գառնինո:

9

Եջ 73. Գուստավ III-ը 1790 թվին ¹⁾ հալանելով իր բոլոր դժգոհությունները, նրանով եր պարծենում, վոր նա չի ոգավել Պուգաչովի առաջացրած իրադանացումով:—Պարծենալու բան կա, ասել ե թազուհին, վոր թազավորը դաշնակցության մեջ չի մտել փախտական մի տաժանակրի հետ, վորը կանայք ու յերեխաներ ե կախել:

10

Եջ 74. Ուրալյան կապակները (մանավանդ ծեր մարդիկ) մինչև հիմա ել կապված են Պուգաչովի հիշատակին: Մեղք ե ասել, թե մենք գանգատվում ենք նրանից,—ասում եր ինձ 80-ամյա մի կաղակուհի,—նա մեզ շարիք չի պատճառել:—Հապա մի պատմիր ինձ, ասում ելի յես Դ. Պյանովին,—թե ինչպես Պուգաչովը յեղել ե քո հարսանհայրը:—Նա քեզ համար ե Պուգաչով,—գայրացած պատասխանեց ինձ ծերը,—իսկ ինձ համար նա մեծ թազավոր Պյոտր Ֆեոդորովին եր: Յերբ յես հիշեցի նրա անասնական դաժանության մասին, ծերերն արգարացում եյին նրան, ասելով. կամքը նրանը չեր, մեր հարբեցողներն եյին պղտորում նրա միտքը:

11

Եջ 82. [Դերժավինը յերկու կապակների հետ Մալիկովկայից վոչ հեռու մի դուռի մոտենալիս տեղեկանում ե, վոր բազմաթիվ մարդիկ են հավաքվել և ուղում են գնալ Պուգաչովին միանալու: Նա ուղիղ գնում ե հավաքախրհիթը և գրադիր Ջլոբինից (հետագայում հարուստ) բացատրություն պահանջում, թե ժողովուրդն ինչու համար ե հավաքվել և ում հրամանով: Դըլխավորները դուրս են դալիս և հայանում, վոր գնում են թա-

1) Շվեդական թագավոր 1771—92. Ծն. 1746 թ. Մոսքը Ռուսաստանի հետ 1788—90 թ. թ. վաղած պատերազմի մասին եւ Մ. թ.

գաղութի Պոստ Ծյադորովիչին միանալու և քիչ և մնում հար-
ձակվեն Դերժավինի վրա: Նա հրամայում է յերկուսին կախել,
իսկ ժողովրդին հրամայում է մարակներ բերել և ծեծում և ամ-
բողջ պուշը: Հաժաքովածները թողնում դեռ ու դեն են փախչում:
Դերժավինը հաժառացրել եր, թե իր հետևից յերեք զունդ և գա-
լիս: (Նսել եմ սենատոր Բարանովից) Ի. Ի. Դիմիարենը հաժա-
ռացնում եր, վոր Դերժավինը այս յերկու շինականներին կա-
խել և աղելի շուտ պոետիկ հետաքրքրութունից, քան թե իս-
կական անհրաժեշտութունից զրդված:

12

Եջ 84. Իշխան Ուրուսովի կատարած մահապատիժները
Բաղլիրիայում անասելի են: Մոտ 130 մարդ մահապատժում
են ամեն տեսակ տանջանքներ կրելով: [Վոմանց ցից էյին հա-
նում, ուրիշներին կախում էյին՝ կողերից կեռ անցկացրած,
վոմանց ցառահատում էյին]: Մնացածներին՝ մոտ հազար հո-
գու (զրում և Ռիչկովը) ներեցին, կարելով նրանց քթերն ու
ականջները—Շատերը այս ներվածներից պետք է կենդանի
լինելին Պուգաչովյան բուժարի ժամանակ:

13

Եջ 93. Իշխան Գուլիցինը՝ Պուգաչովին առաջին հարված
հասցնողը՝ յերխտասարդ և զեղեցիկ տղամարդ եր: Թագուհին
նրան նկատեց Մոսկվայում պարահանդեսի ժամանակ (1775) և
ասաց. Բնչ զեղեցիկ ե, իսկական КУКОЛА¹⁾: Այդ բառը նրան
խորտակեց: Շեպելը (հետադայում ամուսնացած Պոյոմեկինի
բարեկամուհիներից մեկի հետ) Գուլիցինին մեղադարարի կանչեց և
սրբախողիող արավ, ասում են, դավաճանորեն: Մոսկվան մեղա-
դրում եր Պոյոմեկինին:

14

Եջ 135. [Վորոշ պատմաբանների ցուցումը, վորոնք պնդում
էյին, թե աղնովականներից վոշ մեկը խառն չի յեղել Պուգաչո-
վի բուժարին, միանգամայն անիրավացի ե: Բաղմաթիվ սպաներ
(վորոնք իրենց աստիճանով աղնովականներ էյին դարձել) ծա-
ռայում էյին Պուգաչովի շարքերում, չհաջված նրանց, ովքեր
վախից էյին միացել նրան]: Նշանակալից է այն տարբերու-
թյունը, վոր կառավարությունը դնում եր անհատական աղնովա-
կանության և տոհմական աղնովականության միջև: Պրապոր-

1) КУКОЛА—(փղջը)—խաղաթիկնիկ:

շինկ Մինեկը և մի քանի այլ սպաներ քշվեցին շարքի միջով¹⁾, պատժվեցին բառազնեւորով²⁾ և այլն: Իսկ Շվանվիչը միայն խայտառակվեց՝ գլխի վերև սուրը կոտրելով: Յեկատերինան արդեն իսկ պատրաստվում էր ազնվականութունն ազատել մարմնական պատժից: Շվանվիչը վորդին էր Կրոնշտադտի պարեստի, վորը մի ժամանակ թրադաշույնով պանդոկային վեհի միջոցին ճեղքել էր Ալեքսեյ Որլովի (Չեսմենսկու) ալարը:

15

Եղ 137. Ուլքեր էյին այն բանիմաց համախոհները³⁾, վորոնք վարում էին Ինքնակոչի գործողութունները:—Պերֆիլևը, Շիգալովը:—Դա կալարզվի Պուլաշովի պրոցեսից, սակայն ցավոք արտի յես չեմ կարդացել այն: չհամարձակվելով կնքատել առանց բարձրագույն բարեհաճության:

16

Եղ 138. Յերիտասարդ Պուլաշովին կապ ունեւր Ղաղանի ձեր նահանգապետի կնոջ հետ:

17

Եղ 145. Սարանսկում վանահայր Ալեքսանդրը խաչով ու ազետարանով էր ընդունել Պուլաշովին և ժամասացության ժամանակ մաղթանքին հիշել էր թաղուհի Ուստինյա Պետրովնային: Վանահայրը քաղաքացիական դատի արվեց Ղաղանում, 1774 թվի հոկտ. 13-ի կեսերին չղթյակապ բերվեց տաճար: Նրան սեղան բարձրացրին և հագցրին իր լրիվ զգեստավորումը: Ձինվորները սվինները հագցրած կանգնել էյին հլուսխային դռների մոտ: Ավագ յերեցը և ավագ սարկավագը նրան կանգնեցրին յեկեղեցու մեջտեղ, բոլոր զգեստավորությամբ ու չղթյակապ: Պատարագից հետո նրան դուրս բերին հրապարակ. կարգացին իր հանցանքները: Դրանից հետո նրա վրայից հանեցին շուրջառները, խուզեցին մազերն ու մորուքը և քշեցին ցմահ բանտարկության: Ժողովուրդը սոսկումի մեջ էր և խղճում էր հանցավորին: Հրովարտակով հրամարված էր կուսակրոնի շորերով դուրս բերել Ալեքսանդրին: Սակայն Պոտյոմկինը (Պյոտր Սերգեևիչը) զանց առավ այն, մեծ եֆեկտի համար:

1) Տես 95 էջի ծան.

2) Ватор—բիր, հաստ մահակներ, վորոնցով ձեծում էյին հանցավորներին

3) Այս մասին տես՝ Лубявин, Н. Ф. „Пугачев и его сообщники“, СПб. 1884, том III, стр. 329—352. Ե. ք.

Եջ 157. Իսկական պատճառը, վորով Ռուսյանցնը չուզեց թողնել Սուվորովին—նախանձն էր, վոր նա տածում էր դեպի Բիրիկովը, ինչպես և ընդհանրապես դեպի բոլոր մարդիկ, վորոնց ախոյանականութունը նրան վտանգավոր էր թվում, [Սուվորովի փոխարեն նա ուղարկեց Շչեքբատովին, Կայսրուհի Յեկատերինան չեր սիրում Ռուսյանցին՝ նրա ստոր ընավորութան համար]։

Եջ 164. Պաղուրովը, վորպես դեպուտատ, անվանական հրովարտակով արժած արտոնութունների ույթով, վոչ մի դեպքում չպետք է մահվան պատիժ ստանար. մի գուցե նա չգիտեր այդ մի գուցե դատավորները չեն մտածել այդ մասին. այնուամենայնիվ սույն չարագործի մահապատիժը հակաորինական է [Ահա հազարավոր օրինակներից մեկը, վորոնք ապացուցում են փաստաբանների անհրաժեշտութունը]։

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՆԿԱՏՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ամբողջ հասարակ ժողովուրդը կողմնակից էր Պուգաչովին. հոգևորականութունը բարկացակամ էր դեպի նա, վոչ միայն տերաերներն ու կուսակրոնները, այլև լեպկեկոպոսները։ Միայն ազնվականութունն էր բացարձակ կերպով անցել կառավարութան կողմը։ Պուգաչովը և նրա համախոհները սկզբում ուզում էյին ազնվականներին ևս թեքել իրենց կողմը, սակայն նրանց շահերը չափից դուրս հակադիր էյին (NB Դպիրների և չինովնիկների դատակարգը դեռևս սակավաթիվ էր ու վճռականապես պատկանում էր հասարակ ժողովրդին։ Նույնը կարելի չե ասել նաև զինվորի աստիճանից սպայութան արժանացածների մասին։ Այս վերջիններից շատերը Պուգաչովի հրոսակախմբերում էյին։ Միայն Շվանովին էր իսկական ազնվականներից)։

Բոլոր գեմտնացիք, վորոնք միջին աստիճաններ ունեյին, ազնիվ կերպով կատարեցին իրենց գործը. Միխայլսոնը, Մուսիկը, Մեյլինը, Դիցը, Դեմորինը, Դուլի ևc. Սախարյո բոլոր նրանք, ովքեր բրիգադիերի և գեներալի աստիճաններ ունեյին, գործում էյին թույլ վեհերոտ, առանց ջանադրութան. Ռեյնսդորպ, Բրանտ, Կառտ, Ֆրեյման, Կորֆ, Վալենշտերն, Բիլով, Դեկալոնդ ևc. ևc.։

Բնութայն առնելով Պուգաչովի և նրա համախոհների ձեռնարկած միջոցները, պետք է խոստովանել, վոր խոտվարարներն ընտրել են ամենահուսալի և իրական միջոցներ՝ իրենց

նպատակին հասնելու համար, հառաժարութեան իր կողմից
գործել է թույլ, դանդաղ, սխալներով:

Չկա չարիք առանց բարիքի. Պուգաչովի բռնաւր կառավար-
ութեանն ապացուցեց շատ փոփոխութեաններ ի տնտեսական-
ութեանը և 1775 թվին նահանգները նոր սահմանում ստացան:
Պետական իշխանութեանը կենտրոնացվեց. չափից դուրս լայ-
նարձակ նահանգները բաժանվեցին. պետութեան բոլոր մասերի
հաղորդակցութեանը դարձավ արագ և ալիւ:

Այս հրաաքարակութիւն մեջ ընթերցողների ուղադրութիւնն և ներկայացում Պաշտօնովի պատմութիւն ըսեն տեցաւ և մաս յերկու տասն, ուղ նկատութիւններ, զոր Պաշտօնը 1835 թ. հունվարի 25-ին ներկայացրել և Նիկալայ I-ին փոխու մի նյութ, զոր շինքը չի փաստացի տպագրուել, սակայն փոքր կարող և հետաքրքրական լինել նորին մեծութիւն կամար: Միմեզ կրեմակնում լրիվ պիտի կամարել «Պաշտօնովի պատմութիւնը», ուղաւնք, զոր կրեմակնում և Պաշտօնի յերկերի նորագույն զուլ-լիակաւոր հրաաքարակութիւնների մէջ: Սակայն, փոքր զապափաք ապու կամար այն չըջանակների մասին, զոր կեղծակի կեղծանութիւն սրով և կնաւայում ընդգրկել և պատմական այս հայկապ աշխատութիւնը, կամաւոր զմեռով նշենք մի շարք կազմելու նյութեր, փոքրեր լրացնում են այն:

«Պաշտօնովի պատմութիւնն առաջին» 1836 թ. հրաաքարակութիւնն ամփոփում և կեղծակի առաջաւոր, տեցաւ, ծանոթութիւններն ու կաւակնանկների ջանքը, ապա և մի քաղաք (Որենբուրգի, Ղազանի, Նիժնեպորոգի և Աստրախանի նահանգների՝ մինչ 1775 թ.), անդաւորու Պաշտօնովի մեղծով սրով և իւզմանների և նրա կնիքի պատկերները, Բնանկայի կրեմակնների առաքարակութիւնը և վերջապես Բրանաի, Ռեյնպորգի, Գաւաի, Բիբիկովի, Շչեքրատովի, իւլի Պաշտօնի, Միխայիլի ու Բալնիակի առաքարակութիւնների պատկերները:

Այս նյութերի մեջ ծափաւով ամենամեծ տեղը՝ տեցաւ և կնա՝ բանում են ծանոթութիւնները—թիւ մի մի ջան կարչու, յարաքանչյուր զլիթ կամար առանկին թիւնիկներու: Կեղծակնը կամարածանքն լուսառաւորութիւններ և ապա կապակների նախորդներ, Թաթարական գերբիւրանութիւն կարակնից այլ և ալ պատմական փաստաթղթերի, կապակների սրովանքների, նրանց զրազմանքների (կնիքաւորութիւն յեղանակների ամենամարտման նկարաւորութիւններ և այլ) ու կապակների փախուստի մասին: Այս բանում կան նաև աշխարհագրական մի շարք տեղեկութիւններ, զնիւթների յերկեր, կամարներ առաքարակութիւնը, ապա մասնաւորութիւններ, ապա մական տեղեկանքներ, քաղմանքներ արիւիւթիին փաստաթղթերից, զանազան զեպքեր Պաշտօնովի կյանքից, կաւեր, նամակներ, Պաշտօնովի մասին ընտանկան բնութի կնիքաւորութիւններ, զամարանքներ, ուղաւնքներ, Յեկատորինայի նամակները մի յերկուսը, կնիքաւորական տեղեկներ՝ տեցաւ և կնաւորից

անհանց զեղարքայալ, սպանված ազնվականները ու կալվածատերերը ընդարձակ անվանացուցակները և այլն, ու վերջում — Գուգաշովի մահապատժի նկարագրությունը ակնառանկ հազմից:

Հետագա հրատարակությունները ամփոփում են նաև նոր նյութեր: Բացի կայսրին ներկայացրած նկատողություններից կարևոր տեղ է բռնում Գուգաշովի բռնածի պատմության մասին «Сын отечества» մարտալուս 1836 թ. հունվարին ապօրինի վերլուծման պատասխանը, զոր Գուգաշովը դիտարկել է իր բարագործությանը լույս տեսնող «Современник»-ի 1836 թ. Զոր գրքում: Գաղափարները վաղ ալ ինչ է, յնքն վաղ Գուգաշովի բացատրությունները վաղ Բրանկու-կու ցննդատության տարիքով Այնչափ բանական է այն առաջարկներ, զորով Գուգաշովն սկսում է իր հոգվածը: Ահա այդ մասի լրիվ Թարգմանությունը:

«Գուգաշովի բռնածի պատմության» լույս տեսնելուց մի քանի օր հետո «Сын отечества»-ի մեջ յանհայտ այս գրքի վերլուծությունը: Յեւ պարզ համարելի ուղադրությանը կարգալ ախ, հուսալով ողորդել, անհայտ ցննդատի նկատողությունները: Իրոք, գաղափարայն ազնի մեկ սխալ է յ երեք կարևոր վերջակներ: Հոգվածն ընդհանուր առմամբ ինչ թվաց վարդա յերկը մի մարդու, զորը թիչ տեղեկություններ ունի իմ նկարագրած նյութի ստեղծ: Յեւ պատ-բանվում էլ մի ուրիշ հրատարակության մեջ ուղղել նկատված սխալները: Երգարանալ տնտեսության մեկագրանցների հանդեպ և իմ անկեղծ ընդ-հանդարտություն հանդես բերել տեղեկություն, մանավանդ զոր նրա վերլուծու-թյունը զբաղված է ամենայն մեղմությանը ու բարյացակամությանը:

Վերջերս «Северная пчела»-ում ազնիվ էր, զոր այս վերլուծությունը կազմել է հանդուցող Բրանկուի՝ «История Донского воиска»-ի հեղինակը: Սա ինչ հարկադրելի վերադիմ կարգալ նրա ցննդատությանը և ասորիկն զբաղ իմ մահալուս, քանի զոր «Գուգաշովի բռնածի պատմությունը» հաս-բանության մեջ վաղ մի հանդուցող լուսնեմալով, հազմարեն չի ունենա և նոր հրատարակություն:

«Իր հոգվածի սկզբում ցննդատը պատասխան կայանելով ախ մասին, զոր «Գուգաշովի բռնածի պատմությունը» գրված է թարգմ, ստոր, չոր և վաղ թի Բայրոնի բացառա վրանիով էլն, խոստովանում է, զոր այդ դիտքը ամենա-թանկազին նյութ է, զոր ազգա պատմադրին՝ առանց մինչև իսկ Գուգաշու-վի դեմն չկնքապատ զորի ուսնդալության՝ զմար չի լինի ուղղելու: Վոր ու զոր էր դիտավորությաններ, ամենալ աշտաթղանցներ և այս մե-սած նյութին նոր և փայլուն կյանք տալու: Ընդ այսմ որ Բրանկուին այս պոետից դիտավորությունները և աշտաթղանցները նշում է զմի թի հեղինա-կին գաղափարաբանու նպատակով, այլ միայն հոգուս դիտությունների, հոգուս նրա (հեղինակին) — Թարգմ.) և ընդհանուրի: Հետևենք մեր տեղեկության յու-րադրանքը քայլին»:

Հետո դալին են Գուգաշովի լուրջ ու հիմնավոր բացատրականները ի պատասխան Բրանկու ցննդատության այլ և այլ կետերի:

Հասուկ ուղադրության արժանի է մինչև-հեղինակներիս «Գրառության հեմարանի» հրատարակությունը¹⁾, զորից և հատարել ենք մեր Թարգմանու-թյունը, ապա համեմատել նորագույն ստուգված տեքստերի հետ, ուր բացի

1) Сочинения Пушкина, том XI, История пугачевского бунта, изд. Имп. Академии Наук, СПб, 1914 г.

վերնում հիշում բայր նյութերից գտնվում են նաև Յնկատերևա II-ի մանրահատները, հրամանադրերը, Նուրալի խանի, Բիրիկովի, կոմս Պանինի և Դերմախինի նամակները, ժամանակակից մարզկանց պատմածները և խաղաղահան ընդարձակ ծանոթությունները Ազնիվի քան ութնաշյուշը ժենազիբ եղբոր ունեցող այս հասարակ մեթոդովում և մի շարք այլընտանան ցուցակներով և այլն:

Անդրադատելով Պաշկինի այս յերկի հայերեն ներկա թարգմանությունը, պետք և ունենք, զոր հետևելով նորերս լույս տեսած առանձին միևնույնի) ակերտներին, վերնագրերը գրել ենք «Պաշկինի պատմությունը այն հիմքով, զոր նույն այդ վերնագրերն և ունենցել Պաշկինի ձեռագրերը, «սակայն ներկայիս I-ը փոխել և այն, պատկանաբանելով, թե լավագույնը չի կարող ունենալ իր պատմությունը»:

Ծանոթությունները բաժնում զորոշ տեղեր՝ բնական դա նշում և՛ ոչապարհել ենք հեղինակի քաղաքությունները, մյուսները նպատակ ունեն նյութը հասկանալի դարձնել նաև արևելաբանության ու միջին ընթերցողի համար:

Դրքի ակերտում գնում ենք լոթայական Պաշկինի պարբերին, զոր իր ժամանակ Պաշկինի պատմելով Փարիզում փորագրված և յերկի «Պաշկինի պատմություն» 1836 թ. հրատ. համար Այս պատմելը կատարվել և փորձագրանակ Զ. Բելլիգար գրափառանի միջոցով:

ՔԱՐԴՄԱՆԶ

1) А. Пушкин, Сочинения, редакция, биографический очерк и примечания М. Томашевского, вступительная статья В. Десницкого, Гослитиздат, 1935, Ленинград.

Պատ. խմբագիր՝ Ս. Ջ. Բ ա ղ յ ա ն
 Քարգմանիչ՝ Ա. Ս ա լ ի ա ս յ ա ն
 Տեխ. խմբագիր՝ Ս. Ա ի կ ա ս յ ա ն
 Սրբագրիչ՝ Ս. Ե ա ն ը ա ղ յ ա ն
 Ֆինանս. յեղ. կազմը Տ. Խ ա չ վ ա ն յ ա ն
 Սուղերը Լ. Շ ա վ ա ռ ի

500
m/6
58

ՀԱՅ ԳԻՏԱԿԱՆ ԳԻՐ. ԳՐԱԴ.

220025582

A ¹¹
25582